

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 1(20)

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2009

УДК 330-339; 321.7; 159.9
ББК 65.9(4УКР)я43
М43

Редакційна колегія

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф. — головний редактор
Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора
Саєвич І. Г., канд. філол. наук — відповідальний редактор
Чирков В. М. — відповідальний редактор за випуск

Економічні науки

Баєва О. В., д-р біол. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Радзівський О. І., д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф.

Психологічні науки

Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Синьов В. М., д-р пед. наук, проф., Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф.

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Храмов В. О., д-р політ. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., канд. юрид. наук, проф., Бородін І. Л., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Марчук В. М., д-р юрид. наук, проф., Подоляка А. М., канд. юрид. наук

М43 Міжрегіональна Академія управління персоналом.

Наукові праці МАУП / Редкол.: В. Б. Захожай (голов. ред.) та ін. — К. : МАУП, 2001. — Вип. 1. —

ISBN 966-608-120-2

К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. — Вип. 1(20). — 240 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст. — ISBN 978-966-608-989-5

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку економіки, політології, психології і права.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник "Наукові праці МАУП" зареєстровано Державним комітетом інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України (свідоцтво від 11.04.02 за № 6048, серія КВ) як наукове видання, в якому висвітлюються результати наукових досліджень в галузях економіки, політології, соціології, психології, права, матеріалів наукових конференцій.

Вищою атестаційною комісією України "Наукові праці МАУП" визнано як фахове видання з економічних і психологічних наук (за постановою Президії ВАК України № 1-05/6 від 14 червня 2007 р.).

ББК 65.9(4УКР)я43+88я43

ISBN 966-608-120-2

ISBN 978-966-608-989-5

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2009
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2009

ЗМІСТ

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	5	Динев Й. Д. <i>Історичні підходи щодо розвитку світового ринку туристичних послуг</i>	73
Головатий М. Ф. <i>Менеджмент недержавної системи освіти у новітній Україні: концептуальні засади і соціальна політика</i>	5	ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	81
Захожай К. В. <i>Статистичний аналіз системи місцевого бюджетування</i>	11	Варзар І. М. <i>Націокласополітичний феномен в історіолого-теоретичних вимірах</i>	81
Дікарев О. І. <i>Україна на шляху міжнародної енергетичної співпраці в контексті шельфової енергетики і безпеки</i>	16	Гольцов А. Г. <i>Етнічна геополітика як напрям державної політики</i>	96
Юсеф Н. Н. <i>Саудівська Аравія і світова фінансова криза</i>	22	Погорєлова І. С. <i>Розвиток місцевого самоврядування в Україні: проблеми і суперечності</i>	103
Мамедов Ровшан Магомед огли. <i>Становлення і розвиток регіональних економічних угруповань за участю пострадянських країн</i>	25	Ярова Є. В. <i>Політична культура владної еліти в Україні (регіональний аспект)</i>	110
Дамиров Яшар. <i>Міжнародні фінансові інститути: механізми зовнішнього фінансування національного господарства</i>	32	Логунова М. М., Пшеничний О. В. <i>Людський вимір політики й державного управління</i>	116
Артемчук А. А. <i>Операції комерційних банків з векселями в умовах міжнародної інтеграції економіки України</i>	46	Марчук Я. С. <i>Становлення і розвиток Європейського Парламенту в інституційному механізмі Євросоюзу</i>	123
Поканевич Ю. В. <i>Методологічні принципи оцінювання ефективності менеджменту торговельного підприємства</i>	51	Кубасевич Е. <i>Соціокультурний механізм впливу політичної комунікації на формування політичних цінностей</i>	130
Арбузов А. Б. <i>Економічна природа, механізм і структура ризик-менеджменту комерційного банку</i>	55	ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ	134
Гармашов В. Г. <i>Інтеграційні складові енергетичної безпеки Європейського Союзу</i>	66	Вакуліч Т. М. <i>Особливості сімейних стосунків у родинах співзалежних</i>	134
Цедік С. Д. <i>Удосконалення соціального оподаткування</i>	71	Чернуха Н. М., Зайчук В. Ю. <i>На шляху до толерантності: діалог у філософії, освіті, культурі</i>	140

Тиховський В. Є. Особливості реагування особистості після психічної травми	143	ЮРИДИЧНІ НАУКИ	191
Стасенкова Т. В. Психологічні проблеми професійної самореалізації жінки	147	Подолька А. М. Теоретико-правові основи застосування міліцією України адміністративного примусу	191
Шишкіна Т. М. Психограма майбутнього працівника банківської та фінансової сфери (аспект страхової культури)	153	Моршнев Є. І., Федик Є. І. Удосконалення організаційно-правових форм юридичних осіб	196
Барішева О. І. Суїцидальна поведінка студентів як соціально-психологічне явище	157	Шашикова-Журавель І. О. Характеристика міжнародно-правової системи забезпечення ефективної зайнятості в сучасних умовах життєдіяльності суспільства	203
Калуцька О. В. Соціально-психологічний клімат вищого недержавного закладу освіти: фактори формування	165	Сінозацька Ю. М. Проблеми правової регламентації функцій прокуратури України і шляхи їх вирішення	208
Сивер С. И. Духовные основы инновационной деятельности	170	Чернуха Г. О. Ювенальна юстиція: історія і сучасність	214
Залужна Л. І. Невизнання вагітності як соціальна проблема	176	Бєлова О. С. Момент виникнення матеріального правовідношення цивільно-правової відповідальності	218
Левицька О. О. Комплексна рейтингова оцінка стану здоров'я населення на рівні регіону	181	Гудов Я. В. Система безпеки підприємства	222
Рижиков В. С., Якібчук М. І. Значення психологічних теорій у формуванні сучасного юриста-правознавця на практичних заняттях з допомогою ігрового навчання	188	Красногор О. В. Майно як об'єкт договорів подружжя	230
		Відомості про авторів	237

УДК 316.334:175.15

І. М. ВАРЗАР

Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, м. Київ

НАЦІОКЛАСОПОЛІТИЧНИЙ ФЕНОМЕН В ІСТОРІОЛОГО-ТЕОРЕТИЧНИХ ВИМІРАХ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 1(20), с. 81–95

Статтю пронизує думка про те, що політична історія будь-якої країни “вариться” у трикутнику різносенсових етносоціополітичних суб’єктів “етноісторична нація – політична нація – політичний клас”. Націокласополітичний феномен являє собою синтез зазначених трьох різносенсових сутностей в їхній історіологічній взаємодії. Основна мета статті – виявити бодай пунктирну історіологію виникнення та саморуху цього феномена щаблями всеєвропейської політичної історії від порогу англійського Нового часу до українського Сьогодення. Колегу-читача апріорі запевняю: на тих щаблях самовимальовуються цікаві політоісторіологи, – неначе в тему ледь перефразованої латинської максими “Хто вчиться у [політичній] історії, того вона сама штовхає в спину, хто ж не вчиться, – того вона волочить за собою у пиляці”.

Розпочинати виклад мажорної проблеми у мінорній тональності не прийнято. А в дорійській тональності, – “з романтикою й перцем”, – можна?.. Теми етноісторичної нації, політичної нації та політичного класу в нашій науковій літературі висвітлюються так само кволо, епізодично, дещо інфернально, як “звучать” теми англійського різька, тромбона і гобоя у симфонічній п’єсі провінційного композитора з ліричної повісті “Безіменна зірка” румунського класика **Міхая Себастьяні**. До того ж, для наших реалій і “мрій на перспективу” усі ці три феномени – як шляпа з чужої голови, як жупан з дядькового плеча, як краватка “не до тієї сорочки”. Коли ж саме мені доводиться торкатися цих тем, навіюється романтичний смуток великого поета: “...Напоминают мене оне чужую жизнь и берег дальний”.

Аналогія майже повноситуаційна: у зрілому стані усі названі етносоціосуб’єкти з’явилися світові за умов “чужого життя” на берегах Англії, на зламі Середньовіччя і Нового часу та в контекстах динамічного транзиту від “жорсткої революції” **О. Кромвеля** 40–50-х років до “Щасливої революції” 80-х років того ж XVII ст. та у напруженому пошуку доцільної часові і перспективі форми політичного правління країною. Усі три феномени – у взаємовпливах та взаємодіях – саме у Великобританії створили малозрозумілий сучасності етносоціополітичний сплав, який я назвав “**націокласополітичним феноменом**”. Оцей сплав дав про себе знати у той переламний час, коли політична історія Об’єднаного королівства, як зазначають сучасні британські вчені, виявилася “серією політичних

напружень між короною і політичною нацією” (**Б. Коуард**) (цит. за [2, 36]), а “батьора [етноісторична] англійська нація”, яка дозрівала на очах у всього світу у взаємодіях із політичною нацією, уже із середини XVII ст. “почала формувати таку країну, яка неначе складалася з одноцілісного [політичного] класу” (**П. Лесліт**) (цит. за [2, 86]). Гадаю, завдяки їх творчовзаємоплідноючій роботі ця країна вже четверте століття прогресує розвивається та зразково процвітає, — на заздирств усьому світові.

Чи не тому і у нас стали виявляти до цих матерій інтерес? Гадаю, що так. Ствердно відповідаючи на своє ж запитання, формулюю три основні пізнавальні завдання статті. **По-перше**. Маю намір **відтворити історіологію складання концепцій і етноісторичної нації, і політичної нації, і політичного класу**, відслідкувавши на досить широкому європейському політичному просторі певно контекстові (чи просто “подібні”) паралелі між означеною британською епохою другої половини XVII ст. і деякими щаблями наступної європейської політичної і політолого-теоретичної історії. В історіологоконцептуальному аспекті тут відштовхуюсь від ремарки **М. І. Кареева**: пізнаючому суб’єктові теоретична історіологія “дає наукове розуміння того, **як відбувається будь-яка історія**, де б та коли б вона не відбувалася” [15, 16]. Отож і маю на меті з’ясувати бодай пунктирну історію виникнення не лише самих по собі трьох означених суб’єктів, а й їхніх основних понятійних супутників.

По-друге. Нещодавно дещо переосмислений **Н. Макіавеллі** відкрився мені з неочікуваного сентенційно-виховного боку. У працях “Державець”, “Роздуми про першу декаду Тита Лівія” та ін. (30-ті роки XVI ст.) він вказував на консолідаційно-виховну дію фактора “поєднання політичної сили і розумного таланту” у складі великомасивних людностей, що й слугує відповідній країні своєрідним “виховним ферментом, який викликає у людській сутності силу політичного об’єднання і уяви” (цит. за [38, 140]). Отже, можна умовиводити: політична нація та політичний клас у лоні етноісторичної нації — це і є саме ті “політичні об’єднання”, які в нормальному суспільстві стають соціальною базою влади, цивілізуючи її та й усю країну. Триста років опісля даний політиковиховний ефект **Гегель** назвав “соціалізаційноцивілізаторським явищем”, зазначаючи: “...Без цивілізованої влади не виникає й цивілізованого

народу” [11, 35]. У цьому аспекті мені хотілося б виявити бодай контури “виховного ефекту” взаємовпливу етноісторичної нації, політичної нації та політичного класу одне на одного та усіх трьох — на правлінсько-управлінські “верхи” і на підурядовувані ними народні “низи”.

По-третє. Зазначений “ефект виховного взаємовпливу” колись був названий мною “своєрідним **каналом зв’язку держави і суспільства... влади і народу**” [4, 263]. Цієї ж думки дотримуюсь і понині. Але сьогодні — у призмі націокласополітичної проблеми — ясніше за попереднє мені видно, наскільки у гносеологополітико-правничому сенсах у нас “забруднено/замулено” отой “канал”. На цьому тлі й відкрystalізується третє завдання статті: спробувати з’ясувати, в силу яких пізнавально-політологічних “затуманеностей” упродовж усієї доби Незалежності у нас — в політико-офіційних документах, у законодавчих актах, у політичному мовленні лідерів країни та на шпальтах і хвилях ЗМІ — панують розум і лексикон **Баби Параски та Верки Сердючки**, не властива європейському *Homo Sapienticus* плутанина в інтерпретаціях четвірки потрійних споріднених сутностей: (1) людина — особа — громадянин; (2) група — клас — маса; (3) населення — народ-етнос — нація; (4) політика — правління — управління. Ситуація мені прояснюється у такому алорі: наші політики, не відірвавшись від “підвождівських” і кланових кокусів радянських часів, і досі неадекватно розуміють соціально-політичний “зміст” названих (дев’яти) понятійних одиниць, — а якщо так, — смію констатувати, — то й над їхніми живими носіями реальної влади не мають. Коли ж узяти до рахунку, що в усіх країнах перелічені людські суб’єктності — у різносенсових комбінаціях — і складають і етноісторичні нації, і політичні нації, і політичні класи, — для усіх нас самопроясниться “**перша проблема політики**, — яким чином громадяни можуть перешкоджати своїм правителям та управлінцям ставати тиранами” [41, 273].

Повернуся до початку досліджуваного сюжету. І нагадаю: “у факті” етноісторична нація, політична нація та політичний клас народилися в Англії в “міжреволюційну епоху смуту” 40–80-х років XVII ст., але пойменували їх сучасною мовою і “навантажили” відповідним змістом пізніше — у Франції 1793 р. та 1840 р і довершили те “навантаження” в Угорщині 60-х років XIX ст. Сутнісне ж “дозрівання” усієї тріади в Англії XVII ст. історіологічно зафіксовано 1701 року

формулою “Акта про подальше обмеження *влади монарха* та найліпшу охорону *прав і свобод підданого*” (виділено мною. — *I. B.*). Кратологічною серцевиною Акта є фраза “Король царює, але не править”, що перетворилася на “максиму, яка будь-кого з урядовців в усьому світі має навчати логіці владарювання у післяреволюційному суспільстві та лише за умов співпраці двох велетнів — політичної нації і політичного класу” [39, 68–69].

Коли ж, як говорили відомі класики-вожді, “цілі ясні і завдання визначені”, — залишається скомандувати собі: за роботу! Ставлю собі за кінцеву мету виявити подальший внесок європейських мислителів з початку XVIII ст. і до наших днів у справі “донавантаження” змістом понять “етноісторична нація”, “політична нація”, “політичний клас” та їх понятійних супутників. Першою ж словесно-сенсовою передумовою початку цього нелегкого шляху стає самопрояснення логіки співвідношення квазі-пар “етноісторична нація — політична нація” і “соціально-економічний клас — політичний клас”.

Виявляється, що й тут вихідні пріоритети — за англійцями. Перше, що впадає в око, — ані якого снобізму чи самозакоханості, ані зайвої героїзації власної історії чи зумисного приниження самочеснот сусідів та взагалі інших народів. “Чорних гумористів” в Англії завше вистачало. Усіх тут перевершив знаменитий **Д. Дефо**. 1701 року у памфлеті “Чистокровний англієць” він доводив, що генези обох цих етнополітичних феноменів (не користуючись автентичними понятійними назвами) — у надрах тої етнометисизаційної мішанини із греків і римлян, саксів і норманнів, італійців і кимерійців, варягів й ісландців, іберійців і валійців та ін., яка (мішанина) почала утворюватися з перших років нової всесвітньої ери та тривала аж до часів “Великої хартії вольностей” (1215 р.). Та що у підсумку? “... Потомство, брошенное этим сбродом, перемешалось с коренным народом, с исконными британцами... *Как результат смешенья всякой рвани и мы возникли, ... англичане*” (цит. за [1, 37]).

Мало-помалу — від початку XIII ст. (“Велика хартія вольностей”, 1215 р.) до кінця XVII ст. (“Щаслива революція”, 1688 — 1689 рр.) — ця етнометисизаційна маса (“великобританський народ”) зазнала кардинальної диференціації на чотири парні націосоціополітичні одиниці — на етноісторичні і політичні нації 1) англійців, 2) шотландців, 3) валійців, 4) ірландців. З усього судячи,

з того ж часу (з початку XIII ст.) “став рити ґрунт” і *специфічний політолого-етнологічний закон*: етноісторична нація стає цілісністю, лише послідовно проходячи етносоціоцивілізаційні стадії роду, племені і народності та консолідуючись на об’єктивних підставах “спільної крові” (“*jus sanguinis*”). А політична нація, синтезуючи свідомо активні у політичному житті відповідного поточного часу верстви та групи усіх споріднених/етночужинських родів, племен і народностей, консолідується вже на об’єктивних підставах території (“*jus soli*”). Ось чому, напевно, **П. О. Сорокін** (у 30-х роках XX ст.) називав етноісторичну націю “соціальним тілом”, політичну націю — “політичним тілом”, обох же феноменів — “органічними зрізами одного й того ж народонаселення” одної і тої ж країни [32, 247–250].

На продовження сюжету напрошується, за **Гегелем**, одна “паралель діалектичного сумніву”... Не пригадую точних дат, але пунктирно пам’ятаю про одну стійку етнотенденцію-дисфункцію у житті “Великобританської співдружності націй” останнього півстоліття: спочатку зі складу співдружності “відпрошувалася” Ірландія (суверенітет отримала, але “в заручниках” у метрополії залишився Ольстер), затим — Уельс (антиспівдружницькі/просувереніабельні настрої я особисто спостерігав у 1990–1992 рр., епізодично перебуваючи саме в Уельсі [4, 375–278]), практично нещодавно — Шотландія. У даній колізії цікавить не історико-обставинна конкретика, а політолого-етнологічний принцип, що тою конкретикою децю приховано оприлюднюється.

Гадаю, в теоретико-принциповому сенсі йдеться про наступне. В середині усіх чотирьох суб’єктів великобританської федерації свого часу сконституювалися відповідного рівня зрілості (1) етноісторичні нації, (2) політичні нації та (3) політичні класи. Останні два політичні суб’єкти, говорячи мовою **Н. Макіавеллі**, свого часу виховували і довиховали і “низи”, і “верхи” своїх країн, і настав час поставити перед всебританським правлячим політикумом свою дистрикт-сувереніабельну вимогу, — приблизно так самодостойницьки, як це зробили ефіопські полонені перед полководцем **Радамесом** в опері **Дж. Верді** “Аїда”, або як прибалтійські партлідери на XIX конференції КПРС у 1989 р.: “Дайте нам свободу [самовизначення], — бо ми такі ж вільні люди, як усі інші”...

І знову — до кореляції “етноісторична нація — політична нація — політичний клас”. Якщо на політичну націю найбільш ефективно “працює”,

як уже сказано, етнополітична свідомість, етнічна територія країни та етносклад її населення, то на політичний клас радше “працюють” економічна політика центру країни, торгівля та вся господарська динаміка, аніж статична геополітика. Найсуттєвіші акценти у рамках цього корелятивного контексту поставив англієць **У. Петті** (“батько” науки політичної економії) у ті ж буремні “міжреволюційні часи” другої половини XVII ст. (книга “Політична арифметика”, 1683 р.). Багато в чому йому вторив сучасник і співвітчизник **Д. Норт**, який дещо зміщував грані між цими (на той час наукою ще не сформульованими) поняттями та який здебільшого акцентувався на факторах біржі, банків і торгівлі, внаслідок чого Великобританія того часу йому уявлялася “одною [політичною] нацією” та “одним народом” (цит. за [1, 22]). На цій “ноті” — на півтораєста років — навколо даного питання настала тиша...

І аж у першій третині XIX ст. до питання звернувся француз **А. де Сен-Симон**. Він теж не вживав автентичних понять, але “політичність” усіх трьох феноменів чітко відчував і на письмі відображав оригінальним чином. На дозрівання усіх цих феноменів, вважав він, ситуаційно та диференційовано “працюють” три фактори: промислова економіка, політична наука та громадська етика. У 1802 р. у “Листах женецького жителя до сучасників” політичну спільноту яacobінців, яка у роки Великої Французької революції цілеосміслено домагалася “політичної суверенізації народу і країни”, він називав “*верхнім класом*” людей, який крокує під прапором прогресу людського духу і складається із вчених, художників та усіх інших людей, які поділяють ліберальні ідеї” (цит. за [36, 215]). Завдання політичної нації та політичного класу — домогтися того, аби у суспільстві встановився такий соціально-політичний лад, за якого “духовна влада перебуває в руках вчених, світська — в руках власників”, а ось влада обирати правителів, управлінців, адміністраторів і суддів “має перебувати в руках [етнічної] нації, тобто усього народу”. Верхньою та “більш-менш мислячою” верствою народної маси **Сен-Симон**, контекстуально судячи, вважав політичну націю. Це — підсубстрат політичного класу, у свою чергу, — теж “світлий головою та ділами клас” (цит. за [36, 216]). Будучи ліберальним просвітителем, у “Катехизисі промисловців” (1823 — 1824 рр.) **Сен-Симон** підкреслював: обидві політичні спільноти кадрово обов’язково мають комплектуватись інтелектуалами із середовища просвітної етнічної нації — вченими, літераторами, митцями

та інженерами, об’єднуючи усіх їх одним словом: “промисловці”. В обох феноменів у відповідній країні одна кратологічна місія — науково-етичне врядування громадськими справами народів з тим, аби політичне врядування обходилося суспільству якомога дешевше та ще й “у такий спосіб, щоб будь-що забезпечувався суспільний спокій” (цит. за [36, 219, 230–231]).

Відомий факт: усіх мислячих людей з початку XIX ст. і дотепер Велика Французька революція кінця XVIII ст. надихала на новаторчість. На новаційне осмислення і переосмислення світу політики та явища “політика і людина” надихала не стільки сама революція (як сукупність політичних процесів), скільки її соціально-політичні документи та політичні наслідки. Скажімо, кого й досі не схвилює “Декларація прав людини і громадянина” та із неї — креативна тріада “свобода — рівність — братерство”; “Цивільний кодекс” (“Кодекс Наполеона”); “Інститут ідеології”; понятійні новели “вільна нація”, “політичний режим”, “народ-суверен”, “політичний суверенітет”, “легітимація політичної влади”; широкосміслові розщеплення феномена людини на різносенсові поняття “особа”, “соціальний активіст”, “політичний громадянин” та ін.? Зрештою, не можна не вважати “новацією в тему” і поймаєнування **Л. Сен-Жюстом** (1793 р.) “свідомо активних у політиці людей” і серед “верхів”, і серед “низів” — “верствами *політичного класу* (виділено мною. — *І. В.*) — творця нового, завтрашнього політичного порядку...” (цит. за [18, 201]). Отже, “політичний клас” — понятійна новела епохи Великої Французької революції.

Мало відомий у нас італієць **Антоніо Росміні** особливо небайдуже поставився до двох понять із “Декларації...” — до “нації” та “громадянина”, яких він одразу ж “навантажив” політичним сенсозмістом. На формулювання понять “етноісторична нація” та “політична нація” він не наважився, а про існування поняття “політичний клас”, напевно, й не відав. Внесок же той у словесному плані досить лапідарний, а в теоретико-концептуальному аспекті досить вагомий. Виокремлю лише три концепти:

По-перше. Зіставляючи економічну і політичну сфери крізь призму свідомісного фактора, **А. Росміні** дійшов висновку: в етнічній та економічній сферах життя людини більшою мірою протікає стихійно, аніж свідомо, а в політичній сфері — ледь не навпаки. Оскільки люди у цих трьох сферах “взагалі формують образ країни”, важливо виокремити серед них дві групи: а) тих,

що живуть “як травинка на вітру” — спонтанно, несвідомо; б) тих, що бодай в якійсь мірі свідомо проживають свої дні на землі. Останні й мають бодай якесь моральне право називатися “громадянами”, усі інші — “просто жителі” або “пересічні мешканці” (цит. за [14, 282–308]). Ось так “у них”, на Заході, й досі. А “у нас”? Де-юре — всі “громадяни”, з пелюшок і до цвинтарного дня, а де-факто, як у радянського письменника **А. Платонова**: усі — “державні жителі”.

По-друге. “Суто політичними”, як на думку **А. Росміні**, є дві категорії громадян: а) ті, які усвідомлено та компетентно беруть участь у політичних виборах будь-якого рівня; б) ті, які є свідомими платниками податків. І звідси випливає найдивніший висновок-рекомендація і очільникам політичного класу, і політикуму країни: саме на ці дві верстви політично активних і економічно самодостатніх людей “уряд *мусить* спрямовувати своє служіння в громадянському суспільстві” [14, 313]. Стосовно політичних виборів і стану нашого політичного громадянства ситуацію адекватно істині можна оцінити хіба що за допомогою залізного російського матюка. А ось щодо фактора “свідомого оподаткування громадян” днями “блідий промінь темінь освітив”... Заступник голови ДПАУ **С. Лекар** повідав про два позитиви поточного моменту: (1) про те, що “починає зростати податкова культура громадян України” та (2) про те, що держава “ініціює процес налагодження партнерських відносин із платниками податків” [23]. Що, — “крига скресла”?..

По-третє. Оригінально вирішував **А. Росміні** і питання про логіку комплектації лав політичної нації і політичного класу представниками обох груп політичних громадян, рекрутованих із самих підвалин етноісторичної нації. Вказівок щодо того, “хто — куди?”, ніхто не має виробляти, — усе вирішує динаміка поточних політичних процесів та соціумо- і державотворчих подій у країні та в її зовнішньополітичному оточенні (цит. за [14, 236]). І все ж політична держава осторонь питання не має залишатися. Навпаки, вона має стимулювати кількісно-якісне зростання лав обох груп політичних громадян, а отже, самих лав політичної нації і політичного класу. Це досить близько до позиції **К. Маркса** (1859 р.): в буржуазній країні уряд є “нічним охоронцем” капіталістів, які вночі сплять, а вдень “водять політичною рукою уряду по мізках трудящих класів, беззахисних і вдень, і вночі” [19, 301]. Разом же **А. Росміні** з **К. Марксом** “рикошетом” прояс-

нюють і один парадокс наших днів. У багатьох розвинених країнах існують солідні верстви людей небідних (!), але офіційно позбавлених права голосу на політичних виборах. Постає низка запитальних “чомунок”: — А чому так? — Тому що вони не є власниками належного цензового рівня, а отже, не є платниками податків. А це чому? — Це тому, що до лав політичної нації і політичного класу “пуцають не всіх бажаючих”, а лише майновитих і лояльних до легітимних політичних властей “свідомих собі” конформістів. — А це хто ще такі? — Це... І так далі дискурсивним колом...

Викладена концепція **А. Росміні** мала аплікацію до абстрактно взятої країни, а найголовніше — його концепцію сконструйовано поза етномоделним контекстом. Певну “компенсацію” прецеденту знаходимо у книзі “Народ” французя **Жюля Мішле** (1840 р.). Не вживаючи автентичних понять, але чітко пам’ятаючи про політичний характер і зміст досліджуваних феноменів, він виказав розуміння того, що є дві етномоделі країн — моноетнічні (сьогодні їх у світі наберемо ледь зо дві дюжини країн) та поліетнічні, в яких ці феномени “по-різному” можуть побутувати, і сконцентрувався на другій етномоделі. Концепція **Ж. Мішле** базується на трьох засадах.

По-перше, йдеться про одночасність чи різночасність складання у даній поліетнічній країні спочатку “кількаступінчастої” етноісторичної нації, а в її лоні — і політичної нації, і політичного класу “на базі” того або іншого рівня її соціально-економічного та політико-культурного розвитку. **Ж. Мішле** першим поставив питання про “аграрні [політичні] нації” та про “переважання у структурах правлячого [політичного] класу індустріальних і фінансово-торговельних елементів”. А вже на цих підставах зробив спробу **дефініціювання самої етнічної нації**. Вона є “історичною сумою родів, племен і народностей, які об’єднані єдиними територією, мовою та культурою спілкування” (див. [20, 83–84]).

По-друге, наскільки відомо, **Ж. Мішле** першим поставив питання про те, що “більшість країн — багатонародні” та що серед множини народів є “провідні та субпровідні”. На цьому тлі він вирішив і питання про “провідні народи — комплектантів лав” і політичної нації, і політичного класу. Оскільки у рамках одної і тої ж країни є різнорозвинені народи, в окремих її регіонах виникають і “досить часто йдуть наперекір центру” “місцеві провідні клани і групи ситуативних пріоритантів” (див. [20, 284–285]). Ці формації чимось нагадують сьогоднішніх “регіональних

сепаратистів” та “периферійні неформальні центри прийняття політичних рішень”.

По-третє, слідом за **А. де Сен-Симоном Ж. Мішле** ставив питання про комплектацію якщо не усього фізичного масиву і політичної нації, і політичного класу, то хоча б “мінімум провідних її верств та максимум — їх керівних кіл” інтелектуально розвиненими лідерами кількох верств усього народонаселення поліетнічної країни. Чому це так важливо? — запитував він і сам же відповідав. — Це тому важливо мати на увазі, що “не виключені ситуації переходу окремих національно-політичних провідних осіб і груп із стану пасиву в активний стан опозиції до політичного центру країни” (див. [20, 102–104]).

Після короткотривалої мікроєпохи “весни народів” середини XIX ст. — серії буржуазно-демократичних революцій у двох третинах країн тодішньої Європи (у тому числі в західноукраїнських землях) — на дослідницькому полі нашої проблеми, років через п’ятнадцять, настала мікроєпоха політолого-етнологічного “прориву”. Попереднє термінологічне “відкриття шляху” для новаторського викладу теоретичного матеріалу на той час уже відбулося: як уже зазначалося, поняття “політичний клас” ввів до обігу француз **Л. Сен-Жюст** (1793 р.), “етноісторична нація [спільність]” — француз **Ж. Мішле** (1840 р.), а “політична нація” — трансільванський румун **І. Маніу** (1861 р.). Той новаторський прорив відбувався впродовж 1866–1871 рр. Трійка до того часу маловідомих угорських учених і політиків — **Ференц Деак**, **Йолонт Йотвьош** та **Ласло Телекі** — здійснила вельми значущі просування у справі сутнісного трактування усєї теоретичної площини націокласополітичної проблеми, і, — що є найважливішим, — саме в аплікаціях до “багатонародної, нехай і штучно скроєної, країни” (**Л. Телекі**) (див. [44, 28]).

Документально-першоджерельна база “концептуального прориву” названих угорців досить обмежена. Це проект “Декларації про об’єднання [Австрії та Угорщини] рамками дуальної монархії”, пізніше більш відомої як “Угода про дуалізм” (1866–1867 рр., автор — **Ф. Деак**); законопроект “Про рівноправ’я національностей” (1868 р., автори — **Ф. Деак** і **Й. Йотвьош**); законопроект “Про гарантування державних національностей і мов в Угорщині” (1868–1869 рр., автори — трансільванський румун **А. Моціоні** та серб **С. Мілетич**); законопроект “Про національні та етнічні меншини” (1870 р., автор — **Л. Телекі**); численні у 1868 — 1871 рр. протокольно зафіксовані пар-

ламентські та судово-адвокатські промови трьох названих угорців.

Наскільки відомо, усі ці документи у тих же 60–70-х роках XIX ст. зафіксовано у вигляді “протокольно-робочих манускриптів” лише двома мовами — угорською та німецькою. Усі відомості та нижче наведені у лапках концептуалізму мною взято із кількох румунських джерел. Теоретичну новизну, що у названих документах міститься, коротко можна просинтезувати у трьох (основних) положеннях.

По-перше. Феноменам політичної нації та політичного класу вперше в політичній літературі дано сучасні “робочі дефініції”. У проекті “Декларації про об’єднання...” **Ф. Деак** зазначав, що політична нація — “це стихійне та доцільне об’єднання неформальних груп політичних однодумців, що ситуаційно консолідується та діють поза межами правових дозволів/заперечень офіційних політичних властей” (цит. за [40, 106]). У вступі до законопроекту “Про рівноправ’я національностей” **Ф. Деак** і **Й. Йотвьош** акцентувалися й на політолого-етнологічному аспекті питання: “Її [політичної нації в Угорщині] рівноправними членами є усі громадяни вітчизни, до якої б національності вони не належали” (цит. за [13, 247]). Політичний клас же, зазначав **Л. Телекі** у названому законопроекті, — “це сукупність політично активних верхніх верств усіх заможних суспільних класів і груп, у певних ситуаціях офіційно покликаних до участі у здійсненні владних функцій на усьому політичному полі країни” (цит. за [32, 82–83]).

По-друге. Названі лідери румунської та сербської меншин **А. Моціоні** та **С. Мілетич** у “Записці” до свого законопроекту визначали й тонкі політико-кратологічні грані між досліджуваними феноменами: політичний клас за своєю природою “ближче до механізмів урядового управління соціально-економічними справами суспільства”, натомість політична нація “ближче до парламентського діла, але найчастіше може бути покликана до практичної урядової роботи і здебільшого на місцево-регіональному рівні”. А ось під час кризових ситуацій (війни, антидержавні заколоти, урядові та парламентські кризи тощо) “ці грані стають досить умовними”, і тоді “політики усіх мастей повертаються у лоно своєї національності” (цит. за [23, 111–113]).

По-третє. Вперше поставлено до вивчення партологічний аспект досліджуваної проблеми. **Ф. Деак** (творець і лідер ліберальної партії Угорщини) та **Л. Телекі** (етнолог, дипломат, автор

концепції релігійно-політичної партії та знавець західноєвропейського парламентського і партологічного досвіду) виокремлювали відповідно два сутнісних акценти питання: (а) низові та регіональні осередки політичних партій “логічно тяжіють до базових сегментів [всєкраїнової] політичної нації”; (б) партії, що домоглися обиравання до парламенту або й виділення своєї репрезентації до урядово-виконавських структур, — ці партії, “як правило, тяжіють до активницьких кіл правлячого політичного класу” (цит. за [48, 181]). Як видно, вперше поставлене й питання про збіг понять “політичний клас” і “правлячий клас”.

Наступний після угорців неповторний концепт у теорію обговорюваної проблеми вніс німецький соціолог **Ф. Тьонніс**. Пильно вивчаючи соціумо- і державотворчий досвід **О. Бісмарка** у справі політичного об’єднання понад двох сотень пангерманських крихітних країн в одну Велику Німеччину, він дійшов висновку: у кожній з них століттями конституювався “свій мікросоціум”, який, у свою чергу, нібито складався з двох “хвилясто взаємонапластованих верств” — із (1) “етноспільнот” та (2) “соціосвітських суспільств”. Кілька років **Тьонніс** шукав для них адекватних понятійних назв. І знайшов: це “нація-спільнота” (*Gemeinschaft*) та “нація-суспільство” (*Gesellschaft*) (див. [25]). Що й відобразив у незвичній назві основної праці усього життя: “Спільнота і суспільство” (1887 р.).

Сам **Ф. Тьонніс** вважав, що ним знайдено “ключ” до розуміння найприхованішої пружини соціально-політичного життя у будь-якій країні. В його інтерпретації “нація-суспільство” — це етноісторичний субстрат населення країни (у ньому домінують інстинкти, почуття та органічні відносини людей), а “нація-спільнота” — це соціально-політичний субстрат (тут домінує “раціонально організоване соціальними інститутами начало”). Обидва ж субстрати у взаємодіях пронизують дві різносенсові субстанції, — “логічне мислення” та “політична воля”. Синтезний же результат тої нескінченної взаємодії думки та волі перевтілюється в “органічне та стихійне здійснення історії даної країни” (див. [25; 37, 346]).

Це було написано у 80-х роках XIX ст., але й за сто років потому єдиноконцептуального “прочитування” цих матеріял серед дослідників досі не досягнуто. Наприклад, француз **Р. Пенто** (60-ті роки XX ст.) просто збентежено поставився до цієї “натуралістичної концепції”, бо ж вона “носить містичний характер, виходить за рамки наукового пізнання та таїть у собі небезпечні

політичні можливості” [28, 125]. Українець **М. В. Попович** (2006 р.) подібних небезпек не презумує, а тому формулює наступну пізнавальну позицію. **Ф. Тьонніс**, мовляв, дав нам модель вертикальної кореляції етнобазису та політичної надбудови. Інакше кажучи, етноісторична нація (“нація-суспільство”) виявилася підвалиною для надбудовної політичної нації (для “нації-спільноти”). Що ж тут дивного? І сам висловлює свій сум: “Власне, саме поняття “політична нація” двоїсте: чи це сукупність інститутів, чи то харизма, ім’ям якої інститути благословляються на владу?” [25].

Погоджуючись “у цілому” із судженнями колеги, тим не менш сумую з того, що у роздумах обох так і не знайшлося місця для політичного класу. Я ж його у **Ф. Тьонніса** знаходжу, керуючись його ж критерієм співвідношення мислительських і вольових начал у процесі конституювання не двох, а трьох націокласополітичних феноменів. Але невеличку “рокіровку” елементів у конструкції класика все ж слід зробити. Наприклад: якщо у процесі конституювання “нації-спільноти” свідомісно-суб’єктивні фактори переважають “стихії” та “інстинкти”, то перед нами — етноісторична нація; якщо ж у процесі конституювання “нації-спільноти” об’єктивне начало переважає “раціонально організовані інститути”, то перед нами уже не політична нація, а політичний клас.

Як на мене, лише подібне “перехресне” корелювання не двох, а трьох етносоціополітичних начал у сучасній Україні — етноісторичної нації, політичної нації та політичного класу — допоможе зрозуміти, чому на другий день після Майдану “зенацька випарювалися” його (так ніким і не зартикульовані) “ідеали”? Чому на третій день розпалася “помаранчева команда”? Чому сьогодні дві фаланги ще юнацького віку політичної нації розсегментовано по регіонах кризуючої країни, в якій ніяк не сформується єдиноцілісний політичний клас? Тобто нашим очільникам слід було б добре вдумуватися у наступні рядки **Ф. Тьонніса**: “... Слід цінувати волю лише остільки, оскільки у ній міститься мислення, а мислення, — оскільки у ньому міститься воля” (цит. за [37, 346]). Бо ж країна, яка є вмістилищем недозрілих усіх трьох націокласополітичних формацій, дедалі предметніше нагадує Кайдашеву сім’ю, а “маленьким українцям” чимдалі у ній неміч жити стає.

Однак повернемося до класичної спадщини, яка — для прогресування людських соціумів — роки й роки до нас виробила численні націокла-

сополітичні установки. Після угорців і **Ф. Тьонніса** найрельєфніше виявився австріяк **К. Реннер** (він же й **Синоптикус**, і **Р. Шпрінгер**). На початку 90-х років XIX ст. в епізодичній статті в партійній, соціал-демократичній газеті “Кампф” він позаконтекстно торкнувся наведеної вище фрази **Л. Телекі** про “активницькі кола правлячого політичного класу” (цит. за [48, 181]). З того моменту дуалітет “політичний клас — правлячий клас” вже не давав йому спокою. 1899 року в книзі “Держава і нація” **К. Реннер** уже чітко акцентувався: за будь-якої форми правління країною “правлячий клас і політичний клас не збігаються. Правлячий клас — це *політикум*, сукупність правлінських і управлінських елементів і від політичної нації, і від політичного класу...” [48, 69–70].

У другій своїй, теж відомій книзі “Нація і держава” (1918 р.) ці верстви **К. Реннер** уже називає терміном **В. Парето**: “політичні еліти”. У другому виданні цієї ж книги (1937 р.) він надавав питанню і політолого-етнологічного забарвлення: в поліетнічній країні соціально-політичний прогрес можливий лише за умови, що найбільш зрілі та культурно розвинені меншинські народи здатні “делегувати своїх елітних професіоналів до верхніх верств і політичної нації, і політичного класу”. Найважча тут справа — “конкретні для конкретної країни” “способи” та “канали” того делегування. “Найліпшим каналом... є виборча воля низів тих [меншинських] народів, а також рекрутування політикумними інституціями їх представників на державну, військову та дипломатичну службу” (цит. за [40, 203]).

В обох виданнях книги “Нація і держава” **К. Реннер** дуалітет “нація — держава” вперто корелював у дискретно-антагоністичному сенсі, формулюючи знамениту етноміфологему: “Постулати нації і держави відносяться один до одного як квадрат до кола, а квадратури кола ніким ще не знайдено. Так само ніколи не буде знайдена чудодійна формула, що усуне тертя між державою і нацією” (цит. за [16, 445]). Про це часто згадують і пишуть у нас і за кордоном. Дивна річ: ніхто не ставить перед собою запитання, а про яку ж націю йдеться — про етноісторичну чи політичну? Я стверджую: у **Реннера** йдеться про політичну націю.

Міркую собі так. Мова може йти про таку політичну націю, яка побутує у кризуючій країні та з об’єктивних причин — особливо в надзвичайних обставинах! — не може продовжити кратологічну співпрацю з титульною етноісторичною нацією та політичним класом, як це відбувалося у

контекстах попереднього політичного етапу. Варто нагадати, що за умов австро-угорського дуалізму з 1867 по 1918 р. усі три націокласополітичні суб’єкти були достатньо зрілими і “подвоєними”. Тобто в Австрії та Угорщині вже напередодні 1867 р. — у кожній окремо! — були у зрілому стані всі три “свої” націокласополітичні суб’єкти. Чи була надалі потреба у тому, щоб створити ще “дуалістичну політичну націю”? А щодо “дуалістичного політичного класу” що можна сказати? Чи не про тертя між цими “дуалізмами” та об’єднаною державою йдеться у **К. Реннера**? Гадаю, що йдеться саме про останню колізію.

Може йтися й взагалі про ситуацію катастрофного характеру, коли багатонародна країна перебуває на екзистенціальній межі, і жоден з трьох націокласополітичних суб’єктів, — навіть і найавторитетніший з них — політична нація — не в змозі налагодити конструктивний діалог з державою. Подібні колізії розігрувалися перед **К. Реннером** і в 1918 р. (крах австро-угорського дуалізму — як побіжний ефект закінчення Першої світової війни), і в 1937 р. (друге видання книги здійснювалося буквально слідами аншлюсу Австрії гітлерівською Німеччиною). Більш ніж упевнений і в тому, що у майже подібній міжтиповій колізії ця етноміфологема й розігрується в суверенній Україні початку XXI ст. Міжтиповість нашої колізії посилюється двома обставинами: (1) незрілістю усіх трьох націокласополітичних суб’єктів; (2) загрозливим зростанням авторитаристських тенденцій всередині самої політичної держави. Ось і найадекватніша ілюстрація до реннерівської “квадратури кола”!..

Після викладених реннерівських “проривів” (нагадаю: остання “відмітина часу” — 1937 р.) націокласополітична проблема “залягла в пасив” аж на 12–15 років. Уже в 1954 р. британець **К. Б. Макферсон** фіксує феномен падіння інтересу до проблеми як “світову тенденцію точної післявоєнної епохи” [46, 518]. Ще через десяток років француз **Р. Пенто** констатує вже пожвавлення пізнавального інтересу до одного з її компонентів — до політичного класу. І сам дає йому, як на мене, одну з найстрункіших дефініцій. Політичний клас — “це різновид політичної спільноти, що посідає проміжне місце між суверенною владою та масою раціонально збудованого населення” [28, 113]. Його сучасник, американець **Г. Ленські** цю дефініцію конкретизує так: політичний клас — “це сукупність людей, які займають у суспільстві окремішні позиції щодо форм влади, привілеїв і престижу” [44, 74–75].

Складається враження, що обидва політологи, певно ототожнюючи політичну націю і політичний клас, адресували свої теоретичні узагальнення двом групам країн — країнам розвиненим і слаборозвиненим, країнам так званого “третього світу”, що у ті роки лише формувався.

Ще кілька років потому, у другій половині 60-х років, — на тлі підсумків “молодіжних мікро-революцій” у кількох країнах Західної Європи, “празької весни” 1968 р. та Міжнародної наради компартій світу 1969 р. — французькі політологи **Р. Пенто** та **М. Гравітц** доходять висновку: політико-державні кратологи розвинених капіталістичних країн починають “методично переорієнтовувати політичних суспільствознавців” з теоретичної площини аналізу нашої проблеми на праксеологічну, приділяючи більше уваги “питанню про те, *що* надає сили урядовуючій владі, аніж питанню про те, *як* вона фактично урядовує”, пильніше вивчаючи “механізм здійснення влади та особливо те, *що виходить від уряду*, а не те, *що ззовні впливає на уряд*” [28, 191–193]. Складається враження, що в розвинених англomовних країнах ця проконформістська установка набула хрестоматійного статусу. Ось доказ. Політичний клас, констатували в 1990 р. знані британські вчені **М. Доган** та **Д. Пелассі**, — “це керівний клас, що консолідує державу і суспільство через сприяння розвитку бюрократичної верстви у владі, поділяючи з нею, а також з діловими людьми та політичними елітами, свої соціальні, владні та майнові позиції” [42, 53].

У питанні про соціумо- і державотворчі ролі трьох націокласополітичних суб’єктів, — етноісторичної (здебільшого, титульної) нації, політичної нації та політичного класу, — від **Н. Макіавеллі** 30-х років XVI ст. до тільки-но названих франко-американо-британських політологів 60–90-х років XX ст., — на цих теоретичних позиціях стоїть і нині весь цивілізований світ. Окрім нашого попередника, СРСР, та й нас самих, сьогоднішніх. Процитований уже **П. О. Сорокін** виявився останнім російським дослідником націокласополітичних феноменів. Про одного з феноменів, про політичну націю, він, зокрема, говорив, що це “така філософічна ідіома, в яку можна втиснути будь-який зміст... і Бога, і сатану” [32, 256]. Діалектичному аналізу цих трьох феноменів в СРСР майже півстоліття не піддавали, їх просто “обходили, як сатану”. Доки не пролунали “витверезвляючі постріли” зі Сходу (випуск у Пекіні збірки статей “Хай живе ленінізм”, 1960 р.) та із Заходу (випуск у Парижі

книги **Р. Гароді** “Великий поворот соціалізму”, 1969 р.). “Шлюзи прорвано...”

У СРСР “епохи зрілого соціалізму” (70–80-ті роки) націокласополітичну проблему “розщепили” на два блоки: 1) партійно-політичний; 2) етнополітичний. Перший блок, прояснював одного разу питання **М. А. Суслов**, складають “кадри керівних кіл на усіх рівнях радянсько-партійного життя, — згори до низу і навпаки”. Оскільки КПРС об’єктивно являла собою “партію-державу”, — її кадри, будучи і “державними службовцями”, і “громадськими діячами”, і “соціальними працівниками”, і “професійно-територіальними адміністраторами”, — вони ж і складали на тих “усіх рівнях” **“політико-правлячий клас** новітньої радянської епохи” (див. [27, 62]). Про другий, етнополітичний блок, тобто про етноісторичну націю, точніше, про соціальну зрілість п’ятисот народів-етносів з найбільшою територією у світі країни, й питання не стояло. Бо ж уже при святкуванні 50-річчя Жовтня (1967 р.) було констатовано, що усі вони “вже складають єдинорадянський народ — нову етноісторичну і соціально-політичну націю”, тобто усі вони “злилися” в ерзац-політичну націю [22, 12]. А тому й “революційна перебудова” другої половини 80-х років об’єктивно не виявилася “масштабною соціальною реформою підвалин багатонародного суспільства”, а всього лише мікропереструктуризацією того ж таки політико-правлячого класу.

Долаємо рубіж 80–90-х років і спробуємо скорелювати теоретичну експлікацію націокласополітичної проблеми на політолого-тереновому полі лише двох екс-“рідних сестер” — Росії та України. Нинішня Росія і у досліджуваному сенсі виявилася “справжньою наступницею” СРСР: після отримання суверенітету (від кого? задля чого?) про долю тих самих п’ятисот народів-етносів та буцімто давно вже зрілої політичної нації геть-чисто забули і сконцентрувалися на поточному дні та перспективах створення і буття політичного класу. В 1993 р. його назвали “правлячою верствою”, **“стійким неформальним об’єднанням** (виділено мною. — *I. В.*), що веде боротьбу за державну владу” [24, 293].

До питання повернулися аж на початку XXI ст., і у тому ж методологічному ключі: якщо політичний клас є “неформальним об’єднанням”, то уважніше слід розрізняти серед “політпретендентів на владу” реальних і вагомих “політичних **суб’єктів**” (постановка питання 2001 р.) і “самодіяльних протополітичних **акторів**” (постановка питання 2005 р.) (див. [31, 131]). Три постановки

питання про сутність та “функціональні перспективи” політичного класу в Росії (1993, 2001 і 2005 р.) цікаві у теоретичному сенсі та дещо загадкові у суб’єкт-інституційному сенсі. Елемент “загадковості” полягає у наступному: хтось не “збоку”, а “зверху” немов пильно дивиться за тим, а хто ж то саме “бореться за державну владу”? Якими силами та ресурсами він володіє? Якими є його реальні перспективи? Останні (у березні 2008 р.) президентські вибори в Росії оприлюднили у цій колізії лише деякі гіпотетичні “шахові ходи”.

Постановка ж питання про політичну націю в сучасній Росії залишається поки що у певному концептуальному тумані... Початок дискурсу на полі цього питання я вбачаю у контекстах відомої формули диференціації/уніфікації трьох сотень німецьких князівств (королівств, царств, ландграфств тощо) після Вестфальського миру 1648 р. та перед актом перейменування “Священної Римської імперії” на “Священну Римську імперію німецької нації”: *Quius populi — unius statio, quius rejio — unius natio* (кожному народу — свою державу, кожному королю — свою націю). Звідси умовиводився концепт: тільки зріла та владоспроможна у кожному князівстві (королівстві, царстві, ландграфстві тощо) політична нація може претендувати на очолювання певної мікрокраїни із макропангерманського світу.

Перекинемо “місток” від пізніх **Каролінгів** середини XVII ст. до **Б. М. Єльцина** початку 90-х років XX ст. Згадаймо його “летючу фразу”, адресовану етносуб’єктам федерації: “Беріть стільки суверенітету, скільки зможете проковтнути!” Про цю максиму подекували різне. Однак мало хто звертав увагу на етнополітичну “сирячинну істину”, яка у ній міститься: далеко не кожний народ-етнос об’єктивно здатний “володіти” своїм політичним суверенітетом, “проковтнути” його... Ось чому, гадаю, “нові російські правителі” — після **Єльцина** — більше й не порушують це доленосне питання. Вони, напевно, міркують у координатах квазі-ліберальної контроверзи: *laissez fair — laissez passer*, але під нашим наглядом, і не дай Бог, щоб “в якійсь” Якутії (Евенкії, Бурятії, Чувашії та ін.) “повз нашого дозволу” дозріла своя, “місцева” політична нація або ж “місцевий політичний клас”...

Можна сформулювати теоретичний концепт: зріла тріада — “етноісторична нація — політична нація — політичний клас” — є достатньою підставою для створення в абстрактно взятій країні нового соціуму політично вільних і соціально

щасливих людей, які віднині ладні прямувати у геополітичному просторі будь-яким вектором. Напевно, від цієї позиції відштовхувалися перші політичні суверенізатори України початку 90-х років, **ліберальні романтики**: мовляв, усі компоненти тріади зрілі, і країна може прямувати до євроатлантичних горизонтів невпинним і досить швидким кроком... Насправді ж етносоціополітична ситуація в країні виявилася романтикам (як і їхнім наступникам) просто незрозумілою. На відміну від росіян, українці приступилися до нашої проблеми з етноісторичного боку.

По-перше, стосовно етноісторичної нації. Як уже сказано, у багатонародній країні кожна етноісторична нація має послідовно пройти соціоцивілізаційні стадії роду, племені та народності. У перших же політико-суверенізаційних документах — Декларації про державний суверенітет України (16 липня 1990 р.), Декларації прав національностей України (1 листопада 1991 р.), Законі України “Про національні меншини в Україні” (25 червня 1992 р.) та ін. — питання викладено так, ніби українська титульна нація здавна оті стадії вже пройшла, а тому є всебічно розвиненою, нині ж “навколо неї” побутує “маса етночужинців”, що звідкись взялися. Хто то є ці “чужинці”? Це якась сотня “національних меншин”, кілька “корінних народів” і понад десяток нечисленних “етногруп” (про міру стадіальної соціоцивілізаційної зрілості усіх тих нацменшин, корінних народів і етногруп нічого не говорилося, а втім, — і досі нічого достовірного про них невідомо). Увесь цей етноконгломерат романтики назвали “п’ятидесятидвохмільйонним народом України”. А в Конституції 1996 р. етноконгломерат уже названо “Українським народом” (з великої літери!). На цій “етноісторичній істині” стоять і дотепер...

По-друге, стосовно політичної нації. Над означеним народонаселенським масивом чи посередині його (ці “нюанси” так досі й залишилися непроясненими) перебуває не досить зрозумілий фантом — “**єдинокраїнова політична нація**”. Яким чином вона виникає? Яким темпом вона розвивається? Що та як відбувається з її етнокомпонентами впродовж того “процесу саморозвитку”? Ці запитання просто ніхто і не ставить. Цілком ясною видається лише “принципова конструкція” політичної нації: її “стрижень” — титульна нація, а “периферію” складають згадані нацменшини, корнароди та етногрупи. Так про це сповістив світові **Л. М. Кравчук**. Виступаючи 12 січня 1993 р. в ізраїльському парламенті, він за-

значав: “Кожна етнічна спільнота на Україні розвивається за своїми внутрішніми закономірностями, живе за своїми традиціями, звичаями. Але водночас усі вони... становлять собою *одну політичну націю — український народ*” [9]. З місяць потому, у лютому 1993 р., я наважився презумувати таку перспективу: “Президент створює прецедент, і... саме у подібній тональності і будуть віднині співати серенади буцімто вже сформованій у країні “одноетнічній політичній нації” [4, 224]. На жаль, я не помилився, як стосовно пересічних і знаних суспільствознавців (див. [12; 17]), так і перших лідерів країни: у цій же, “масово-подібній манері” розглядали питання про логіку конституювання політичної нації і **Л. Д. Кучма** (див. [26]), і **В. А. Ющенко** [34].

Чому це так діється? Гадаю, з двох гносеологічних причин: беручи до уваги фактори “масової політичної участі еліт” та “кратологічні функції еліт”, *одні* (тут я нікого не ділю на “лідерів країни” і на “знаних/пересічних учених”) ототожнюють верхні верстви етністоричної нації з деякими елітними групами зі складу політичної нації (якась-то політична нація у нас же все-таки є!), а *інші* ототожнюють останні елітні групи з усім складом не політичної нації, а політичного класу. А чи могло б бути інакше? Навряд чи...

Звернімо увагу на теоретичний бік питання. І політична нація, і політичний клас — різновиди політичної або соціальної спільноти (як свого часу встановив ще **Ф. Тьонніс**), і якщо у формалізованих і правом легітимованих спільнотах (таких як парламент, уряд, правоохоронний корпус та ін.) не мислять і не діють теоретично- і політологієвідповідним чином, звідки ж “об’єктивна впорядкованість” візьметься у неформальних спільнотах?! І “додатковий політичний фактор”: держава намагається (і реально того спромагається!) “керувати усім і вся” в такій країні, в якій “суспільство водночас є й державою” та в якій “немає жодної позадержавної сфери діяльності,... і усі соціальні процеси можливі лише як державні, а всі державні стосунки ототожнюються із суспільними” [10, 436]. У такій країні куца політична нація майже “зліпається” з етністоричною нацією (яка, у свою чергу, теж ледь животіє), а немічний політичний клас “побуває біальтернативно”: або заганяється у кут “регіонально-місцевої опозиції”, або ж самою ситуацією примушується до сервілізму правлячому політикуму.

По-третє, стосовно політичного класу. Перша згадка про цей феномен в українській науці, — та й то з посиланням на “закордон”, — належить

до 1997 р. У короткій словниковій статті анонімний автор зазначав: політичний клас — “це поняття західної політології, яким визначають *сукупність усіх, хто має будь-яке відношення до політичного життя*” (виділено мною. — *І. В.*). Дана “політична участь” здійснюється “у межах” (1) політичних партій і рухів, (2) законодавчої та (3) судової гілок політичної влади. Це, так би мовити, офіційно-посадовський рівень репрезентації. Громадсько-політичний, напівнеформальний рівень репрезентації складають “політичні діячі” та “представники підприємницьких груп, які розвиваються на фундаменті власних економічних інтересів...” (див. [33, 283–284]). Таким чином, серцевина кадрового складу політичного класу — це формальні та неформальні політичні спільноти.

Через шість років, 23 серпня 2003 р., відгукнувся Президент **Л. Д. Кучма** із солідним проектом політичної реформи, “начиненим” проблематикою політичного класу. Переважаючий аспект — етатолого-кратологічний. На заміну західноєвропейського терміна вживалися варіативні сленги: “вище державне керівництво”, “професійний політикум”, “рівні та гілки влади”, “цілісно єдине державне дерево”. У тому проекті своєю теоретичною ясністю примітні три концепти: 1) “*професійний політикум* —... це персональний склад політичної влади на усіх її рівнях і гілках”; 2) усі гілки влади “мають становити цілісне та єдине державне дерево”; 3) гуманістична результативність політичного владарювання країною полягає у наступному: “За життя людей повинні відповідати всі гілки влади, оптимально розподіливши між собою обов’язки...” [21]. Відтоді більш чіткої, методологічно осмисленої теоретичної думки з Печерських пагорбів щодо цього не було чути. І ще на кілька років — мовчання...

2007 року відгукнулися політологи-фахівці. Висвітився вже інший аспект — внутрішньоелітичний. Для аналізу виокремили два зрізи еліт: 1) правлячі та 2) неформальні контреліти. На ці матерії кваліфіковано акцентувався молодий дослідник **М. Сидоренко**. Порівнюючи характерні риси політичних еліт — складників політичних класів Росії та України, він виявив їх “цілковиту невідповідність” жодним вимогам професійного, ціннісного та етичного вимірів і дійшов висновку про те, що вони “об’єктивно не здатні розробити єдиний політичний курс” розвитку обох країн [31, 127–129].

У сучасну теорію досліджуваної проблеми найвагомим виявився внесок політолога-ве-

терана **Ф. М. Рудича**. У двох статтях 2008 р. він досить широко висвітлює два аспекти проблеми з урахуванням її етноісторичних і соціально-політичних характеристик. **Перший аспект — структурний**. Фундаментом націокласополітичного феномена є **громадянське суспільство**. В його лоні та навколо **титильної нації** розвиваються **іншоетнічні спільності**; у свою чергу, усі вони виділяють зі свого середовища численні та **різнопрофільні еліти**, найдинамічнішими з яких є **політичні еліти**. Низка етноспоріднених політичних (і не лише “чисто” політичних) еліт поступово синтезується у **політичну націю**. У лоні останньої, та дещо підносячись над нею, побутує **політичний клас** — сукупність політичних осіб, груп і верств, “які володіють атрибутами впливу і зосередили в своїх руках реальну владу в основних сферах суспільної життєдіяльності” [29, 3, 11–13]. Наведена формула може слугувати однією з робочих дефініцій феномена політичного класу.

Другий аспект — функціональний. У кадрово-людському сенсі і політична нація, і політичний клас складають депутати усіх рівнів, адміністративно-управлінські працівники, судді і правоохоронці, лідери політичних партій і громадських організацій, дипломати і військові, фахівці політологічних центрів і фондів. Але функціональна диференція між двома феноменами зумовлюється фундаментальною етнополітичною колізією: політична нація спирається на поліетнічне громадянське суспільство, а політичний клас — на професійно-культурні характеристики того ж суспільства. У кінцевому підсумку політична нація “єдино спроможна об’єднати країну”, а політичний клас — “запропонувати суспільству... проект його розвитку, адекватний викликам сучасності і геополітичному виміру країни” [30, 5–6, 13–14]. Повніші та ясніші міркування щодо змісту досліджуваної проблеми в науковій літературі мені зустрічати поки що не доводилось.

Оскільки у цій статті я не виступаю лише історіографом, час сформулювати кілька позицій і щодо свого внеску в теорію націокласополітичної проблеми. Артикулююся у чисто констатаційному (а не аналітичному) плані. Підхід той самий: історіологічний. Попереднє чистосердечне зізнання: відносно “по-крупному” бачу себе у галузях загальної етнології, започаткованого мною ж політолого-етнологічного напрямку, одним з фундаторів модерної теорії політичної нації та відверто почуваюся “початківцем” на теоретичному полі політичного класу.

Проблематика загальної етнології та політичної етнології. Відродив (відштовхнувшись від **Л. Моргана**, 1857 р.) родолюдську генезу за чотирма соціоцивілізаційними стадіями: рід, плем’я, народність, нація. В поліетнічній країні всі **народи-етноси** (поняття **Ю. В. Бромляя**, 1978 р.), що перебувають на стадіях роду, племені та народності, складають групу “етнічних меншин”, а ті, що перебувають на національній стадії, — групу “національних меншин”. Ввів до обігу поняття “геолокусне переміщення народів-етносів політичною мапою планети”, а “під ним” — субкатегорії “етноплацента”, “етнооюкумена” та “етнокультурний ареал”. Волею різносенсових обставин і політичних подій усі народи-етноси колись “зупиняються на проживання” в одному із зазначених геолокусних місць (див. [5; 6; 8]). Не виключено, що якісь нові обставини та події знову “зженуть” їх і з цих насиджених місць. У цьому зв’язку підкреслюю теоретико-“етнологічну волонтарність” (термін **Ф. Тьонніса**) квазі-наукових понять “корінний/некорінний народ”, “етнічна територія”, “історична батьківщина” тощо. Засадував “для себе” своєрідну **політолого-етнологічну закономірність**: у зазначених геолокусних місцях народи-етноси встановлюють свої населенські ойкумени — **країни**, а в них — відповідні форми **політичної держави, типи політичного режиму, моделі громадянського суспільства**; стратифікуються на класи, соціальні групи та верстви; диференціюються на інститути, партії, релігійно-культурні формації та ін.

Кожний народ-етнос у своєму геолокусному місці поступово створює “власний світ” — **соціум**, в якому, за висловом **Л. М. Кравчука**, він “розвивається за своїми внутрішніми закономірностями” в усемислимих сферах і галузях життя. Міркую собі так: насильно “надягаючи на голову” угорцю, греку, молдаванину, татарину та іншим представникам меншин “київсько-запорізькі правила політичного життя”, чи цим наші очільники не порушують давньокиївську сентенцію “не ходити в чужий монастир зі своїм статутом”?.. Маємо зрозуміти, зрештою, що **багатонародна країна — це “сума соціумів”**. Закономірності плину політичного життя в отих соціумах з урахуванням всьокраїнового політичного контексту — ці закономірності вивчає засадована мною **наука політичної етнології**. З її проблематики опублікував понад триста різноформатних праць.

Проблематика політичної нації. Націополітичні концепти — складові елементи об’єкт-предметного поля науки політичної етнології. (1)

Політична нація корелюється з етноісторичними спільнотами не кількісно-народонаселенським, а якісно-політичним чином. Концептуальні штрихи останніх років: "... У звивах політичної історії усіх країн і народів політична нація — не константна, а досить динамічна величина"; політична нація — "це політичний, а не демографічний феномен"; "гарант політичного суверенітету країни — політична нація, а... не "просто" її населення..." (див. [3; 5–8]). Ці констатаційні формули можуть слугувати рефлексіями на летючу тезу про "політичну націю Майдану — 2004" з її гринджолівським "масовоподібним" титлом "Нас багато — нас не подолати!.." (2) Великомасивне народонаселення якоїсь країни може "продукувати на-гора" одну відносно велику, або ж кілька відносно маленьких політичних націй. Як правило, це — атрибутція багатонародної та різнорівнево розвиненої країни, а також такої, що населяється різностадійно зрілими — у соціоцивілізаційному сенсі — меншинськими народами-етносами (див. [35, 24–25, 42–43]). На початку 90-х років я встановив для себе, що будь-яка із зазначених вище чотирьох соціоцивілізаційних стадій (роди, племена, народності, нації) може мати свою різнозавелику та різносенсово зрілу політичну націю (див. [3]). (3) Як і будь-який інший політичний феномен, політична нація прагне до виконання у суспільстві політико-кратологічних функцій, ролей, завдань, — як на державно-центральному, так і на місцево-регіональному та муніципальному рівнях. Її кратологічний інструментарій прозорий: це висунення правлячому політикумові політико-правлінських ідей і державно-управлінських концепцій, а найпаче — делегування у центр і на місця груп елітних кадрів (див. [5; 8]). (4) У багатонародній країні специфічними є всі атрибуції буття політичної нації — кадровий склад, організаційна структура, геополітичне розташування, кратологічні аплікації та ін. А коли так, то і сама вона має і називатися, і фактично бути **етнополітичною нацією**. У багатонародній країні об'єктами етнополітичної нації є переважно **етноменшинські народи**, а суб'єкт-репрезентантами у політичній та соціальній системах суспільства — **етнополітичні партії** (див. [3; 8]).

Проблематика політичного класу для мене є відносно новою галуззю наукового інтересу. Вперше на цей феномен я "натрапив" у 1995 р., пізнавально корелюючи політико-урядовуючі функції політичної та етнополітичної націй у регіонах багатонародної країни. Лише через десять років потому надумав дати йому назву: "полі-

тично зорганізований клас" (див. [3; 6]). Кратологічні функції і політичної нації, і політичного класу стали більш-менш відчутним предметом мого інтересу лише в аплікації до основної, як на мене, сфери державної політики в багатонародній країні — сфери етнополітики (див. [4; 7]).

Нині, здається, я дещо ширше і глибше, ніж учора, дивлюся на ці матерії "гарячого сьогодні". У тріадному контексті досліджуваної проблеми політичний клас найближче стоїть до "політичного центру" багатонародної країни, а політична нація найвідчутніше корелюється із етноісторичними спільнотами, які населяють дану країну. Міцність же самої країни, писав ще у 1927 р. французький політолог **Мішель Мосс**, залежить від "двох факторних обставин": (1) від "міцності інтелекту кадрового складу правлячого політикуму" та (2) від "природних силових тяжінь" між провідною етнічною спільнотою країни, політичною нацією і політичним класом. Француз заінтригував, і я зацікавився "політико-пізнавальною вартістю" першої, згаданої ним "факторної обставини". "Ці люди, — писав він неначе про український політикум поточного моменту, — гадають собі, нібито вони усе знають про суспільство, оскільки саме те суспільство уявляється їм таким, що складається тільки з них самих чи тільки з їхніх зволень" (див. [45, 32–36]). Ні додати, ні відняти, — француз мав рацію.

Щодо другої "факторної обставини" міркую собі так. Дистанції між соціальними класами "вимірюються" внутрішньоієрархічними економіко-розподільчими відносинами людей — власників/не-власників; дистанції між політичною нацією та політичним класом — можливостями їх лідерських кіл впливати на процеси прийняття рішень формальними/неформальними "політичними центрами". А коли так, можна припуститися й такого: у рамках нашої тріади політичний клас віддзеркалює політику правлячого політикуму, а політична нація — розстановку сил та етнополітичних акторів на усьому просторі багатонародної країни. Коли ж з'ясовано, що націокласополітична тріада — це і є "зліпок" з нашого "суспільства", яке так і невідоме нашому політикуму, то треба його цементувати. Інакше кажучи, треба щосили зміцнювати соціальні підвалини усіх сущих у країні етноісторичних спільнот, із надр яких виходять кадрові корпуси і політичної/етнополітичної націй, і всекраїнового політичного класу.

У цілому ж на завершення мав би сказати таке. До вивчення і самопрояснення бодай мат-

ричних контурів націокласополітичної проблеми ми лише приступаємо. Її пізнавальна та праксеологічна “корисність” ще мало кому зрозуміла та відчутна, вона ні “на око”, ні “на зуб” мало ще ким апробована. А тому всі викладені вище історіолого-теоретичні колізії можуть бути акцептовані словами **К. Поппера**: “Це — не система безперечних та стійких тверджень, а лише ряд презумувань, які мають пройти випробування методологією, досвідом і практикою” (цит. за [47, 126]). Усіх зацікавлених кличу до того випробування. Я намагався довести, що Захід давно вже для себе це зробив. Тут він нам точно вже “не допоможе”, а тому наша справа залишається за нами!

Література

1. Англия в памфлете. Английская публицистическая проза начала XVIII века: Пер. с англ. / Сост. И. О. Шайтанов. — М., 1987.
2. Барг М. А. Великая Английская революция в портретах ее деятелей. — М., 1991.
3. Варзарь И. ...В противном случае Украина перестанет существовать как государство // Зеркало недели. — 1995. — 11–17 нояб.
4. Варзарь І. Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — Із контекстів минулих літ. Вибране. — Книга 1: Держава і народ-етнос у політологічному дискурсі. — К., 2003.
5. Варзарь І. Проблема політичної нації у класичних інтерпретаціях і сучасних етнополітичних акцентуаціях // Політологічні та соціологічні студії: Зб. наук. пр. — Т. 3. — Чернівці, 2005.
6. Варзарь І. М. Співвідношення соціального та етноісторичного начал у побудові і функціонуванні політичної нації // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй: У 2 т. — Т. 2. — К., 2006.
7. Варзарь І., Романюк О. Державна етнічна політика в політолого-етнологічних аспектах: історіологічний аналіз // Курасівські читання — 2005: У 2 кн. — Кн. 1. — К., 2006.
8. Варзарь І. М. Іще раз про генезисно-історіологічний та ролево-функціональний погляди на феномен політичної нації у багатонародній країні // Наукові праці МАУП. — 2007. — Вип. 2(16). — С. 81–88.
9. Виступ Президента України Л. М. Кравчука на засіданні Кнесету Держави Ізраїль // Еврейские вести. — 1993. — № 2 (22). — Янв.
10. Гавриленко І. М., Мельник П. В., Недюха М. П. Соціальний розвиток: Навч. посіб. — Ірпінь, 2001.
11. Гегель. Философия права: Пер. с нем. — М., 1990.
12. Євтух В. Осмислюючи історію, аналізуючи сучасність // Уряд. кур'єр. — 2004. — 13 трав.
13. История Румынии. 1848–1917 / Отв. ред. В. Н. Виноградов. — М., 1971.
14. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях. — К.; Л., 2003.
15. Кареев Н. Историология (Теория исторического процесса). — Пг., 1915.
16. Картунов О. Взаємовідносини нації і держави // Мала енциклопедія етнодержавознавства / За ред. Ю. І. Римаренка. — К., 1996.
17. Корогодський Ю. Польша збирає своїх українців // Українська правда. — 2008. — 25 лип.
18. Кошен Огюстен. Малый народ и революция: Пер. с франц. — М., 2004.
19. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. — Т. 12.
20. Мишле Жюль. Народ: Пер. с франц. — М., 1965.
21. Незалежність України і виклики сьогодення. Виступ Президента України Л. Д. Кучми на урочистому зібранні, присвяченому 12-й річниці Незалежності України, 23 серпня 2003 року // Уряд. кур'єр. — 2003. — 27 серп.
22. О пятидесятилетии Великой Октябрьской социалистической революции. Тезисы ЦК КПСС. — М., 1967.
23. Податкова культура громадян підвищилась // Уряд. кур'єр. — 2008. — 19 лип.
24. Политология: Энцикл. словарь / Общ. ред. и сост. Ю. И. Аверьянов. — М., 1993.
25. Попович М. Нація як Gesellschaft і нація як Geminenschaft: український і польський досвід. — <http://www.ji.lviv.ua>
26. Послання Президента України Л. Д. Кучми до Верховної Ради України “Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2002 році”. — К., 2003.
27. Проблемы мирового революционного процесса // Науч. сб. ИОН АОН при ЦК КПСС. — Вып. 18. — М., 1975.
28. Пэнто Р., Гравитц М. Методы социальных наук: Пер. с франц. — М., 1972.
29. Рудич Ф. Правляча еліта: її місце і роль в утвердженні української держави // Політичний менеджмент. — 2008. — № 2.
30. Рудич Ф. Політичний клас України: тенденції становлення і дієздатність / Політичний менеджмент. — 2008. — Спец. вип.
31. Сидоренко М. Проблема суб'єкта політичної модернізації в Україні і Росії / Політичний менеджмент. — 2007. — Спец. вип.
32. Сорокин П. Человек. Цивилизация. Общество. — М., 1992.
33. Соціальна філософія. Короткий енциклопедичний словник / За заг. ред. В. П. Андрущенка, М. І. Горлача. — К.; Х., 1997.
34. Телезвернення Президента України Віктора Ющенка з нагоди Дня Соборності 22 січня 2007 року // Офіційне інтернет-представництво Президента України. — <http://www.president.gov.ua>
35. Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / За ред. В. С. Крисаченка. — К., 2003.
36. Утопический социализм. Хрестоматия / Под общ. ред. А. И. Володина. — М., 1982.
37. Филиппов А. Ф. Теннис Фердинанд // Современная западная социология: Словарь / Рук. авт. кол. Ю. Н. Давыдов. — М., 1990.

38. Шміт Е. Макіавеллі // Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера: Пер. з нім. — К., 2002.
39. *Britain after the Glorious Revolution* / Ed. by G. Holmes. — L., 1969.
40. *Vintu I., Florescu G. Unirea Principatelor în lumina actelor fundamentale și constituționale.* — Buc., 1965.
41. *Dahl R. A., Lindblom Ch. E. Politics, economics and welfare: planning and politico-economic systems resolved in to basic social processes.* — N. Y., 1953.
42. *Dogan Mattei, Pelassy Dominique. Cum șа comparăm națiunile. Sociologia politică comparativă / Trad. din engl. — Buc., 1993.*
43. *Iratok a nemzetiségi kérdés történétehez Magyarországon s dualizmus korában (1867 — 1892).* — Bp., 1952.
44. *Lenski Gerhard. Power and Privilege. A Theory of Social Stratification.* — N. Y., 1996.
45. *Mauss M. Divisions et proportion en sociologie.* — 2-me ed. — Paris, 1927.
46. *MacPherson C. B. Les tendencies mondiales de la recherche en Sciences Politique // Revue Francais de Science Politique.* — 1954. — V. 4, № 3.
47. *Poulantzas N. Pouvoir Politique et classes sociales.* — Paris, 1968.
48. *Synoptikus (K. Renner). Staat und Nation.* — Wien, 1899.
49. *Sturdza Dim. Onsemnătatea Divanurilor Ad-hoc din Iași și București in istoria Renașterii României.* — V. 2. — Buc.; Leipzig, 1911.
50. *Șándor V. Nagyipari fejlődés Magyarországon. 1867 — 1900.* — Bp., 1954.

У трикутнику “етноісторична нація — політична нація — політичний клас” послідовно твориться політична історія будь-якої країни. Конституція трикутника прослідковується від Англії середини XVII ст. та до України початку XXI ст. Синтезний висновок: основні європейські країни з порогу Нового часу і дотепер прогресували в силу закономірного дозрівання суб’єктів зазначеного трикутника, а Україна нині опинилась у кризових колізіях саме в силу зворотної дії тої ж закономірності.

В треугольнике “этноисторическая нация — политическая нация — политический класс” последовательно “вырабатывается” политическая история любой страны. Конституция треугольника прослеживается от Англии середины XVII в. до Украины начала XXI в. Синтезный вывод: основные европейские страны с порога Нового времени и до настоящего времени прогрессировали в силу закономерного созревания субъектов указанного треугольника, а Украина ныне оказалась в кризисных коллизиях именно в силу обратного действия той же закономерности.

In the triangle “the ethnohistoricalpolitical nation — the political nation — the political class” has “produced” the political history of any country. The konstituatsiation of the triangle is traced from England in the mid XVII until Ukraine in the beginning of the XXI century. The sinthesis conclusion: the major European countries from the New Time until present time progressed because of persons regularity ageing which were shown in triangle, and now Ukraine is in crisis precisely because of conflicts of retroactive effect of the same pattern.

Надійшла 19 лютого 2009 р.

ЕТНІЧНА ГЕОПОЛІТИКА ЯК НАПРЯМ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 1(20), с. 96–102

Дано визначення такого напрямку геополітичних досліджень, як етнічна геополітика. Розглянуто прикладний вимір етнічної геополітики. Висвітлено стан державної етнічної геополітики. Проаналізовано різновиди внутрішньої державної етнічної геополітики: імперську (на прикладах Росії та Китаю), дискримінаційну, асиміляційну та ін.

Розвитку сучасного глобалізованого багатополярного світу притаманний високий ступінь динамізму. Одним з явищ, характерних для сучасної геополітичної картини світу, є активізація етнічних рухів (або таких, що мають етнічне забарвлення) у багатьох державах і регіонах світу. Оскільки розмивається державна і суспільно-класова ідентичність особистості, етнічність стає одним із символічних центрів, навколо яких формуються гнучкі й вільні від санкцій спільноти, конструюються та утверджуються індивідуальні ідентичності [2].

Спостерігається своєрідний “ренесанс” етнічності в різних вимірах — від культурно-духовної сфери до прагнення створити власну етнічну державу. У цих умовах посилюється інтенсивність міжетнічних конфліктів, які мають тенденцію до просторового розширення із залученням кожною стороною союзних сил із сусідніх і навіть віддалених держав. Прагнення того чи іншого народу здобути незалежність часто зустрічає відверто негативну реакцію з боку держави, на території якої він проживає, що може призвести до жорстоких репресій по відношенню до національно-визвольного руху і всього етносу, народних повстань, партизанських війн і, як наслідок, до чергових хвиль репресій.

Сучасні економічні процеси у світі, його регіонах й окремих державах великої мірою визначають тенденції розвитку етнополітичних процесів на різних ієрархічних рівнях організації суспільства. Культурна експансія деяких провідних держав світу (особливо США), поширення за допомогою засобів масової інформації стандар-

тів масової культури, безперечно, з одного боку, викликають нівелювання етнокультурних особливостей народів, а з іншого — спонукають до активного спротиву “культурному імперіалізму”, викликають також “етнічний ренесанс”. Політична глобалізація світу в поєднанні з регіоналізацією, розвиток полюсів геополітичної могутності, посилення ролі міжнародних організацій тягнуть за собою нові тенденції в етнополітичних процесах у державах світу.

Реально близько 95 % сучасних держав є багатонаціональними, часто включаючи етноси без їх волевиявлення. Лише окремі держави можна вважати однонаціональними (наприклад, Ісландію, Португалію, Японію), але і в них часто наявні нечисленні етнічні меншини. У цих умовах актуальною проблемою є розроблення засад такої політики держав щодо національно-етнічних спільнот, яка найбільше відповідала б тим високим моральним нормам і принципам, на яких має ґрунтуватися життя сучасного світового суспільства. Не менш важливим завданням є винайдення адекватних механізмів здійснення такої політики на практиці у певних державах у цілому та їх конкретних регіонах.

Відзначимо, що проблема адекватності, доцільності і відповідності нормам міжнародного права тієї політики, що проводиться в окремих державах щодо певних етносів, доволі широко висвітлюється в сучасній літературі. Особливої гостроти у наш час набуло питання можливості виникнення нових незалежних держав на етнічних засадах, визнання їх легітимності існуючими державами і світовою спільнотою. У зв'язку з цим

вважаємо достатньо актуальним дослідження основних загальнотеоретичних засад нової наукової дисципліни “етнічна геополітика” та сучасних тенденцій розвитку прикладної етнічної геополітики держав світу.

Для розвитку сучасних геополітичних досліджень вважаємо актуальним виокремлення такої важливої наукової дисципліни, як етнічна геополітика або етногеополітика (як пропонує П. Чернов [5]). Під етнічною геополітикою пропонуємо розуміти міждисциплінарну наукову дисципліну, що вивчає просторові політичні взаємовідносини держав, міжнародних організацій, політичних партій, рухів з етнічними спільнотами, а також етнічних спільнот між собою, зумовлені сукупним впливом геопросторових факторів. Як етнічні спільноти виступають нації, етноси, субетноси, національні (етнічні) меншини та ін. [1]. Основними завданнями етнічної геополітики є вивчення просторових закономірностей розвитку етнополітичних процесів, впливу географічних факторів на політику держав по відношенню до етнічних спільнот, просторових аспектів міжетнічної взаємодії, у тому числі міжетнічних конфліктів, територіальної організації політичного життя етносів у державах і регіонах та ін.

Отже, етнічну геополітику пропонуємо вважати належною до “галузевих” (спеціальних) геополітичних наукових дисциплін, підкресливши її тісні зв'язки з науками, що вивчають різні аспекти етнічних процесів і явищ — етнологією, етнополітологією, етнографією, етнегеографією, етносоціологією, етнічною психологією, етнічною історією та ін.

Геополітика як складний феномен сучасної суспільної думки має три найбільш поширених трактування: як світоглядна ідеологічна доктрина, як практична політика держави та як наука зі своїм об'єктом і предметом дослідження [4]. Етнічна геополітика також може трактуватися з цих трьох точок зору. Наукове розуміння цієї дисципліни наведено вище. Етнічна геополітика може слугувати складовою ідеологічного обґрунтування претензій певного народу на панування над іншими в даному геопросторі чи витіснення інших за межі “свого” простору.

З прикладної точки зору етнічна геополітика являє собою сукупність заходів, яких вживають політичні сили по відношенню до етносів в певному географічному просторі. Як суб'єкти етнічної геополітики виступають міжнародні організації, держави, загальнодержавні чи регіональні політичні партії і рухи, а також політичні

партії, рухи, громадські організації, організовані за національною ознакою. Реальними суб'єктами етнічної геополітики також є, безперечно, національно-визвольні рухи, які ведуть боротьбу за самовизначення свого етносу — здобуття суверенітету або тієї чи іншої форми автономії і перебувають поза легальною сферою політичних відносин у державі.

Етнічна геополітика різних суб'єктів має свої характерні особливості, тому пропонуємо виокремлювати етнічну геополітику міжнародних організацій, держав, політичних партій, національних рухів та ін.

Виходячи з існуючих норм міжнародного права етнічна геополітика міжнародних організацій та окремих держав в окремих випадках може бути спрямована на підтримку прагнення до виокремлення і створення незалежних держав тих етносів, які мають власну територію довготривалого (в ідеалі — корінний народ на цій території) компактного проживання, не висувають територіальних претензій до інших етносів, спроможні самі забезпечити права тих етнічних (національних) меншин, які мешкають на території майбутньої держави, здатні забезпечити економічний добробут населення, політичний, правовий, соціальний, культурний розвиток своєї країни.

Якщо у народу достатня для створення окремої територіальної спільноти чисельність (критерій чисельності дуже дискусійний), якщо його представники більш-менш тісно об'єднані між собою расовими, язиковими, культурними і релігійними зв'язками, якщо вже сформований певний рівень політичної самоорганізації, то такий народ, як вважається, має підстави вимагати реалізації свого права на самовизначення. А якщо наявний достатній розвиток національних продуктивних сил, то самовизначення народу має ще й відповідний економічний фундамент. Проте подібні прагнення окремих етносів зустрічають різкий опір з боку держави, на теренах якої намічається виникнення нової держави.

Відзначимо, що національні інтереси держави та інтереси окремих етносів, що проживають на її теренах, можуть не лише збігатись, а й бути кардинально протилежними. Принципи міжнародного права, які мали б слугувати основою при визначенні легітимності дій того чи іншого актора, іноді суперечать один одному. Наприклад, універсальний принцип міжнародного права — рівноправ'я і самовизначення народів може суперечити іншому принципу — територіальній

цілісності держави. Виникає запитання: чи можна вважати принцип рівноправ'я і самовизначення народів імперативним, якщо в міжнародному праві юридично чітко не встановлено поняття “народ”? В історичному контексті йшлося насамперед про боротьбу колоніальних народів за самовизначення. Нині в окремих багатонаціональних державах (Російській Федерації, Індії, Індонезії, Нігерії та ін.) ті чи інші народи також прагнуть самовизначення і створення власних держав. Проте їх боротьба за незалежність отримує назву “сепаратизм” і засуджується багатьма державами світу.

Державна етнічна геополітика може здійснюватися на міжнародній арені по відношенню до іноземних етносів і всередині країни, тому доцільне виокремлення внутрішньої та зовнішньої державної етнічної геополітики. Складний комплекс фізико-географічних, політичних, економічних, соціальних, демографічних, культурних, релігійних, екологічних та інших факторів, що взаємодіють на території держави чи окремого регіону, здебільше впливає на характер політики держави по відношенню до певних етносів. Етнічна геополітика як складова комплексу внутрішньої державної геополітики має проводитися взаємопов'язано з іншими її компонентами — політико-адміністративною, геоекономічною, геосоціальною, геоекологічною, геокультурною, геодемографічною.

При розробленні науково-обґрунтованої етнічної геополітики необхідно обов'язково враховувати особливості історичного розвитку країни та її регіонів, формування етнічних спільнот, розвитку їх суспільної взаємодії, демографічних характеристик окремих етносів, їх релігійного складу, культури (у тому числі політичної), рівень етнічної самосвідомості, особливості етнічної психології та ін.

При розробленні й практичній реалізації етнічної геополітики слід враховувати сучасні загальновизнані міжнародною спільнотою норми і принципи регулювання міжетнічних відносин у державі. Резолюцією ГА ООН 47/135 передбачено низку зобов'язань держав у сфері захисту прав меншин. Держава повинна [3, 51–52]:

- зберігати й охороняти на своїй території існування національної, етнічної, культурної, релігійної та мовної самобутності меншин і заохочувати створення умов для розвитку цієї самобутності;
- створювати сприятливі умови для представників меншин щодо виявлення їх

особливостей і розвитку власної культури, релігії, мови, звичаїв, традицій та ін.;

- забезпечувати належні умови для вивчення меншинами своєї мови, історії, традицій та ін.;
- забезпечувати особам, які належать до меншин, можливості ефективно здійснювати свої права і свободи, юридичне і фактичне рівноправ'я усіх етнічних спільнот;
- створювати можливості для активного залучення меншин до продуктивного економічного життя, ефективного економічного розвитку країни та її регіонів;
- вживати заходів для досягнення названих вище цілей відповідних законодавчих та інших заходів.

У реальному політичному житті державні органи влади у своїх діях керуються насамперед потребами забезпечення національних (державних) інтересів. І з цієї точки зору внутрішня державна етнічна геополітика, як правило, має на меті передусім максимальне зміцнення держави, підвищення ефективності функціонування всіх її інститутів, задоволення інтересів або загальнодержавної панівної еліти, або основної маси населення. Таким чином, виходить, що з позицій державної етнічної геополітики інтереси окремих етносів виглядають вже як вторинні, а в окремих випадках і як такі, що суперечать загальнодержавним.

А геополітика етносу ґрунтується насамперед на етнічному егоїзмі, який продиктований прагненням до самозбереження. Особливо гостро виявляється етнічний егоїзм в умовах довготривалої боротьби етносу за виживання. Саме постійне протиставлення себе сусідам за принципом “вони і ми” (опозиційна модель) іноді вважається головною причиною виживання євреїв, басків, ірландців, валлійців, каталонців та ін. Багатовікова історія спротиву спробам асиміляції з боку панівного етносу, що передається з покоління в покоління, сприяє посиленню колективної етнічної солідарності. І що напруженіша боротьба за виживання, то міцнішими стають узи “кровного” (етнічного) братерства. Інтереси виживання нації превалюють над інтересами особистості — “Нація понад усе!”. Виправданим, моральним вважається те, що приносить користь соціальній спільноті — етносу, навіть якщо з точки зору держав світу та інших народів дії даного етносу виглядають протиправними, злочинними.

Серед різновидів державної етнічної геополітика слід виокремити насамперед імперську. Ім-

перська етнічна геополітика спрямована на забезпечення панівної ролі в багатонаціональній державі титульної або імперської нації. В історичному минулому гегемонія головного етносу могла забезпечуватися політичним пануванням, економічною могутністю, соціальними благами та ін. Приналежність до імперської етнічної спільноти надавала численні переваги і спонукала амбіційних представників інших етносів до пошуків шляхів приєднання до цієї спільноти. Наприклад, набуття статусу “римського громадянина” надавало його носію численні переваги і можливості кар’єрного росту порівняно з представниками інших етнічних спільнот Римської держави. Присвоєння такого статусу населенню окремих місцевостей і провінцій з успіхом використовувалося владою Римської імперії чи імператорами-суперниками у своїх політичних інтересах.

Іншим яскравим прикладом імперської етнічної геополітики була русифікація — перетворення народів Російської імперії, а потім і Радянського Союзу в єдину наднаціональну спільноту. Етнічна, мовна, культурна уніфікація народів Російської імперії в умовах їх бездержавності та безправ’я на основі асиміляції російським державним етносом спостерігалася ще з епохи правління Петра I. Для потреб надмірно централізованої влади, при проголошеній месіанській, панслов’янській ролі російського самодержавства на міжнародній арені, насаджування російської мови і культури було одним із дійових засобів зміцнення державної цілісності.

Імперська геополітика русифікації в Радянському Союзі здійснювалася під гаслом створення “нової історичної спільноти — радянського народу”. У союзних республіках різними засобами стимулювалося оволодіння російською мовою, заохочувалася двомовність. Русифікації населення Радянського Союзу сприяли організовані міжреспубліканські і міжрайонні міграції населення, освоєння цілини, урбанізація, новобудови п’ятирічок — створення індустріальних гігантів та ін.

Відомою з нещодавнього історичного минулого є дискримінаційна етнічна геополітика, інакше кажучи, геополітика апартеїду. Крайнім виявом дискримінаційної геополітики був етноцид, спрямований на фактичне винищення певних етносів. Засобом дискримінаційної етнічної геополітики була, зокрема, сегрегація. При територіальній сегрегації здійснювалося поселення етнічних груп на спеціально відведених територіях, у резерваціях чи гетто. Приклади сегрегації: створення німецькими нацистами під час Другої світової

війни гетто для євреїв, політика уряду ПАР щодо корінного африканського населення до 90-х років ХХ ст. та ін. Засобом здійснення етнічної геополітики апартеїду була також депортація — насильницьке переселення цілих народів й етнічних груп (або їх частин) з територій, де вони проживали. У період сталінського режиму в 40-х роках ХХ ст. з місць свого історичного або постійного проживання були переселені етнічні німці, чеченці, інгуші, турки-месхетинці за стандартним звинуваченням у масовій “зраді”. З Криму, зокрема, були депортовані кримські татари, болгары, вірмени, німці, греки. У Польщі в 1947 р. була проведена сумнозвісна операція “Вісла” — депортація українського населення з історичних етнічних територій і подальше дисперсне розселення серед польського населення. Дискримінаційну етнічну геополітику здійснювали як імперії, так і окремі авторитарні поліетнічні держави. Наприклад, у Руанді на початку 90-х років минулого століття правлячий етнос хуту здійснював етноцид щодо народу тутсі (у найкривавішому 1994 р. було знищено близько 1 млн представників народу тутсі).

У сучасній Російській Федерації імперська етнічна геополітика має ліберальний вигляд, проте фактично полягає у придушенні прагнень окремих народів до самовизначення як шляхом використання військової сили, так і пануванням “центру” в стратегічних галузях економіки етнічних регіонів. Урізаються політичні права суб’єктів федерації, які по суті підпорядковані керівництву федеральних округів. Величезна увага приділяється розширенню культурної гегемонії “центру” в усіх суб’єктах федерації, відродженню і модернізації історичних міфів про позитивну об’єднувальну для етнічних спільнот роль Російської імперії та Радянського Союзу. Серед багатонаціонального населення Росії насаджується імперська мораль — позитивним вважається все те, що сприяє зміцненню великодержавної величі та могутності. А прагнення етнічних регіонів до розширення своїх політичних прав (не кажучи вже про прагнення суверенітету) розглядаються як аморальна зрада загальнодержавних інтересів і вияви сепаратизму. Імперська геополітика знаходить своє відбиття навіть у скороченні кількості суб’єктів федерації — за останні роки шість автономних округів було об’єднано з більшими суб’єктами федерації.

Слід додати, що Російська Федерація здійснює ще й зовнішню імперську етнічну геополітику, насамперед на пострадянському геополітичному

просторі. Росія прагне тримати під своїм контролем політичні процеси у країнах СНД, намагаючись приводити до влади лояльні щодо неї чи навіть проросійські режими. Державні та приватні корпорації з Росії прагнуть встановити свій контроль над стратегічно важливими галузями економіки нових незалежних держав. На російське і “російськомовне” населення орієнтована культурна експансія нової Російської імперії до пострадянських держав. Схід та Південь України є об’єктами постійної експансії імперської етнічної геополітики Росії, яка прагне тримати під політичним контролем ці регіони України, заявляючи про необхідність захисту прав і свобод російського і “російськомовного” населення. Російська Федерація намагається зберегти геополітичний контроль над Кавказом, тому позиціонує себе як захисницю прав етнічних спільнот осетинів і абхазів у Грузії. Вдало використовуючи непродуманість внутрішньої етнічної геополітики Грузії, Росія тримає в Південній Осетії та Абхазії війська, масово надає місцевим жителям російське громадянство. 26 серпня 2008 р. Росія навіть визнала Абхазію та Південну Осетію незалежними державами. Прагнення утримати контроль над геостратегічно важливим Придністров’ям спонукає Російську Федерацію виступати захисницею інтересів місцевого населення (за етнічною приналежністю молдаван, росіян та українців).

Імперська етнічна геополітика притаманна, на нашу думку, також Китайській Народній Республіці, де, крім основного етносу хань, проживають ще 55 значних за чисельністю народів. Держава офіційно сповідує принципи рівноправ’я всіх народів. При цьому національна політика в КНР спрямована здебільше на задоволення культурних прав окремих етносів. Проте навіть теоретично не припускається можливості самовизначення корінного населення Тибетського та Сінцзян-Уйгурського автономних районів. Інтереси розвитку економічно могутньої (а в перспективі наймогутнішої) держави вимагають політичної монолітності. Усілякі спроби протестів корінного уйгурського та тибетського населення жорстко придушуються. Великодержавна ідеологія вимагає ставити інтереси імперського етносу набагато вище, ніж інших.

КНР здійснює активну зовнішню етнічну геополітику. Масштабна еміграція з Китаю призвела до поширення по всьому світу китайської діаспори. Китайські мігранти в інших країнах, як правило, концентруються в локальних районах розселення і мало піддаються асиміляції. Китайська

влада всіляко підкреслює єдність китайського етносу, китайської цивілізації, де б не проживали її представники. Крім завдання об’єднання країни (шляхом приєднання Тайваню) зовнішня експансія має на меті встановлення контролю над прилеглим до Китаю геопростором. Тому всіляко заохочуються контакти свого населення з представниками діаспори, які стають “агентами впливу”, міграції населення з надлишково забезпечених трудовими ресурсами провінцій за кордон. Через економічно потужну китайську діаспору КНР прагне поширити свій економічний (а з ним і політичний) вплив на Філіппінах, в Індонезії, Малайзії, Сінгапурі та в інших країнах Південно-Східної Азії. Йде масштабна “повзуча” демографічна експансія Китаю (через своїх мігрантів) до Сибіру та Далекого Сходу Росії. Поступово на практиці реалізується геополітична концепція “Великого Китаю”.

Здавна відомим і доволі поширеним різновидом етнічної геополітики є асиміляція, що означає злиття одного народу з іншим із втратою одним з них своєї мови, культури, національної свідомості. Асимільований етнос позбавляється своїх специфічних ознак, сприймає і засвоює мову та культуру іншого етносу. Асиміляція є типовою ознакою імперської етнічної геополітики. Проте асиміляційна геополітика також широко використовувалася і використовується в поліетнічних державах. Насильницька асиміляція створює несприятливі умови для життєдіяльності етносу як суспільного утворення, численні перешкоди для нормального функціонування соціальних зв’язків, руйнує етнокультурні традиції та ін. При насильницькій асиміляції фактично відбувається деетнізація, тобто позбавлення окремого народу його характерних особливостей, які саме і вирізняють його як етнос [3, 46].

Асиміляційна етнічна геополітика активно здійснюється китайським керівництвом у Тибетському та Сінцзян-Уйгурському автономних районах шляхом заохочення міграції до них китайського населення зі східних провінцій. “Розчинені” серед пришельців-мігрантів корінні етноси втрачають свою єдність, стають здобиччю повільної асиміляції. Така доля значною мірою спіткала і монгольське населення у Внутрішній Монголії. Прискорена урбанізація також сприяє асиміляції неханських етносів у великих міських агломераціях.

Внутрішня етнічна геополітика багатонаціональної держави, спрямована на збереження територіальної цілісності країни, має доволі дійовий

засіб забезпечення всезростаючих потреб народів у задоволенні своїх прав — федералізацію країни. Федерація — це така форма державно-правового устрою, яка в ідеалі повинна закріплювати реальні національно-етнічні відносини, сприяти їх оптимізації як складної соціально-дискретної системи. При цьому зберігається територіальна цілісність держави.

Індія є країною, на території якої проживає більше 380 (чи 500) народів і етнічних груп, представники яких розмовляють понад 1652 мовами і діалектами. У процесі становлення і розвитку молодого держави — Республіки Індія прагнення певних народів до самовизначення знаходило виявлення у збройних виступах, партизанській боротьбі. Федералізація країни була покликана зберегти цілісність держави за рахунок задоволення прагнень до самоврядування великих територіальних спільнот (у тому числі етнічних). У 2000 р. в додаток до наявних 25 штатів і 7 союзних територій було створено ще 3 штати. Слід очікувати подальшого збільшення кількості суб'єктів федерації через прагнення значних за чисельністю народів підвищити рівень свого самоврядування, більш самостійно вирішувати питання економічного, соціального та культурного розвитку. Створення нових суб'єктів федерації не може тривати нескінченно, тому Індії доведеться шукати інші методи ефективної етнічної геополітики.

Відомим ефективним засобом реалізації внутрішньої етнічної геополітики є надання народам певної автономії. Автономією взагалі вважається враховування національних, культурних, історичних, географічних ознак у державному устрої. У демократичних державах мають бути на практиці реалізовані високі моральні принципи рівноправ'я етносів, їхні права на розвиток своєї мови, культури та ін. У місцях компактного проживання етносів та етнічних груп може бути запроваджена національно-територіальна автономія. У разі некомпактного проживання етносів та етнічних груп на території багатонаціональної держави з метою забезпечення їхніх прав, нормалізації та гармонізації міжетнічних відносин у

країні можливим є надання певним етносам національно-культурної автономії, яка не передбачає територіального виокремлення.

Отже, дослідження у сфері етнічної геополітики є нині дуже актуальними. Надзвичайно важливою проблемою сучасності є розроблення державами світу такої етнічної геополітики, яка має максимально відповідати нормам міжнародного права, враховувати право етносів на задоволення своїх прав та одночасно забезпечувати збереження територіальної цілісності відповідних держав.

Незалежна Україна успадкувала від радянського минулого складну етнополітичну ситуацію. Розробка державної етнічної геополітики в Україні має виходити з інтересів збереження територіальної цілісності країни, її політичної та економічної єдності, формування поліетнічного українського народу — української політичної нації. При наявній необхідності розвитку регіонального і місцевого самоврядування, задоволення прав і різноманітних потреб етносів, що проживають на території України, все ж вважаємо передчасним ставити питання про зміну унітарного державного устрою держави на федеративний чи створення національно-територіальних автономій.

Література

1. Антонюк О. В. Основи етнополітики: Навч. посіб. — К.: МАУП, 2005. — 432 с.
2. Воронов І. О. Глобалізація і політика: Реалії і перспективи соціальних трансформацій. — К.: Генеза, 2004. — 288 с.
3. Малий етнополітологічний словник / О. В. Антонюк, В. І. Волобуєв, М. Ф. Головатий та ін. — К.: МАУП, 2005. — 288 с.
4. Нартов Н. А., Нартов В. Н. Геополитика. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, Единство, 2007. — 527 с.
5. Чернов П. В. Россия: этногеополитические основы государственности. — М.: Восточная литература РАН, 1999. — 208 с.

Етнічна геополітика є науковою дисципліною в межах геополітики. З прикладної точки зору державна етнічна геополітика являє собою сукупність заходів, що вживаються державою стосовно етносів у геопросторі. Виокремлюються різновиди внутрішньої державної етнічної геополітики, що можуть між собою поєднуватись: імперська, дискримінаційна, асиміляційна та ін.

Этническая геополитика является научной дисциплиной в рамках геополитики. С прикладной точки зрения государственная этническая геополитика представляет собой совокупность мер, осуществляемых государством по отношению к этносам в геопространстве. Выделяются отдельные виды внутренней государственной этнической геополитики, которые могут взаимно сочетаться: имперская, дискриминационная, ассимиляционная и др.

Ethnic geopolitics is a scientific discipline in the framework geopolitics. State ethnic geopolicy from the practical point of view is a complexity of measures undertaken by state to ethnics in geospace. Certain kinds of inner state ethnic geopolicy are distinguished. They may be mutually compatible: empire, discrimination, assimilation etc.

Надійшла 28 січня 2009 р.

РОЗВИТОК МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ І СУПЕРЕЧНОСТІ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 1(20), с. 103–109

Досліджено стан і особливості місцевого самоврядування в Україні, окреслено частину суттєвих проблемних питань у розвитку місцевого самоврядування та визначено фактори, що впливають на ефективність функціонування місцевого самоврядування.

Динамічні зміни у політично-соціалній сфері, що відбуваються в Україні, спонукають до перегляду існуючих стереотипів на процеси формування органів місцевого самоврядування (ОМС). Система місцевого самоврядування (МС) в Україні потребує змін, адже конституційно визначений суб'єкт місцевого самоврядування — територіальна громада ще не набула належного статусу, що свідчить про недосконалість державної політики розвитку місцевого самоврядування. Актуальність теми зумовлена і потребою побудови нових взаємовідносин органів державної влади, місцевого самоврядування, населення та переосмислення їх місця і ролі у підвищенні якості життя громадян, задоволенні їхніх потреб та інтересів.

Однією з визначальних ознак демократичної правової держави є наявність у ній повноцінного і дієздатного місцевого самоврядування. Але це складний і тривалий процес. Згідно з Конституцією України народ здійснює владу безпосередньо, через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Отже, ОМС можна розглядати як окрему форму реалізації народом належної йому влади. До того ж місцеве самоврядування втілює місцеві інтереси територіальних громад, тоді як держава — загальнонаціональні інтереси. Так, у преамбулі Європейської хартії місцевого самоврядування вказано, що право громадян на участь в управлінні державними справами найбільш безпосередньо може здійснюватися саме на місцевому рівні, а існування ОМС, наділених реальними функціями, може забезпечити ефективне і близьке до громадянина управління [10]. Тому питання підвищення ефективності уп-

равління державою на регіональному, місцевому рівні посідають важливе місце серед завдань української влади. Проблематика органів місцевого самоврядування в Україні досліджується низкою вітчизняних і зарубіжних учених [4–7; 9; 11; 14; 16; 19; 21]. Однак необхідність удосконалення значення і діяльності ОМС потребує постійного перегляду та аналізу світового досвіду задля оптимального і раціонального існування ОМС.

Поняття місцевого самоврядування для України виникло після проголошення нею незалежності, а нині цей термін тільки входить у наш політико-правовий словник. Система місцевого самоврядування, його компетенція визначаються законодавчо, де її основою слугують *українське законодавство*, зокрема Конституція України, закони “Про ратифікацію Європейської хартії місцевого самоврядування”, “Про місцеве самоврядування в Україні” та ін.; *міжнародно-правові акти*: зазначимо, що наприкінці ХХ ст. спільна думка про місцеве самоврядування знайшла втілення в Загальній декларації про місцеве самоврядування та Європейській хартії про місцеве самоврядування від 15 жовтня 1985 р.; *локальне законодавство* — статuti територіальних громад, регламенти місцевих рад та інші акти, які приймаються органами місцевого самоврядування.

Конституція України визначила місцеве самоврядування як право територіальної громади — жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції й законів України [1]. Тобто первинним суб'єктом місцевого самоврядування визначені територіальні громади — сталий колектив людей, які об'єднані

системою зв'язків і відносин, що склалися історично внаслідок їхнього постійного проживання у межах певної території (населеного пункту). Водночас місцеве самоврядування — це комплексне, багатоаспектне явище, яке не має єдиного визначення і у зв'язку з цим у науковій літературі є різні підходи до його характеристики.

В Європейській хартії місцевого самоврядування вказано, що це не лише право, а й реальна здатність ОМС регламентувати значну частину державних справ і управляти нею, діючи в рамках закону, під свою відповідальність і в інтересах місцевого населення.

Порівняно з конституційним положенням Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” більше відповідає Європейській хартії, оскільки під МС розуміє не тільки гарантоване державою право, а й реальну здатність територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення [2].

Зазначимо, що є два розуміння місцевого самоврядування — державницьке і громадське. В основі державницької теорії лежить ідея децентралізації державної виконавчої влади, що полягає в делегуванні певної частини державних повноважень територіальним громадам. Прихильники цієї теорії виступають лише за певну правову, організаційну та фінансову автономію ОМС щодо органів державної влади і розглядають його як засіб здійснення державних функцій за допомогою місцевого населення та його органів.

Прихильники громадської теорії розглядають громади як самостійне джерело публічної влади. Влада згідно з такою теорією належить не державі, а громадам. Отже, громада має право на самостійне і незалежне від державної влади існування, а місцеві проблеми і завдання краще виконуються місцевими діячами під контролем громади, ніж тими, кого призначають з іншого регіону. Конституція України, визначивши територіальну громаду первинним суб'єктом місцевого самоврядування, зробила вибір на користь громадської теорії, яка втілюється на базовому рівні (село, селище, місто), а на регіональному рівні в Україні поєднуються громадська і державницька теорії.

Розглянемо, як у зарубіжних державах окреслюється місцеве самоврядування. Так, Конституція Австрії деталізує визначення місцевої громади, обумовлює її компетенцію та повноваження, визначає структуру органів місцевої громади та їх функції, встановлює відповідальність посадових осіб, прописує порядок взаємодії органів місцевої громади з федеральними органами

управління та судовою гілкою влади [3]. Конституція Італії визначає правові основи місцевого самоврядування на рівні області, провінції і громади, деталізує структуру ОМС та їх повноваження [12, 135]. Втім, не в усіх країнах має місце всебічна конституціоналізація місцевого самоврядування. Так, у Конституції Японії самоврядуванню відведено всього кілька статей [13]. Є конституції, в яких про МС майже не йдеться (ФРН). Отже, на ставлення держави до місцевого самоврядування вказує не лише факт його закріплення у конституціях держав.

Традиції місцевого самоуправління сягають своїм корінням у давнину, ця ідея народилася ще у Стародавній Греції. Проблеми самоуправління цікавили і мислителів Середньовіччя. Під час тоталітарного режиму ця проблема не була затребуваною. Тому однією з проблем перебудови посттоталітарних суспільств є децентралізація державного управління.

Україна має багату історію місцевого самоврядування. Територіальні громади були осередками громадського самоврядування у Київській Русі. Специфікою українського досвіду є те, що наша країна тривалий час не мала власної державності, а на її території використовувалися різні моделі ОМС. Місцеве самоврядування з'явилося в Україні у середніх віках у містах, які здобули для себе привілеї самоуправління — Магдебурзьке право — міське право, за яким міста звільнялися від управління і суду великих землевласників та створювали органи місцевого самоуправління. Першими з українських міст Магдебурзьке право отримали у 1329 р. Хуст Вишкове та Тячів. У Галицько-Волинському князівстві таким правом з 1339 р. користувався Санок, у 1356 р. таке право здобув Львів, у 1432 р. — Луцьк, у 1444 р. — Житомир, у 1494 р. — Київ. Дещо пізніше Магдебурзьке право поширилося на центральну та правобережну Україну.

Вперше в Україні принцип визнання місцевого самоврядування на конституційному рівні було закріплено у Конституції гетьмана П. Орлика (1710 р.). Громади входили у систему місцевого самоврядування, передбачену конституцією Української Народної Республіки від 29 квітня 1918 р.

За радянських часів принцип самоврядування заперечувався, він суперечив централізованому характеру радянської держави. Лише 7 грудня 1990 р. було прийнято закон “Про місцеві Ради народних депутатів УРСР та місцеве самоврядування”. З його прийняттям почало відновлюватися

МС. Проте після десятиліть тоталітарного режиму населення України значно втратило менталітет свідомого суб'єкта місцевого самоврядування.

Більшість авторів зводять сучасні моделі місцевого самоврядування до кількох узагальнених типів — англосаксонської та континентальної. Характерними рисами англосаксонської моделі є значна автономія ОМС щодо державної влади; відсутність на місцях повноважних представників центральної влади; виборність посадових осіб місцевого самоврядування територіальною громадою; функціонування ОМС виключно в межах своєї компетенції, закріпленої в законі, тобто повноваження самоврядування визначаються згідно з позитивним принципом правового регулювання. Континентальна модель характеризується більш високим ступенем централізації управління, наявністю ОМС з вертикальною підпорядкованістю; повноваження самоврядування визначаються згідно з негативним принципом правового регулювання. При формуванні управління адміністративно-територіальних одиниць використовується і виборність, і призначуваність. Деякі дослідники виокремлюють соціалістичну систему, в якій місцева рада була органом державної влади на своїй території, іберійську систему (Іспанія, Португалія, деякі країни Латинської Америки), де місцеві ради обираються лише населенням, а глави адміністрацій — або населенням, або радою, а голови адміністрацій затверджуються органами державної влади; гібридні форми характерні для країн Африки, а країни з військовими режимами (Алжир) характеризуються виключно централізованою системою управління, де ОМС розпускаються.

У багатьох державах існує система організації влади на місцях, яка характеризується рисами як англосаксонської, так і континентальної моделі, що дає підстави виокремити змішану модель. Звернемо увагу на те, що у кожній з держав існує власна система місцевого самоврядування. Це пов'язано з їх істотними політичними, економічними, правовими, адміністративними та соціокультурними відмінностями. Зокрема, можна відзначити такі відмінності: різну кількість рівнів місцевого управління; розбіжності щодо кількості жителів на один орган МС; різне коло повноважень; розбіжності у правовому забезпеченні; відмінні технології формування місцевих бюджетів; різний рівень автономії відносно центральної влади; неоднакові системи контролю за діяльністю місцевого самоврядування; різні традиції у міжмуніципальних відносинах та ін. [8].

Воднораз і в континентальних, і англосаксонських моделях характерними рисами місцевого самоврядування є демократизм, що виявляється у виборності органів самоврядування; децентралізованість — самостійність у вирішенні питань місцевого значення, невтручання держави у внутрішні справи територіальних громад; гарантованість місцевого самоврядування, що полягає в державній підтримці; підконтрольність місцевого самоврядування, що передбачає здійснення державою нагляду за законністю діяльності ОМС.

Закріплена в Конституції України модель організації влади на місцевому та регіональному рівнях не повною мірою відповідає європейським стандартам, а аналіз законодавства України дає змогу зробити висновок, що в Україні реалізовано змішану модель місцевого самоврядування, особливості якої зводяться до такого:

1) право на місцеве самоврядування визнається лише на первинному територіальному рівні — рівні населеного пункту (села, селища, міста);

2) на регіональному рівні (район, область) продовжує існувати централізована система прямого державного управління, адже практично всі функції управління територією здійснюють органи виконавчої влади — місцеві державні адміністрації, а ОМС (районні та обласні ради) фактично не впливають на стан розвитку регіону;

3) обраний територіальною громадою сільський, селищний, міський голова відіграє досить вагомий роль у системі місцевого самоврядування;

4) компетенція МС закріплюється згідно з позитивним принципом правового регулювання (ОМС зобов'язані діяти лише в межах повноважень, що передбачені Конституцією та законами України — ст. 19 Конституції України);

5) ОМС та місцеві державні адміністрації наділені близькими функціями у сфері соціально-економічного розвитку території, при цьому їх повноваження чітко не розмежовані; при закріпленні компетенції МС не дотриманий принцип субсидіарності. Зокрема, значна частина повноважень місцевого самоврядування отримала статус делегованих, а характер розподілу повноважень між ОМС та місцевими органами виконавчої влади призвів до виникнення “конкуренції компетенцій”.

Міське самоврядування має особливий об'єкт управління — питання місцевого значення, перелік яких визначено в законі “Про місцеве самоврядування в Україні”, зокрема, у сферах соціально-економічного і культурного розвит-

ку, планування та обліку; бюджету, фінансів; управління комунальною власністю; житлово-комунального господарства, побутового, торговельного обслуговування, транспорту і зв'язку; будівництва; освіти; регулювання земельних відносин та охорони навколишнього середовища; соціального захисту населення; зовнішньоекономічної діяльності; оборонної роботи; вирішення питань адміністративно-територіального устрою; забезпечення правопорядку, охорони прав, свобод і інтересів громадян та ін. [2].

Усі громадяни України є членами своїх територіальних громад, оскільки всі живуть в якомусь населеному пункті. Отже, з факту приналежності до певної громади виходить, що всі громадяни України беруть участь в управлінні місцевими справами, але більшість з них роблять це тільки епізодично, наприклад, під час місцевих виборів. Інші, які становлять абсолютну меншість, намагаються брати участь в управлінні справами своєї громади через депутатство у раді, громадську, політичну діяльність і взаємодію з місцевою владою. Відзначимо, що 61,3 % українців вважають право брати участь в управлінні державними справами одним з найважливіших політичних прав. Проте 63,1 % незадоволені рівнем своєї участі у самоврядуванні, а 29,7 % вважають, що вони повністю усунені від реальної можливості впливати на процеси в державі [23].

В Україні сьогодні нараховується більше 32 тис. сіл, селищ, міст, але самостійно право на самоврядування реалізують лише близько 12 тис. територіальних громад. На жаль, в Україні мешканці села чи міста не усвідомлюють себе територіальною громадою, до того ж громади суттєво вирізняються за чисельністю та наявністю матеріальних ресурсів, переважна більшість з них просто не може самостійно забезпечити виконання завдань та функцій місцевого самоврядування.

Місцеве самоврядування означає спроможність ОМС здійснювати регулювання та управління суспільними справами, які належать до їх компетенції, в інтересах місцевого населення. Це може бути ефективно реалізовано при достатній ресурсній базі. В Конституції зазначено, що держава фінансово підтримує місцеве самоврядування, але сьогодні належне фінансове забезпечення МС фактично відсутнє. Хоча надходження до місцевих бюджетів щороку збільшуються, основну їх частину складають дотації та субвенції з державного бюджету, що свідчить про надмірну фінансову централізацію і суперечить принципу

фінансової автономії функціонування місцевого самоврядування. Труднощі породжує і багаторівнева бюджетна система. Спочатку всі кошти йдуть у державний бюджет. З центру кошти спрямовуються в область, потім розподіляються між районами, містами, селами, це гальмує ініціативу керівників місцевого самоврядування, привчає їх до утримання, за принципом “протягнутої руки” до Києва. Необхідно змінити таку ситуацію. До того ж в Україні бюджетна забезпеченість із розрахунку на одного жителя села, селища, міста складає лише 50–700 грн на рік, водночас стандарти ЄС передбачають 2000 євро [17]. У Франції частка місцевих бюджетів сягає 60 % загального обсягу всіх бюджетних витрат, в Україні — тільки 38 %.

Поки що місцеве самоврядування за багатьма позиціями залишається спостерігачем негативних процесів, не маючи ресурсів впливати на ситуацію. Так, реконструкції потребують більшість об'єктів комунальної власності, незадовільним є технічний стан мереж і споруд, які експлуатуються підприємствами житлово-комунального господарства.

Неврегульованою залишається проблема розмежування повноважень між органами виконавчої влади на місцях та ОМС, між органами місцевого самоврядування різного територіального рівня та забезпечення виконання делегованих повноважень, що призводить до виникнення конфліктних ситуацій при вирішенні питань місцевого і регіонального розвитку, суперечок про їх компетенцію. Не тільки у нашій державі є фактори, які зумовлюють на місцях розбіжності інтересів держави й громади, що часом виливаються в боротьбу між керівниками державних адміністрацій та ОМС. Не можна не погодитися з думкою українського дослідника В. С. Куйбіди, що причинами таких конфліктних ситуацій є розбіжності інтересів частини старої номенклатури, яка й надалі хотіла б контролювати і розпоряджатися власністю місцевих громад, і власне громад. Цьому сприяє також недосконале законодавство [15, 164]. Звідси і намагання блокувати процеси реформ у системі МС.

Розподіл повноважень між адміністраціями, між обласною адміністрацією та обласною радою, обласною адміністрацією та районними адміністраціями, обласною адміністрацією та міськими, сільськими радами надто заплутані, що спричинює конфлікти. Хоча їх діяльність регламентується законами “Про місцеві державні адміністрації” та “Про місцеве самоврядування в Україні”. Од-

нак під час їх підготовки не вдалося уникнути дублювання деяких повноважень обома гілками влади, що на практиці не завжди дає змогу чітко розмежувати відповідальність за виконання тих або інших завдань.

Зазначимо, що за своєю структурою повноваження місцевого самоврядування включають власні повноваження, здійснення яких пов'язане з вирішенням питань місцевого значення; делеговані повноваження відповідно до закону — це окремі повноваження органів виконавчої влади, надані законом ОМС, здійснення яких пов'язане з виконанням функцій виконавчої влади на місцях [2]. Спочатку таких повноважень було небагато. Пізніше Указом Президента України “Про делегування повноважень державної виконавчої влади головам та очолюваним ними виконавчим комітетам сільських, селищних та міських Рад” від 30 грудня 1995 р. обсяг цих повноважень було розширено. Конституція України, зі змінами 2006 р., у ст. 118 і 143 передбачила можливість взаємного делегування окремих повноважень органів виконавчої влади ОМС і навпаки.

Слід визнати, що недосконалість правової бази взаємного делегування повноважень місцевих державних адміністрацій та ОМС призвела до того, що місцеві органи виконавчої влади здійснюють невластиві їм самоврядні повноваження і виконавчі ОМС виконують більшу частину делегованих повноважень, ніж власних самоврядних, зокрема, перших у Законі України “Про місцеве самоврядування в Україні” закріплено 84, других — лише 71. До того ж порушується принцип префектурності. Виникає парадоксальна ситуація, коли юридично повноваження не належать адміністрації, але вона їх виконує, а МС, маючи ці повноваження, фактично їх не виконує [22, 29].

Умовою належного існування місцевого самоврядування є також наявність кваліфікованих кадрів, які можуть професійно реалізовувати функції управління. В. Куйбіда вірно вказує, що принципових змін повинні зазнати вимоги до морально-професійного статусу сільського, селищного, міського голови, голів районних та обласних рад, а також процедура обрання голови населенням [15, 164].

У цілому сучасний стан місцевого розвитку характеризується відсутністю дійової системи гарантій виконання функцій і повноважень ОМС та належного матеріального, кадрового забезпечення; кризою житлово-комунального господарства; поглибленням диспропорцій у соціально-економічному стані територіальних громад і

регіонів; невирішеністю питань реформування системи адміністративно-територіального устрою України.

Зазначене свідчить про те, що в Україні є проблемні питання у системі управління місцевим і регіональним розвитком. Законодавство певною мірою в Україні формувалося спонтанно, за умови відсутності єдиної законодавчої бази та без необхідної взаємоузгодженості законодавчих актів, прийнятих в різні часи та з різних питань організації МС і виконавчої влади на місцях. Це призвело до суттєвих суперечностей та неврегульованості багатьох питань місцевого та регіонального розвитку в чинному законодавстві. Все це вимагає вдосконалення в плані правової роботи місцевого самоврядування. Зазначимо, що П'ята сесія Конгресу місцевої та регіональної влади Європи висловила пропозиції щодо вдосконалення правової основи місцевого самоврядування в Україні [20].

Вирішення проблем розвитку місцевого самоврядування вбачається шляхом здійснення адміністративної реформи на місцевому та регіональному рівнях організації влади, розв'язання проблем стратегічного планування розвитку територій; налагодження міжсекторного співробітництва місцевих органів влади, неурядових організацій, бізнесових структур; удосконалення статусу ОМС, чіткого розподілу повноважень місцевих державних адміністрацій і МС.

Окрім цього, потребують вирішення інші питання: розробка пропозиції щодо зміцнення фінансово-економічних основ місцевого самоврядування; вдосконалення положень бюджетного кодексу України; державна підтримка депресивних територій і територій пріоритетного розвитку; розв'язання проблем наукового, інформаційного забезпечення розвитку та вдосконалення кадрового забезпечення місцевого самоврядування та ін.

Зазначимо, що були спроби проведення адміністративної реформи у 1998–2000 рр.; прийняття нової редакції закону про місцеве самоврядування у 2001–2003 рр.; адміністративно-територіальної реформи у 2004–2006 рр. У результаті у 2004 р. до Конституції України були внесені зміни й доповнення (редакції законопроекту № 3207–1 (2004, 2005 р.) [18]. Проте однією з причин невдачі реформи адміністративно-територіального устрою 2005 р. стала її концептуальна невизначеність. Зіграли свою роль і такі фактори: **політичний** (відсутність політичної волі у здійсненні реформ на рівні територіальної органі-

зації влади); **фінансово-економічний** (реформа місцевого самоврядування потребує відповідного фінансового забезпечення); **конституційно-правовий** (вдосконалення потребують положення Конституції щодо виконавчої влади, територіального устрою, місцевого самоврядування).

Водночас децентралізація державного управління, незважаючи на гострий політичний характер цих питань та опір старої номенклатурної державно-управлінської еліти, є об'єктивною необхідністю створення демократичної та ефективної системи влади, яка відповідає б європейським стандартам.

Сучасна державна політика розвитку місцевого самоврядування має спрямовуватись на створення відповідних умов для життєдіяльності членів територіальної громади; на забезпечення легітимними реальними важелями задля відстоювання інтересів громади; підвищення ефективності місцевого самоврядування, що залежить від якісного кадрового складу; дотримання ОМС у своїй діяльності принципу гласності; участь населення у процесі самоврядування; високий рівень співробітництва ОМС з органами державної влади, громадськими організаціями та підприємствами; зацікавленість центральних органів влади у розвитку місцевого самоврядування та ін.

Кінцевою метою вдосконалення організації влади на місцевому рівні має стати розбудова сучасної моделі місцевого самоврядування та здійснення адміністративної реформи на місцевому рівні, що приведе до підвищення рівня життя громадян, дотримання гарантованих соціальних стандартів, створення умов для отримання громадянами України сучасних послуг. Першим етапом децентралізації може бути доктринальний розподіл владних повноважень з одночасним встановленням обсягів компетенції. Другим етапом є законодавче закріплення результатів першого етапу і приведення у відповідність з Конституцією та законами усієї сукупності підзаконних актів. Наступний етап децентралізації публічної влади — налагодження механізму контролю за належним здійсненням процесу децентралізації.

Отже, місцеве самоврядування є невід'ємним елементом реального втілення основних засад демократії в життя України, яка повинна поступово довести своє законодавство до рівня європейських і світових правових вимог. Державі необхідно задіяти системні зусилля з усіх напрямів, що забезпечують підвищення ефективності місцевого самоврядування. Для вдосконалення діяльності

ОМС необхідно домогтися реалізації конституційного принципу розмежування державних, регіональних і муніципальних фінансів; прийняти закони, які б дали змогу провести чітку межу між компетенціями органів виконавчої влади на місцях та ОМС, деталізувати статті місцевих бюджетів.

Література

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2222-IV від 8 грудня 2004 р.). — К.: Велес, 2007. — 48 с.
2. Закон України "Про місцеве самоврядування в Україні" від 21 травня 1997 р. — К.: Парламентське вид-во, 1997.
3. Австрийская Республика. — М.: Прогресс, 1989. — 448 с.
4. Андресюк Б. П. Місцеве самоврядування в сучасній Україні: проблеми і перспективи. / Ін-т нац. відносин і політології НАН України. — К.: Стило, 1997. — 222 с.
5. Бориславська О. М. Місцеве самоврядування в Україні: теорія та практика реалізації конституційно-правових засад. — Л.: ПАІС, 2005. — 205 с.
6. Гірняк М. В. Європейська хартія місцевого самоврядування в Україні: питання реалізації та контролю. — Л.: Каменяр, 2004 — 57 с.
7. Григорьев В. А. Становление местного самоуправления в Украине. — О.: Юрид. літ-ра, 2000. — 108 с.
8. Дегтярьова І. О. Домінанти державної політики розвитку місцевого самоврядування в Україні 2005 года: Автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. — Х., 2005. — 21 с.
9. Дробуш І. В. Функції органів місцевого самоврядування в Україні. — К., 2003. — 240 с.
10. Європейська хартія місцевого самоврядування. Страсбург, 15 жовт. 1985 р. — http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_036
11. Коваленко А. А. Теорія і практика місцевого самоврядування в Україні. — К., 2002. — 460 с.
12. Конституции государств Европейского Союза / Под общ. ред. Л. А. Окунькова. — М., 1997.
13. Конституции государств Юго-Восточной Азии и Тихого океана. — М., 1960. — 734 с.
14. Корпань О. В. Правові проблеми організації самоврядування в Україні. — К.: Оріяни, 2001. — 141 с.
15. Куйбіда В. С. Принципи і методи діяльності органів місцевого самоврядування. — К.: МАУП, 2004. — 432 с.
16. Любченко П. М. Конституційно-правові основи розвитку місцевого самоврядування як інституту громадянського суспільства. — Х.: Одиссей, 2006. — 351 с.
17. Проблеми розвитку місцевого самоврядування в Україні. — <http://vgo.org.ua/analytics.html?a=2006012303521138024321>
18. Пухтинський М. Реформа місцевого самоврядування — це концепція плюс політична воля — <http://www.viche.info>

19. Ребрик М. М.. Проблеми правового статусу і реалізації повноважень місцевого самоврядування. — Ужгород: МПП "Гражда", 2005. — 110 с.

20. Рекомендація 102 (2001) "Про стан місцевої й регіональної демократії в Україні". — [http://www.coe.kiev.ua/docs/kmpbe/r102\(2001\).htm](http://www.coe.kiev.ua/docs/kmpbe/r102(2001).htm)

21. Сушинський О. І. Місцеві державні адміністрації: відносини з іншими інституціями влади / Львів. регіон. ін-т держ.

упр., Укр. Акад. держ. упр. при Президентіві України. — Л., 2002. — 58 с.

22. Ткачук А. Місцеве самоврядування: на часі кардинальні зміни // Вісн. Центральної виборчої комісії. — 2008. — № 2(12). — С. 29–31.

23. Украинцы хотят активнее управлять своим государством // Электронный общественно-политический еженедельник. — 2004. — № 49 (239).

Розвиток і зміцнення України, її залучення в інтеграційні світові процеси та утвердження як сучасної, демократичної держави пов'язано з організацією і належним функціонуванням ОМС. На сьогодні стан місцевого розвитку характеризується відсутністю дійової системи гарантій виконання функцій і повноважень ОМС, належного фінансового та іншого забезпечення.

Развитие и укрепление Украины, ее привлечение в интеграционные мировые процессы и утверждение как современного, демократического государства связано с организацией и надлежащим функционированием ОМС. Сегодня состояние местного развития характеризуется отсутствием действенной системы гарантий выполнения функций и полномочий ОМС, надлежащего финансового и другого обеспечения.

Development and strengthening of Ukraine, its bringing in in the world processes of integrations and assertions as the modern, democratic state it is related to organization and proper functioning of organs of local self-government. For today local development status is characterized absence of the effective system of guarantees of implementation of functions and plenary powers of organs of local self-government and due of the financial and other providing.

Надійшла 16 січня 2009 р.

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ВЛADНОЇ ЕЛІТИ В УКРАЇНІ (РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ)

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 1(20), с. 110–115

Розглядаються деякі аспекти формування політичного лідерства і політичної культури в Україні.

При дослідженні перехідних суспільств, до яких належить і Україна, аналіз стану їх політичних еліт є найважливішим, оскільки функціонування правлячої еліти детерміновано істотними змінами в соціальній структурі, актуалізацією завдань компетентного управління, збільшенням кількості деструктивних явищ, що викликані глибиною соціальної трансформації, у тому числі соціальною напруженістю.

Одним з головних завдань української політичної науки є визначення шляхів і засобів підвищення політичної культури сучасної правлячої еліти. Саме цим зумовлена актуальність обраної теми дослідження.

Проблему еліт у політичній науці давно й всебічно розглядають різні автори. Ідеї політичного елітизму висловлювали ще Конфуцій, Платон, Н. Макіавеллі, Ф. Ніцше та ін.

У першій третині ХХ ст. розрізнені ідеї елітарності систематизували й узагальнили відомі соціологи Г. Моска та В. Парето, яких вважають засновниками науки елітології. Її основоположниками також вважають Р. Міхельса, Ж. Сореля, М. Вебера. Вони сформулювали абетку доктрин, їхні наступники розвинули, переосмислили окремі положення, однак фундаментальні основи залишилися незмінними. Власне, вони зробили еліту предметом свого дослідження, дали їй визначення, розкрили структуру, закони її функціонування, визначили роль еліти в соціальній та політичній системі, вказали на закономірності зміни еліт.

В Україні, починаючи з 90-х років, проблемою еліт у тому чи іншому контексті займалися такі сучасні науковці, як О. Білий, Д. Видрін, С. Вовканич, Б. Гаврилишин, О. Гринів, А. Колодій,

І. Курас, Б. Кухта, О. Лазоренко, В. Лизанчук, В. Литвин, В. Малахов, М. Михальченко, А. Пахарев, В. Потульницький, В. Танчер, М. Шульга, Б. Ярош.

Незважаючи на численні наукові праці, присвячені аналізу політичної еліти України, дослідження чинників, що визначають її політичну культуру, здебільшого залишаються поза увагою вчених.

В Україні, виходячи з особливостей її історичного розвитку, традицій, низки проблем і суперечностей, що накопичилися впродовж тривалого часу, сформувався власний набір чинників, які вказують на параметри політичної культури владної політичної еліти й потребують детальнішого аналізу. Сьогодні в Україні переважають дослідження конкретико-теоретичного та загальнофілософського типів аналізу, водночас як існує потреба ще й в узагальнених дослідженнях на рівні емпіричного пізнання. Порівняно незначна кількість таких досліджень, особливо стосовно другої половини 90-х років ХХ ст., вказує на те, що ця проблема гостро актуальна й порівняно мало досліджена, особливо на новому історичному матеріалі.

Важливою запорукою прогресивного демократичного розвитку новітньої України є не лише формування власної нової, національно зорієнтованої еліти, а й узгодження дій еліти загальнонаціональної і місцевої (регіональної). Власне, від такої узгодженості суттєво залежить не лише результат державотворення, а й єдність, цілісність України як унітарної держави. Ю. Бурійко й А. Рибак вважають регіональною елітою таку "соціальну групу, що представляє як адміністративно-управлінські органи регіону, так

і політичні, суспільні й громадські організації, діяльність яких суттєво впливає на соціально-економічний та науково-технічний розвиток регіону” [2, 50].

Як свідчать дослідження А. Зоткіна [5–7], регіональні політичні еліти в Україні завжди були важливим фактором внутрішньої політики країни. Останні роки показують, що вони продовжують нарощувати свої політичні потенціали та все активніше намагаються впливати на державну політику центру, паралельно шукаючи адекватні форми самоорганізації. Про це свідчить хоча б той факт, що об’єднання політиків за регіональною ознакою до певного часу були більш впливовими, ніж політичні партії.

У процесі становлення регіональних еліт можна простежити наступні етапи.

I етап: 1992 — перша половина 1994 р. — етап суперництва ідей унітаризму і федералізму. Популяризуються ідеї розширення повноважень регіону, обговорюється можливість введення федеративного устрою. Ці позиції знаходили підтримку певного кола депутатів Верховної Ради.

II етап: час, коли обстоювалась ідея запровадження унітарної форми правління, опосередковано підтримувалася центральна влада та стримувалося зростання ролі місцевої еліти у житті держави і суспільства. Звичайно, розподіл на еліту регіональну і загальнонаціональну можна здійснювати і за істотними відмінностями між загальнонаціональною (столична, обласна) і регіональною (провінційна) елітами. Тут маємо брати до уваги такі ознаки: рівень освіти, інтелекту; функціональний вплив на соціально-економічну і політичну ситуацію в Україні (ступінь можливостей і реальних дій). Цілком можна погодитися з думкою В. Бакірова, який зазначає, що коли певні рішення “мають загальнонаціональне значення й від них залежить подальша доля народу, країни, то йдеться про національні політичні еліти. Коли ж рішення мають загально регіональне значення, маємо справу з регіональними елітами” [10, 243]. У цьому відношенні Л. Нагорна більш глибоко розкриває практичну природу терміна “регіональна ідентичність”, вказуючи на те, що “висока питома вага регіональних ідентифікацій визначається об’єктивною поліфонічністю національного буття і тією сегментованістю простору, що склалася історично. Але не меншою мірою вона є результатом цілеспрямованої діяльності регіональних еліт у напрямі управління інформаційним середовищем у бажаному для себе напрямі” [8, 83].

У зв’язку з політичними процесами прийнято виокремлювати три складові формування регіональної ідентичності: 1) когнітивна; будь-який процес осмислення регіональної ідентичності починається з освоєння знань про регіон, його межі й особливості; 2) емоційна; індивід починає усвідомлювати регіон як свій життєвий простір, малу батьківщину і водночас як основу для групової солідарності; 3) інструментальна; специфіка регіону починає використовуватися місцевими елітами задля мобілізації та колективних дій в обстоюванні якихось групових цілей [8, 85]. Неважко помітити, що в багатьох випадках регіональна еліта, маючи специфічні риси й особливості, повноваження, водночас багато в чому копіює загальнонаціональну (столичну) еліту. Хоча заради істини треба вказати і на те, що з роками регіональна еліта України (особливо в колишніх високоіндустріальних центрах) стає все більш досвідченою, самодостатньою у розв’язанні конкретних соціально-економічних, політичних та інших проблем, тобто мало поступається еліті загальнонаціональній. Постійно дається взнаки і те, на думку М. Головатого, що “як регіональний, так і загальнонаціональний еліті України притаманна надто швидка трансформація за політичними уподобаннями і орієнтаціями” [4, 42].

Але все-таки специфікою регіональних еліт (особливо тих, що приходять до влади в Києві) є чітка орієнтація на “своїх” за критерієм регіональної приналежності. Зайнявши ключові позиції у Києві, представники відповідної регіональної еліти енергійно витісняють з високих державних посад “чужинців”, утворюють земляцтва (їх уже близько 20). Діставши на “перебудовній” хвилі реальну можливість впливу на формування національної ідентичності, регіональна еліта західних областей України намагалася закласти в її фундамент логіку ліберального націоналізму із суттєвими преференціями для української етнонації. Елітні прошарки виховувалися тут у гостро протестному дусі, а притаманна їм антипольськість завдяки недолугим російсько-імперським і радянським експериментам зрештою змінилася антиросійськістю. Із здобуттям незалежності, перебираючи на себе роль законодавця ідеологічної моди, ця еліта висунула як протиположну радянським класовим підходам стратегію мобілізації етнічної самосвідомості. Ідеї національного відродження вибудовувалися на етнічному фундаменті, оскільки саме українському етносу була відведена роль жертви радянського режиму. На цьому тлі навіть не здавалася неприродною ідея федераліза-

му, озвучена головою Львівської обласної ради В. Чорноволом. І хоча він невдовзі від ідеї федералізму відмовився, та у сформованій на такому ґрунті свідомості виявилися міцно закоріненими ідеї цивілізаційної вищості регіону, месіанської ролі Галичини в утвердженні національної ідеї як етнократичного проекту.

Південно-східні регіональні еліти формувалися на зовсім іншому ґрунті політичної культури та свідомості, а саме в контексті російської цивілізаційної парадигми. Український статус Донецького басейну визначився тільки у 20-х роках ХХ ст., після кривавої громадянської війни. Як зазначає Л. Нагорна, ставши об'єктом радянської "соціальної інженерії", регіон зазнав глибокої модернізації — не в останню чергу за рахунок безпрецедентного руйнування традиційних форм співжиття. Переселенська субкультура в районах "нового освоєння" сформувала особливий "фронтирний" тип свідомості, в якому відкритість інноваціям сполучається із "вторинністю" національних цінностей, насамперед мови.

Регіональні еліти Східної і Південної України в цілому відкидають антиросійську налаштованість галицьких елітних верств, бо звикли сприймати росіян як "своїх" та ідентифікувати себе з російською культурою. Економічно вони також зацікавлені у якнайтісніших контактах з російським бізнесом і "прозорих" кордонах. Не маючи нічого проти орієнтації на Європу, вони вважають її сумісною із входженням у пропонований Росією єдиний економічний простір. Проросійські настрої в регіоні зумовлені не тільки економічними інтересами регіональних еліт, а й глибоко закоріненими стереотипами космополітичності й державного патерналізму.

Воднораз нам більш важливим видається дослідження не стільки ідентичності регіональних еліт, скільки культури їх політичної діяльності у співвідношенні із цілями, цінностями та ідеалами. Насамперед тому, що сьогодні вибір моделі націєтворення, структури організації влади і суспільних відносин становить наріжний камінь стратегії елітних верств, між якими спостерігається постійне суперництво. Вкрай необхідно сьогодні, щоб воно не переростало у ворожість. А те, що така тенденція в Україні намітилася, підтверджується політичними реаліями.

До середини 90-х років політологи виокремлювали кілька владно-політичних угруповань, до яких входили безпосередньо місцеві керівники того чи іншого регіону, вихідці з регіону, що займали ключові посади в центральних органах

державного управління та депутати парламенту, обрані на цій території. На політичному рівні вони представляли у Верховній Раді відповідні фракції, що були схожі більше на територіальні земляцтва. Регіональні еліти встановлювали тісні стосунки з впливовими загальнонаціональними силами за принципом повної інтеграції. Достатньо згадати повну "ендепізацію" Вінниччини та "соціал-демократизацію" Закарпаття. Втім, досвід показує, що така співпраця надто суперечлива, що підтверджено фактичним крахом обох експериментів.

Як показує реальне життя, одним з найсильніших вітчизняних номенклатурних угруповань з багаторічною історією є політична еліта Дніпропетровщини. Сьогодні багато вихідців із Дніпропетровського регіону займають ключові державні посади в незалежній Україні, визначаючи майбутню долю нашої країни. За останні десять років незалежності політична еліта Дніпропетровщини зазнала певних позитивних змін. У регіоні активно розробляються механізми взаємодії місцевого самоврядування та об'єднань громадян. В органах самоврядування створено спеціальні структури для забезпечення ефективної взаємодії. Поступово партійні та громадянські організації регіону стають активними учасниками місцевого соціально-політичного життя, ініціюють вирішення багатьох проблем, організують різноманітні акції.

Важливо зазначити, що, незважаючи на появу нових механізмів рекрутування Дніпропетровської політичної еліти, значна її частина поповнюється із старої номенклатури. Цікавим моментом є те, що на апарат регіональних структур влади ні президентські, ні парламентські, ні місцеві вибори суттєво не впливають. Змінюються керівники першого плану, а оточення залишається. Як показує аналіз, ситуація на рівні місцевого самоврядування почала різко змінюватися після президентських виборів 2004 року [1].

На сучасному етапі економічного та політичного становлення держави та нерозвиненості громадянського суспільства політичні еліти, у тому числі регіональні, перетворюються на важливих суб'єктів влади. Від них багато в чому залежать напрям і темпи політичного розвитку країни.

На регіональні еліти покладено велику відповідальність за забезпечення єдності та стабільності України. У зв'язку з цим дуже важлива прозорість та узгодженість діяльності еліт з інтересами мешканців будь-яких регіонів. Особливий інтерес викликає кількісне представництво регіональних еліт у гілках влади Української держави

та різних структурах суспільства. Так, індустріально розвиненіші та більші за демографічними показниками області Сходу та Півдня України порівняно з їх частками у населенні країни менше представлені в елітних верствах українського суспільства, ніж Центр та Захід.

Вихідці з центральних областей України також широко представлені у вищих органах влади: Вінниччина — 5 %, Житомирщина — 7 %, Черкащина — 5 %, Чернігівщина — 4 %; лише Кіровоградщина — 2 %. Якщо поєднати ці дані з представленістю вихідців із Києва та Київської області (13 і 9 % відповідно), то виходить, що 44 % владної еліти України є представниками тільки Центрального регіону України. Водночас великі регіональні центри представлені у вищих органах влади значно бідніше: Дніпропетровщина — 3 %, Донецщина — 5 %, Харківщина — 4 %, Львівщина — 3 %. Але вихідці з великих регіональних центрів за кількістю їх серед політиків випереджають навіть столичний істеблішмент: Дніпропетровщина — 6 %, Донецщина — 7 %, Львівщина — 7 %. Позиції лідерів у бізнесі та серед керівників підприємств також посідають вихідці з Дніпропетровщини (8 %) і Донбасу (12 %) [11, 24–26].

Сучасні механізми відтворення владної еліти в Україні детерміновані, на наш погляд, завершенням процесу формування олігархічних груп, які також мають переважно регіональний характер. Відповідно у процесі політизації бізнесу більшість зі створених олігархічними кланами політичних партій також набули суто регіонального забарвлення. На жаль, в Україні досі не склалося справді загальнонаціональних політичних партій. Таке соціально-політичне явище, коли партії отримують певну кількість парламентських мандатів за рахунок кількох областей-“вотчин”, дослідники називають феноменом “областнізації” [3, 16]. Про це свідчить той факт, що жодна з українських партій ніколи не могла привернути до себе електоральні інтереси в усіх регіонах України, особливо після президентських виборів 2004 року. Підставою конфліктів регіональних еліт є суперництво за розподіл бюджетних коштів між регіонами-донорами та регіонами-споживачами. “Донорські” регіональні еліти прагнуть мати вплив на центральну владу відповідно до їхніх фінансових внесків в економіку, а “споживачські” опираються намаганням перевести їх на другорядні ролі.

Участь регіональних еліт у формуванні соціокультурних орієнтирів громадянського суспільс-

тва визначається особливостями соціально-економічних і політичних реформ у державі. Сучасне українське суспільство потребує системи базових цінностей, чітко окреслених економічних і соціокультурних ідентифікацій. У зв'язку з цим виникають питання: чому гальмуються (або йдуть “не так”) реформи в Україні та чим пояснюється слабкість громадянського суспільства у країні? Ці непрості питання актуалізують соціокультурний аналіз різних факторів суспільного розвитку та вибір адекватних дослідницьких парадигм. Важливо проаналізувати сучасну українську соціокультурну динаміку і трансформацію цінностей в контексті глобальних соціокультурних зрушень, пов'язаних з так званим постіндустріальним, інформаційним чи рефлексивним суспільством. Такій постановці питання передують методологічна орієнтація на соціокультурні та культурно-політичні вимірювання дослідження регіонів України. Результати соціологічного дослідження, що було проведено Національним інститутом стратегічних досліджень у листопаді 2006 р., свідчать, що загалом суспільно-політичні орієнтації населення Південного та Східного регіонів можна поділити на такі, що великою мірою збігаються з орієнтаціями решти населення країни, а також на такі, що значно відрізняються. Зокрема, стосовно останнього треба відзначити, що населення Півдня та Сходу України більш негативно, порівняно з іншими областями, оцінює зміни у власному житті за останній рік. Приблизно кожен п'ятий (23,2 %) у Донбасі (Донецька, Луганська області) та АР Крим і кожний сьомий (14,6 %) на Півдні-Сході (Харківська, Дніпропетровська, Запорізька, Кіровоградська, Одеська, Миколаївська, Херсонська області) вважають, що ситуація набагато погіршилася. Близько третини населення обох зазначених регіонів вважають, що життя погіршилося, але лише трохи. Водночас у Західній Україні лише 5,4 % населення вважають, що ситуація у країні значно погіршилася. У Центральному регіоні кількість незадоволених становить 11,6 % [9].

Також на Півдні та Сході громадяни більш негативно оцінюють політичну ситуацію, що склалася в Україні. Кожен десятий оцінює її як катастрофічну та вибухонебезпечну. Враховуючи такі негативні оцінки щодо соціально-економічної та політичної ситуації в країні, можна стверджувати, що населення Півдня і Сходу дивиться у майбутнє з більшою тривогою та невпевненістю. Зокрема, у Донбасі та в Автономній Республіці Крим таке почуття притаманне третині жителів

(31,4 %). Відповідно з надією у майбутнє дивиться лише кожен четвертий (25,7 %) на Сході та Півдні, а також кожен п'ятий (19,4 %) у Донбасі та АР Крим [9].

Звичайно, що кожна владна елітна група, виходячи з умов історичного розвитку країни, є продуктом своєї регіональної спільноти та її культури. Але, окрім власних уподобань, представники владної еліти мають враховувати інтереси “своїх” регіонів (що частіше відбувається під час передвиборчих кампаній). Отже, у представників різних елітних груп формуються їхні зовнішньополітичні вектори орієнтації під впливом принаймні двох головних чинників: власних психологічних установок і культурних цінностей, що вони отримали шляхом соціалізації в тій чи іншій регіональній спільноті; установок та цінностей регіональних спільнот, які використовуються для отримання владних позицій.

У зовнішньополітичних орієнтаціях українські владні еліти роз'єднані як на ментальному, так і раціональному рівнях поведінки. Однак останнім часом більш відчутною у суспільстві стала суперечність між бажаним і можливим у зовнішньополітичній діяльності владних еліт. Це пов'язано із намаганням відходу від звичної “багатовекторності” України у зовнішній політиці. Орієнтація виключно на Європу та загострення відносин із Росією, цивілізаційним центром для більшості населення України, викликала суперечність та розхитування цілісності українського суспільства.

Крім того, українська правляча еліта об'єднана системою своїх взаємовідносин з неелітними верствами українського суспільства. Ця інтеграція ґрунтується на зацікавленості еліти у захисті своїх позицій від проникнення на них представників з інших верств населення. Впродовж 17 років існування незалежної України можна прослідкувати поступове звуження каналів вертикальної мобільності, внаслідок чого еліта перетворилася на “замкнену” в собі касту, що відтворюється тільки за рахунок власних ресурсів. У цілому слід підсумувати наступне: негативний вплив ідентифікаційних криз на всі сфери суспільного життя не можна недооцінювати. Своєрідність української ситуації полягає у тому, що вони супроводжуються ще й синдромом, який Л. Нагорна визначає поняттям “кризи запізнього реагування” [8]. Певна інфантильність місцевих еліт, спричинена тривалим домінуванням радянського різновиду державного патерналізму, зумовлює ознаки хронічного відставання від

вимог і викликів часу. Замість вкладання коштів і сил у модернізацію виробництва, оновлення виробничих потужностей, розвиток науки й наукоємних галузей вони зайняті переважно переділом власності, зведенням міжкланових рахунків, політичною боротьбою. Паралельно під гаслами “відродження” відбувається свідоме чи несвідоме заохочення процесів архаїзації суспільних цінностей, орієнтація на систему традицій, закоріненних у сільському побуті. Так Україна поволі сповзає з орбіти індустріальної, космічної держави у прірву дрібнотоварного виробництва, тіншового розподілу, приземлених інтересів, що неминуче тягне за собою деінтелектуалізацію й деморалізацію.

В умовах різноспрямованості політичних інтересів зовсім не випадковим є те, що в країні реанімуються ідеї федералізму, а на крайньому півдні, в Криму, піднімають голову сепаратисти. Суспільство опинилося на грані, коли подальша політизація регіональних відмінностей загрожує національній безпеці.

Таким чином, на рівні регіонів правляча еліта інтегрована необхідністю захисту своїх позицій від посягань з боку інших регіональних еліт і можливостей проникнення до елітних лав представників неелітних верств суспільства. Це сприяє існуванню таких моделей поведінки: закритість від нееліти; продукування та підтримка серед регіональних спільнот соціальних міфів, пов'язаних з міжрегіональною конфронтацією. На геополітичному рівні очевидною є роз'єднаність елітних груп у зовнішньополітичних орієнтаціях як у ментальній, емоційній, так і у раціональній площинах поведінки. На загальнодержавному рівні вбачається головний стрижень, навколо якого відбувається інтеграція різних елітних груп у владі — спільність інтересів капіталу.

На регіональному рівні елітні групи, з одного боку, роз'єднані культурною специфікою регіональних спільнот, а з іншого — мають спільні інтереси у питаннях збереження своєї влади та контролю над ресурсами регіонів, використання їх як “трамплінів” для зайняття владних позицій на загальнодержавному рівні.

Але як не парадоксально це виглядає, українському суспільству вигідно підтримувати роз'єднаність елітних груп на державному та регіональному рівнях, оскільки в умовах різноманітності гравців на політичному та економічному полі створюються умови для конкурентної боротьби між ними, перемоги найкращих. Це буде нівелювати можливості “пресування” еліт-

них груп у закриті касту, закриті від суспільства. Проте суспільству вкрай необхідне досягнення консенсусу та єдності елітних груп на геополітичному рівні, де вони репрезентують інтереси всього українського суспільства.

З цього можна зробити висновок, що певні особливості культури можуть або сприяти, або заважати соціальній та економічній модернізації України на етапі її трансформації.

Отже, в широкому сенсі реформаторських стратегій завдання і роль політичної еліти, напряму зацікавленої в реформах, містяться в розвитку культурних переваг і нейтралізації культурних недоліків своїх регіонів.

Література

1. Богомаз К. Ю., Сорокіна Н. Г. Регіональні еліти в процесі державотворення та формування соціокультурних орієнтирів суспільства // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй: У 2 т. — К.: ТОВ УВПК "Екс об", 2006. — Т. 2. — С. 31–39.
2. Бурімейко Ю., Рибак А. Актуальні аспекти формування регіональної політичної еліти // Актуальні проблеми державного управління: Зб. наук. пр. Укр. Академії держ. упр. при Президенті України. Одеський філіал. — Вип. 2. — Одеса: Аспропринт, 1999. — С. 50–55.
3. Валевський О. Регіон як суб'єкт політичного процесу: аналіз однієї ілюзії перехідного суспільства // Контекст. — 2002. — № 3(15). — С. 14–19.
4. Головатий М. Політична еліта сучасної України: регіональний і національний контекст // Політичний менеджмент (спец. вип.). — 2006. — С. 42–48.
5. Зоткін А. Роль регіональних еліт та столичного істеблішменту у формуванні владної еліти України // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2004. — № 3. — С. 17–28.
6. Зоткін А. Становлення регіональних владних еліт в Україні: Дис. ... канд. соціол. наук. — К., 2005. — 212 с.
7. Зоткін А. Вплив культурно-цивілізаційних відмінностей на ступінь інтегрованості українських владних еліт // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй: У 2 т. — К.: ТОВ УВПК "Екс об", 2006. — Т. 2. — С. 487–499.
8. Нагорна Л. П. Конструювання ідентичностей у політичних проектах українських регіональних еліт // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй: У 2 т. — К.: ТОВ УВПК "Екс об", 2006. — Т. 1. — С. 83–91.
9. Особливості суспільно-політичних орієнтацій населення східного та південного регіонів України. — [http://www.niss.gov.ua/Monitor/Monitor 36/01.htm](http://www.niss.gov.ua/Monitor/Monitor%2036/01.htm)
10. Політологія: Підруч. для вищ. навч. закл. / За заг. ред. Ю. І. Кулагіна, В. І. Полуриза. — К.: Альтерпрес, 2002. — 612 с.
11. Сучасні українські еліти: штрихи до портрету: Аналітична доповідь. — К.: НІСД, 2003. — 37 с.

Розглянуто деякі аспекти формування політичного лідерства та політичної культури в Україні. Автор доходить висновку, що в умовах різноспрямованості політичних інтересів у країні на рівні регіонів правляча еліта інтегрована необхідністю захисту своїх позицій від посягань з боку інших регіональних еліт та можливостей проникнення до елітних лав представників неелітних верств суспільства. Це сприяє формуванню таких моделей поведінки, як закритість від нееліти; продукування та підтримка серед регіональних спільнот соціальних міфів, пов'язаних з міжрегіональною конфронтацією.

Рассмотрены некоторые аспекты формирования политического лидерства и политической культуры в Украине. Автор приходит к выводу, что в условиях разнонаправленности политических интересов в стране на уровне регионов правящая элита интегрирована необходимостью защиты своих позиций от посягательств со стороны других региональных элит и возможностей проникновения в элитные ряды представителей незлитных слоев общества. Это способствует формированию таких моделей поведения, как закрытость от незлиты; продуцирование и поддержка среди национальных сообществ социальных мифов, связанных с межрегиональной конфронтацией.

The article is devoted to consideration of some aspects of forming of political leadership and political culture in Ukraine. An author comes to the conclusion, that in the conditions of differences of political interests in a country at the level of regions a ruling elite is integrated by the necessity of defence of the positions from encroachments from the side of other regional elites and possibilities of penetration in the elite rows of representatives of non-elite layers of society. It becomes an instrument of forming of such models of conduct as closed from an unelite; producing and support among the regional associations of social myths, connected with interregional confrontation.

М. М. ЛОГУНОВА*Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ***О. В. ПШЕНИЧНЮК***Національна академія Служби безпеки України, м. Київ*

ЛЮДСЬКИЙ ВИМІР ПОЛІТИКИ Й ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 1(20), с. 116–122

Аналізуються основні проблеми суб'єктивного (людського) виміру державного управління, оскільки саме він, за переконанням авторів, є вирішальним фактором реальних суспільних трансформацій і модернізацій. порушуються питання значної гуманізації політики як складного і динамічного соціального процесу.

Постановка розглядуваної проблеми зумовлена специфічним станом українського суспільства, що визначається як кризовий. Злам усталеної системи суспільних відносин, який почався з набуттям Україною незалежності у 90-ті роки ХХ ст. і набуває особливо загострених форм на початку ХХІ ст. у зв'язку зі світовою глобальною економічною кризою, знаходить віддзеркалення у невизначеностях соціального статусу, посиленні рольових конфліктів, психологічних переживаннях, внутрішньому дискомфорті кожного окремого індивіда, що врешті-решт відбивається на його соціальній, у тому числі політичній, поведінці. Поза сумнівами, політика є суто людською справою. Вона твориться людьми, реалізується ними, має яскраво виражене соціальне забарвлення, а тому повинна оцінюватися передусім з точки зору людського виміру. “Я переконаний, — зазначав відомий український філософ С. Кримський, — людина гідна того, щоб жити з достатком — над-достатком добра, правди, краси. Тим більше актуальним саме для наших днів залишається гасло розвитку людського в людині, приборкання ненависті, усвідомлення ненормальності зла й необхідності партнерства, солідарності. Якщо хочете, тієї Взаємності, яку ще Конфуцій вважав головною категорією людської духовності та безпосередньо людського буття” [2].

Сучасне українське суспільство дослідники кваліфікують як перехідне суспільство лідерського типу, в якому через брак чітко вираженої со-

ціально-економічної та політичної структурованості пріоритетну роль відіграють не жорстко визначені інституціональні політичні структури, а особистісні зусилля окремих індивідів — лідерів, здатних виразити інтереси певних соціальних груп і забезпечити їх практичну реалізацію. У таких суспільствах зростає значення особистості політичних лідерів і ціни їхніх вчинків. Враховуючи складність соціальних процесів, які відбуваються в сучасному українському суспільстві, відповідальність лідерів за прийняття політичних рішень за умови їх багатоваріантності та різновекторності є досить високою. Що ж до інших учасників політичного процесу, у тому числі пересічних громадян, то вони теж взяли на себе відповідальність за здійснення вільного вибору під час “помаранчевої революції”, оскільки, з філософської точки зору, відповідальність є зворотним боком свободи, своєрідною й неминучою платою за можливість здійснення поставленої мети, незалежно від її усвідомлення.

Актуальність поставленої проблеми впливає також із сутності самої демократії, яка передбачає обов'язковість верховенства права, розвинене громадянське суспільство, активну участь людини в політиці та її громадянську позицію, вплив особистості на процес вироблення державної політики, взагалі державно-владних повноважень. Хоча слід зазначити, що на зламі тисячоліть стали очевидними недоліки і вади демократії, а вона сама у сучасному суспільстві ви-

явилася не настільки самодостатньою, як це вважалося раніше. Вочевидь, правомірно оцінювати це як своєрідний вимір демократії, яка несе на собі як позитивні, так і негативні наслідки природи людини.

Беззаперечним свідченням важливості проблеми людини у політиці й державному управлінні є увага світової наукової громадськості до переосмислення ролі особистості в інформаційному суспільстві, дослідження впливу кардинально зміненого менталітету працівника з нахилом на постматеріальні цінності, переважання цінностей “бути” над цінностями “мати”, узагальнення та аналіз дії особистісних чинників на хід і напрями глобального розвитку. Всесвітньовідомий американський дослідник Ф. Фукуяма, послідовно розвиваючи ідеї Е. Дюркгейма про органічну солідарність у суспільстві, у своїй праці “Довіра: соціальні доброчесності і творення процвітання” закликає людство до відродження таких “старих” і вічних цінностей, як узгодженість дій, взаєморозуміння, довіри. Поділивши світ на країни з високим і низьким рівнем довіри, він стверджує, що останні змушені сплачувати додатковий прямиий податок за відсутність довіри між людьми, натомість перші отримують нагороду за панування довіри та взаєморозуміння у вигляді економічної та політичної стабільності, зростання добробуту індивідів і підвищення рівня життя [10].

Виступаючи з лекцією у Києві у жовтні 2006 р., він наголошував на необхідності неформального співробітництва у політичних об’єднаннях, групах, неурядових організаціях, засобах масової інформації, профспілках, зазначаючи, що це забезпечує чесність уряду і має вирішальне значення для того, щоб демократія була насправді дійовою [8].

У контексті означеної проблеми заслуговує на увагу думка Рональда Ірглегарда, яку він сформулював у праці “Культурний зсув у зрілому індустріальному суспільстві”. Розглядаючи перехід від матеріальних ціннісних пріоритетів до постматеріальних, який він називає зсувом, дослідник стверджує, що останній “виводить на авансцену нові політичні проблеми та здебільшого слугує імпульсом для нових політичних рухів. Він веде до розколу традиційних партій та появи нових, змінюючи при цьому самі критерії, якими користується людина, оцінюючи суб’єктивне сприйняття того, що вона вважає соціальним добробутом і соціальним визнанням” [3, 252].

Вважаємо, що за цих умов постає завдання конкретизації змісту людського виміру політики

й державного управління та визначення напрямів діяльності органів державної влади в напрямку реалізації людського потенціалу суспільного розвитку.

Суттєвим показником людського виміру політики й державного управління є, на нашу думку, реальне забезпечення з боку органів державної влади умов для ефективного здійснення індивідом своєї ролі як суб’єкта політики. Люди, взаємодія їхніх інтересів і волі повинні визначати зміст і спрямованість політики взагалі і державного управління зокрема.

У нормальному цивілізованому суспільстві політика здійснюється для людей і через людей. І яку б визначальну роль не відігравали соціальні групи, політичні партії, громадські об’єднання, головним суб’єктом як політики, так і державного управління є людина. Особистість, її інтереси, цілі, ціннісні орієнтації та установки слугують, по-перше, мірилом політики, по-друге, рушійною силою політичної активності колективних суб’єктів політики.

У філософії під поняттям “суб’єкт” (той, хто діє, спрямовуючи свою діяльність, вплив та увагу на щось або на когось) розуміють джерело активності, діяльності, пізнання, активне начало. Суб’єкт політики — це носій політичних інтересів і політичної активності, який має статус учасника, діючої сторони політичного процесу. Як правило, виокремлюють два різновиди суб’єктів політики: соціальний (індивіди, соціальні групи) та інституціональний (держава, партія, політична організація та ін.).

Філософське тлумачення поняття “суб’єкт” передбачає співвідносність останнього з поняттям “об’єкт” (пасивне начало — те, на що діють, що сприймає на себе вплив від дій та поведінки інших). За будь-яких умов людина завжди виступає об’єктом політичного життя. На неї справляють повсякденний вплив політичні інститути, зокрема держава, політичні партії, політичні лідери, політична еліта, навіть за умов, коли вона це не усвідомлює. Проте, маючи власний соціальний статус у політиці, індивід виконує певну політичну роль, наприклад, лідера держави або лідера політичної партії, рядового члена партії, представника електорату — виборця, учасника акції протесту та ін. Принагідно зауважимо, що поняття “політична роль” не тотожне поняттю “політичний статус”. Політичний статус — це місце, певна позиція індивіда у політичному просторі, а політична роль — це очікувана модель поведінки, предписана наперед заданим статусом. Політич-

ний статус індивіда підкреслює його схожість з іншими індивідами, які мають аналогічний статус у політиці, а політична роль, яку відіграє кожний з них, — їхню відмінність у політичному житті. Справедливо припустити, що саме тому в західній політичній науці широко використовується поняття “політичний актор” як суб’єкт політичного життя. Цим фіксується той факт, що кожна людина привносить свій неповторний, оригінальний, своєрідний колорит у політичне життя суспільства, відіграючи ті чи інші політичні ролі.

Якщо об’єктом політики людина є завжди, то активним, діючим суб’єктом у політичному просторі вона може стати за певних умов. Говорячи про особистість як суб’єкт політики, маємо на увазі відносно самостійного, активного учасника суспільно-політичного життя, який володіє свободою волі, діє розумно й усвідомлено, володіє як загальнолюдськими, так і унікальними у своєму роді рисами, зокрема цілісністю, активністю, цілеспрямованістю та ін.

Серед умов об’єктивування особистості у сфері політики дослідники зазвичай виокремлюють матеріальні чинники. Західними політологами доведена кореляційна залежність між добробутом індивіда та його активною участю у політиці, а також між рівнем економічного розвитку суспільства та його демократичністю. Так, наприклад, економічно зрілі суспільства тяжіють до демократії, її інституційних виявів і політичного лібералізму, а диктатура як політичний режим здебільшого залишається прерогативою бідних. Як слушно зазначав Ш. Монтеск’є, бідні люди — погані громадяни і спочатку треба бути поганим громадянином, щоб потім стати хорошим рабом.

Слід, однак, зауважити, що різні дослідження, у тому числі соціологічні опитування, не виявляють прямої залежності між рівнем матеріального забезпечення громадян та їх політичною й громадською активністю. Економічне становище індивіда, безумовно, впливає на його політичну поведінку і готовність брати участь в державному управлінні, але опосередковано, через низку соціальних факторів — його соціальний статус, наявність знань, загальний рівень освіченості та ін.

Враховуючи все це, спробуємо визначити, хоча б на рівні формальних показників, матеріальну складову політичної суб’єктності українських громадян. Так, за даними соціологічного опитування, проведеного Інститутом соціології НАН України у 2008 р., лише приблизно кожен п’ятий опитаний (21,5 %) задоволений своїм становищем

у суспільстві; 43,1 % громадян оцінили матеріальне становище своєї сім’ї як бідне, або злиденне; 64,4 % — не впевнені у власному майбутньому; 72,2 % — у стабільності в державі й суспільстві, а 62,9 % — у тому, що ситуація в країні поліпшуватиметься [6, 484–638]. Як абсолютну зневіру й втрату надії на здатність політичних інститутів змінити ситуацію в країні можна оцінювати наступні показники: майже половина опитаних “зовсім”, або “переважно не довіряють” Президенту України, 58,9 % — Верховній Раді України, 53,7 % — уряду; 50,7 % — місцевим органам влади; 60,9 % — політичним партіям [6]. Недовіра за всіх умов є вкрай негативним і деморалізуючим людську активність чинником. Він сковує людину, не дає їй можливості активно включитися у суспільні відносини, ставити перед собою цілі, адже будь-яка активність передбачає (як передумову) наявність довіри до оточення.

Феномен довіри — одне з найважливіших соціально-психологічних явищ, від розвиненості якого залежить стан справи у суспільстві взагалі. Ф. Фукуяма у вже згадуваній книзі “Довіра: соціальні добродетності і творення процвітання” наголошує на тому, що національний добробут і конкурентоспроможність зумовлені певним рівнем довіри, характерним для того чи іншого суспільства. Довіра розглядається як очікування суб’єктом усталеної, чесною, орієнтованою на спільні цінності поведінки з боку інших членів суспільства. Переважання у суспільстві довіри породжує соціальний капітал [1].

На думку науковців, за цих умов, що склалися в Україні, важко сподіватися конструктивної спрямованості політичної активності населення. Як можливі можуть розглядатися наступні варіанти.

Перший варіант: політична поведінка громадян може бути реалізована через активізацію протестних форм тиску на інститути влади, скоріш за все на боці тих чи інших політичних сил, які в умовах загострення політичної кризи в Україні вже сьогодні активно експлуатують соціальне невдоволення населення. 17-річна практика політичного життя незалежної України засвідчує зростання політичної активності населення саме в періоди політичної боротьби та протистояння різних політичних угруповань. На жаль, на сьогодні маємо ситуацію, коли внаслідок об’єктивних і суб’єктивних причин українські громадяни ще не готові до самостійного обстоювання власної позиції й не демонструють усвідомлення своїх групових чи класових інтересів.

За даними соціологічних опитувань, 83,3 % українських громадян не належать до жодної з громадських чи політичних організацій і рухів [6, 500].

Другим варіантом реакції на соціально-економічну й політичну ситуацію в країні може бути відхід більшості населення від активної політики й зосередження на власних особистих чи вузькогрупових інтересах. У соціології такий процес отримав назву “атомізації” суспільства. Він знаходить свій вияв у поширенні індивідуального способу самозахисту, самовиживання, через що потреби консолідації зусиль суспільства, об’єднання для спільних дій більшістю громадян сприймаються як другорядні, далекі від їхніх реальних, сьогоденних, особистих інтересів. І це цілком природно, адже коли в суспільстві негаразди, люди передусім звертаються до своїх первинних структур, опираються переважно на власні сили, сім’ю, турбуються про своїх дітей, близьких, намагаються отримати пристойне матеріальне забезпечення, безпечні умови життя та ін.

Якщо проаналізувати дані соціологічних опитувань, які проводилися впродовж останніх років, то можна дійти висновку, що в психології суспільства відбулися істотні зрушення в розумінні того, що змінити своє матеріальне становище, підвищити життєвий рівень можна лише розраховуючи на власні сили.

Усе це слід враховувати в політичній та управлінській діяльності, при визначенні й формуванні державної політики, прийнятті конкретних управлінських рішень та їх практичній реалізації.

Складність і неоднозначність трансформаційних процесів, що відбуваються в Україні, зумовлює важливість для державно-управлінської діяльності пошуку чинників і резервів для стабілізації й поступального розвитку суспільства. За цих умов актуальним стає звернення до соціально-психологічних чинників, які на загальносуспільному та індивідуальному рівнях здатні сприяти консолідуючим суспільство тенденціям, становленню взаєморозуміння і громадської злагоди. В умовах атомізації суспільства такими чинниками є спільні труднощі, сподівання на покращання ситуації в майбутньому, прагнення до миру і спокою, стабільності та ін.

Чи не найголовнішим чинником активності у політиці є соціально-культурні умови того суспільства, де відбувається процес політичної соціалізації індивіда. У ХХ ст. здобула визнання концепція соціального характеру, яка у загальних рисах виписана Е. Фромом. Вона пояснює

індивідуальні риси індивіда, його активність (у тому числі політичну) так званим соціальним характером — соціокультурними умовами, особливостями способу життя, включаючи історичну спадщину, випробувані історією форми взаємодії людини і влади. “Соціальний характер членів суспільства, — на думку Е. Фрома, — формується під впливом його соціально-економічної структури таким чином, що їм (людям) хочеться робити те, що вони повинні робити” [7, 311–312].

Соціальний характер унаслідок своєї специфіки може відігравати роль стабілізатора, символічного цементу, що слугує міцності політичного режиму, або протилежну роль — динаміту, вибухового механізму, здатного знищити суспільство. Взаємозв’язок між соціальним характером та індивідом — двосторонній: як соціальний характер здатний впливати на особистість, так і остання, в свою чергу, здатна формувати соціальний характер. “Коли хочемо говорити про особистість людини і розуміти її, то мусимо попередити знати оточення, у якому ця особистість формувалася. З іншого боку, і особистості творять той чи інший характер оточення. ...Особистість і оточення не протилежності, а функціональна залежність. Хочете, щоб був індивід кращим — поліпшуйте оточення, а хочете, щоб оточення було краще, то поліпшуйте (виховуйте) індивідів”, — зауважував ще на початку ХХ ст. перший український доктор соціології Микита Шаповал [9, 277].

Зважаючи на викладене, вважаємо за необхідне акцентувати увагу на наступному: людський вимір політики й державного управління полягає в орієнтованості держави на створення умов для політичної соціалізації населення та формування його правової й громадянської культури, що є необхідною передумовою становлення індивіда як активного суб’єкта політики й державного управління.

Якщо індивід є лише пасивним суб’єктом впливу з боку влади і не справляє жодного зворотного впливу на політичну систему, то маємо справу з певним видом соціалізації, яку фахівці іменують моделлю підкорення. Саме така модель була актуальною для Радянського Союзу, мета якої, прихована за ідеологічними нашаруваннями, — виховання слухняних виконавців замовлень пануючої влади, простих “гвинтиків” системи.

Якщо ж індивід розглядається не лише як об’єкт для зовнішнього впливу, а й як свідомо, активна істота, здатна осмислено діяти, тоді реалізується та форма політичної соціалізації, яку

називають моделлю інтересу. Вона має на меті усвідомлення та отримання індивідом власних вигод, благ від інших людей або інституцій. В американській соціології свого часу була розроблена парадигма соціального обміну Дж. Хомансом та П. Блау, яку можна застосувати для пояснення раціональності політичної участі. Вона наголошує на подібності економічного та соціального обмінів, зводячи останній до мінімізації витрат і максимізації вигод.

На нашу думку, в умовах сучасного українського суспільства реальним шляхом залучення населення до участі у громадсько-політичному житті є стимулювання різних форм його суспільної активності. Виконання людьми низки суспільних функцій, пов'язаних з їхнім статусом громадян, слугує важливим чинником демократизації політичного процесу, оскільки демократична держава завжди покладається на активну громадськість, стала, поінформована участь широкого кола своїх громадян у житті суспільства.

Суб'єктивна здатність громадян ефективно користуватися своїми правами і виконувати обов'язки перед демократичною державою залежить від обізнаності щодо демократичних процедур і розуміння суті суспільних проблем, які є предметом політичного обговорення й розв'язання; від набутих навичок громадсько-політичної участі, від готовності брати участь у політичному процесі.

Найважливішими ознаками громадянськості на рівні свідомості людей у сфері політичних відносин є інтерес до суспільних справ і до політики; громадсько-політична обізнаність і компетентність; вміння захищати свої права та інтереси; сприйняття демократії як бажаної, природної, такої, що відповідає суті людини, форми правління та знання про те, на яких принципах вона діє і в який спосіб залежить від активності громадян.

Механізмом реалізації громадянськості є громадянська участь населення, через яку виявляється його здатність до самоорганізації і суспільного самоврядування.

Сьогодні органи державної влади України задля розвитку суспільної участі населення повинні забезпечити фінансово-матеріальну і правову підтримку громадських організацій та об'єднань з боку держави; спростити процедури їх реєстрації; зменшити їх залежність від органів влади та адміністрацій підприємств; стимулювати й підтримувати громадські ініціативи; через систему громадянської освіти сприяти формуванню у людей вміння захищати власні інтереси, в тому чис-

лі беручи участь у діяльності об'єднань громадян; активно залучати до вироблення й впровадження державної політики такі громадські інститути, як громадські ради, громадські експертизи, громадські дорадчі органи та ін.

Демократичний політичний режим, надання з боку політичних інституцій (передусім з боку держави) гарантій щодо можливостей здійснення політичної діяльності, правова забезпеченість демократичних процедур, наявність розвинутого громадянського суспільства — важливі фактори політичної активності особистості. Проте лише прийняття законів, які відповідають міжнародній практиці і діють у розвинених країнах, ще не означає, що вони ефективно працюватимуть. Пошлемося на приклад, який наводить Нобелівський лауреат Даглас Норт: “Багато країн Латинської Америки в дев'ятнадцятому столітті запозичили (з деякими змінами) Конституцію США, а “країни третього світу” — багато законів про право власності передових західних держав. Однак результати цього не схожі на те, що досягнуто у США або розвинених західних країнах” [4, 130].

Людський вимір політики й державного управління виявляється у наданні їм гуманістичного спрямування, у здійсненні її в інтересах людини, суспільства, народу загалом, а також у ставленні до людини як до найвищої суспільної цінності, повазі її гідності, права на життя, у вільному розвитку і створенні умов для реалізації здібностей, визнанні і реальному забезпеченні всіх прав людини й громадянина, що стає критерієм оцінювання ефективності суспільної системи, рівному ставленні до всіх громадян держави.

Гуманізм політики й державного управління на практиці повинен реалізуватися:

- у демократичних формах реалізації політики й державного управління — функціонуванні стабільного демократичного політичного режиму і здійсненні демократичної системи врядування, за якої громадяни можуть реально впливати на процес вироблення і впровадження державної політики;
- у цілях і змісті політики й державного управління — спрямованості на реалізацію потреб та інтересів людей, на підвищення їхнього добробуту та покращання умов життя;
- у засобах здійснення політики й державного управління — культивування демократичних форм і засобів здійснення політики і влади; відкритості і прозорості в діяль-

ності владних інституцій; усунення жорстких, нецивілізованих форм політичної боротьби, авторитарних, примусових засобів здійснення державного управління.

Такий підхід до політики й державного управління забезпечить реалізацію двох важливих завдань демократизації системи владних відносин:

1) розвиток людини як суб'єкта політики й державного управління сприятиме набуттю громадянами якостей, необхідних для їхньої активної участі в управлінні громадськими й суспільними справами;

2) участь громадськості, у свою чергу, сприятиме посиленню контролю за діяльністю політико-управлінських структур з боку суспільства й може стати дійовим засобом протидії бюрократичним перекрученням в діяльності апарату управління.

Критерієм оцінювання ефективності системи державного управління має стати реальне забезпечення всіх основних прав і свобод людини, дотримання принципу однакового ставлення до всіх громадян країни та надання їм відповідних управлінських послуг.

Людський (гуманістичний) вимір політики й державного управління може бути реалізований через відповідну стратегію діяльності органів державної влади України, спрямовану на вирішення наступних першочергових завдань:

- об'єднання громадян і консолідація суспільства на основі єдиної державної ідеології;
- узгодження суспільних інтересів і попередження суспільної конфронтації;
- розвиток гуманітарного потенціалу суспільства;
- створення максимально сприятливих умов для вияву творчих здібностей людей.

Аналіз людського виміру політики буде неповним, якщо не сказати про ще один, на нашу думку, надзвичайно важливий аспект, що його характеризує, — це орієнтація на моральні, гуманні засоби здійснення політики й державного управління.

Взаємозалежність і взаємовплив політики й моралі — одвічна тема філософії і практики політики. Це зумовлено специфікою політики, й державного управління зокрема, як сфери діяльності. На політиків і державних діячів покладається виконання державних завдань в інтересах всього суспільства, при цьому в їхньому розпорядженні знаходяться особливі засоби впливу, через що існує постійна спокуса зловжи-

вання заради особистої вигоди. Політична й державна діяльність передбачає прийняття рішень, пов'язаних з вибором, на який впливає з-поміж іншого й те, якими моральними цінностями керується людина, що його приймає. Суспільство ж, у свою чергу, зацікавлене в тому, щоб політика з її цілями та засобами вписувалася в рамки прийнятих уявлень про добро і зло, іншими словами, відповідала вимогам моральності.

Вирішити раз і назавжди складну та суперечливу проблему ролі моральних норм у політичній діяльності досить складно і майже неможливо. Тому мова може йти про прийнятні форми взаємодії політики та моралі, їхній баланс, який можливий лише за умови гуманізації політики, зміцнення засад публічності, розгортання громадського дискурсу як основи морально-етичної легітимації політики. Свідченням цьому є історичний досвід, який переконливо доводить, що саме за умов реальної демократії можливе досягнення прийняттого балансу між мораллю та політикою.

Демократизація тісно пов'язана з реалізацією ідеї відкритості політики й влади як важливої умови поєднання їх з мораллю, взаємоповажного діалогу між владою та суспільством. За таких умов важливого значення набуває легітимаційний аспект моралі по відношенню до політичної системи.

Моральна політика — це політика, яка ставить перед собою моральні цілі і намагається досягти максимального блага для якомога більшої кількості людей. Без морального виміру як політика, так і державне управління не має права на існування. Виходячи з цього здійснення політики й державного управління не може відбуватися поза моральним виміром, оскільки суспільство завжди буде об'єктивно зацікавлене, щоб політика, її цілі та засоби вписувалися в рамки прийнятих уявлень про добро і зло, іншими словами, відповідали вимогам моралі, яка є вищою за політику, оскільки охоплює своїми вимогами всю сферу суспільних відносин.

Вплив моральних норм на регулювання політики й державного управління має виявлятися в їх орієнтації на законні, правові засоби вирішення суспільних суперечностей в інтересах якомога більшої кількості громадян, у недопущенні, упередженні ситуацій вибору між діями влади і моральними настановами суспільства, відповідальності політиків і представників влади за свої дії та їх наслідки, що вимагає від них не лише професійної компетентності, а й розвиненої мораль-

ної свідомості, гуманності, відчуття справедливості і співпереживання, відкритості і прозорості рішень органів влади, їх гласності і підконтрольності з боку суспільства.

Наостанок вважаємо за доцільне навести висловлювання відомого російсько-американського соціолога П. Сорокіна, яке видається нам особливо актуальним для сучасних політиків і державних управлінців: “Збираючись у дорогу, — радив він радянській молоді у буремні 20-ті роки ХХ ст., — запасіться совістю, моральними багатствами. Не про високі слова говорю: вони дешеві і ніколи у такій кількості не оберталися на життєвій біржі, як тепер, а говорю про моральні вчинки, про моральну поведінку та справи. Це набагато важче, але це треба зробити, адже я не знаю жодного великого народу, який би не мав здорової моралі у діях... Інакше ви будете мати ту вакханалію звірства, хижацтва, здирництва, обману, брехні, спекуляції, безсовісності, той “шакалізм”, у якому ми зараз захлинаємося та видихаємося” [5, 12].

Література

1. Бусова Н. А. Культурные корни социального капитала // Социол. исслед. — 1999. — № 8.
2. Кримський С. Проблема дефіциту людських якостей як ніколи в наші дні актуальна // День. — 2007. — № 23. — 9 лют.
3. Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под ред. В. Л. Иноземцева. — М.: Academia, 1999.
4. Норт Д. Інституції, інституційні зміни та функціонування економіки / Пер. з англ. І. Дзюби. — К.: Основи, 2000.
5. Сорокин П. А. Отправляясь в дорогу. Утренники. — Пг., 1922.
6. Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. — К.: Ін-т соціології НАН України, 2008.
7. Фромм Э. Психоанализ и религия; Искусство любить; Иметь или Быть?: Пер. с англ. — К.: Ника-Центр, 1998.
8. Фукуяма Ф. Що таке соціальний капітал? // День. — 2006. — № 177. — 17 жовт.
9. Шаповал М. Загальна соціологія. — К.: Укр. Центр духов. культури, 1996.
10. Fukuyama F. Trust. The Social Virtues and the Creation of Prosperity. — Penguin Books, 1995. — 457 p.

Актуалізація практичної участі людини у процесах державотворення, управління всіма суспільними процесами є об'єктивною передумовою гуманізації суспільних відносин, процесів подальшої демократизації соціуму. Морально-етичні фактори у політиці відігравали і надалі відіграватимуть вирішальну роль у посиленні впливу на життя людей громадянського суспільства.

Актуализация практического участия человека в процессах государственного строительства, управления всеми общественными процессами является объективным условием гуманизации общественных отношений, процессов дальнейшей демократизации человеческого сообщества. Морально-этические факторы в политике играли и будут впредь играть решающую роль в усилении влияния на жизнь людей гражданского общества.

Actualization of practical participation of the person during the state construction, management of all public processes is an objective condition of humanization of public attitudes, of processes of the further democratization of human community. Moral-ethical factors in a politics play now and will play in future an important role in amplification of influence on a life of people of a civil society.

Надійшла 30 січня 2009 р.

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ В ІНСТИТУЦІЙНОМУ МЕХАНІЗМІ ЄВРОСОЮЗУ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 1(20), с. 123–129

Розглядається історія Європейського Парламенту, аналізуються його роль, функції та особливості.

Особливості договірної системи інтеграції, здійснюваної в Європейському Союзі, відбилися в характерних рисах інституційного механізму цього об'єднання. Система органів та інститутів ЄС, яка складається з Європейського Парламенту, Комісії, Ради, Суду та Рахункової палати, має компетенцію набагато ширшу, ніж структурні підрозділи міжнародних організацій. Серед основних рис, які відрізняють Європейське Співтовариство від міжнародних організацій, більшість науковців виокремлюють систему органів та інститутів і вважають, що процес прийняття рішень не односторонньо, а з допомогою спеціальних процедур є передумовою наддержавності [17, 105].

Інституційний механізм Європейського Союзу та Співтовариств закріплено в установчих договорах. Так, у ст. 3 Договору про Євросоюз зазначено, що Союз діє як єдина інституційна структура, що має забезпечувати узгодженість та безперервність діяльності, здійснюваної з метою досягнення його цілей, при дотриманні відповідного рівня інтеграції у Співтоваристві. У свою чергу, інституційний механізм Європейського Співтовариства визначено у ст. 7 Договору про ЄС з подальшим уточненням способу формування органів і форм взаємодії у тексті Договору. Поняття інституційно-правового механізму діяльності застосовують у праві міжнародних організацій для опису системи їх органів, повноважень і функцій органів та процедур прийняття рішень [4, 120]. Під інституційним механізмом Європейського Союзу слід розуміти систему органів, встановлену установчими договорами, та інші органи, як закріплені в договорах, так і створені на основі вторинного права Європейських Співтовариств та Європейського Союзу.

Кожна система органів повинна дотримуватись певних меж, які можна визначити як рамки діючого для неї власного правового порядку. В свою чергу, такими рамками організаційної структури Європейських Співтовариств можна визначити: дотримання кількості органів, передбаченої установчими договорами; здійснення завдань і цілей виключно органами, передбаченими ними; виконання органами тільки передбачених договорами повноважень [20, 175]. У рамках Євросоюзу та Співтовариств ці межі встановлюються принципом інституційної рівноваги, своєрідним заміном системи стримувань і противаг, званої із національного права як принцип поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову. Головним завданням принципу інституційної рівноваги на рівні Європейських Співтовариств є відображення, хоча б в обмеженому обсязі, демократичних принципів функціонування суспільств у країнах Західної Європи, згідно з якими народи мають право на активну участь у здійсненні публічної влади через своїх представників і, зокрема, в обранні прямо і безпосередньо представницьких органів [12, 214]. У Європейському Союзі таким органом є Європейський Парламент, до якого з 1979 р. проводяться загальні прямі вибори і повноваження якого є досить обмеженими порівняно з національними парламентами.

Нормативним виявом принципу інституційної рівноваги є закріплені в установчих договорах положення про так званій вертикальній та горизонтальній поділ компетенції в ЄС. Під вертикальним поділом компетенції розуміють розмежування повноважень між державами-членами та Європейськими Співтовариствами (ст. 5

Договору про ЄС). Закріплені в установчих договорах повноваження органів ЄС, форми і методи співпраці між ними становлять принцип горизонтального поділу компетенції (ст. 7 Договору про ЄС, ст. 5 Договору про Євросоюз).

Складовими поняття органу міжнародної організації визначають створення на основі установчих договорів, наявність компетенції, повноважень та функцій, наявність внутрішньої структури, порядку прийняття рішень, закріплений в установчих актах правовий статус та його роль як складової міжнародної організації. М. Гільф, зокрема, загальними критеріями визначення статусу органу в інституційному механізмі ЄС вважає правові підстави для створення; його участь у процесі управління і прийняття рішень та в реалізації завдань Європейського Співтовариства та ЄС; його самостійність та незалежність серед інших органів, закріплені установчими договорами [19, 135].

Однією з характерних ознак, які виокремлюють Європейське Співтовариство, а тепер і Європейський Союз, серед інших міжнародних організацій, поряд із впровадженням громадянства Євросоюзу та єдиної валюти, є наявність серед основних органів Європейського Парламенту зі спеціальним статусом. Для реалізації основних владних повноважень на державному рівні у демократичних суспільствах була створена така система державних органів, у якій головну роль відіграє парламент. У теорії держави парламент — це виборний колегіальний орган державної влади, який наділений законодавчими повноваженнями. Однією з найголовніших ознак демократичного розвитку суспільства та держави в цілому є функціонування демократичного парламенту — органу, що має повну довіру народу, виступає від його імені й підтримує соціальні зв'язки з ним. Від того, наскільки ефективною є діяльність парламенту, безпосередньо залежить рівень народного представництва та захисту інтересів громадян країни [15, 356]. І тут Європейський Союз не є винятком, адже місце та роль Європейського Парламенту в механізмі Співтовариств і Союзу обумовлені його представницьким характером.

У теорії конституційного права можна зустріти чимало дефініцій терміна “парламент”. Чітке визначення і тлумачення цього конституційного поняття ускладнене тим, що йому часом намагаються надати політичного характеру, а тому не адекватного природі цього інституту. В спеціальних працях з теорії держави і права під

парламентом розуміють інститут, влада якого походить із того, що його члени є представниками суспільства. З нашої точки зору, мають рацію і ті вчені, які роблять спроби знаходити зміст цього поняття у принципах, закладених в Основних законах відповідних держав. Однак, на наш погляд, найбільш адекватною природі органу народного представництва є дефініція, яку дав В. Є. Чиркін: “Сучасний парламент — це вищий орган народного представництва, що виражає суверенну волю народу, покликаний регулювати найважливіші суспільні відносини головним чином шляхом прийняття законів, і який здійснює контроль за діяльністю органів виконавчої влади і вищих посадових осіб. Парламент володіє багатьма іншими повноваженнями. Він формує інші вищі органи держави..., ратифікує міжнародні договори, укладені урядом...” [15, 236]. Отже, як нормативні, так і доктринальні визначення поняття “парламент” містять декілька типових характеристик органу народного представництва. Та найважливішими з них є такі, що дають змогу розкрити його природу як представницького, законодавчого та контролюючого органу.

У науковій літературі загальноприйнятим є підхід, відповідно до якого конституційно-правовий статус парламенту зумовлений існуванням основоположних принципів конституції, що складають основи конституційного ладу (наприклад, розподілу влад, народного суверенітету, парламентського верховенства та ін.).

Першу модель репрезентують органи народного представництва тих держав, які проголосили в якості основи конституційного ладу принцип парламентського правління (парламенти Великобританії, Італії, ФРН, Болгарії, Чехії та ін.) [14, 403–405]. Місце та роль парламенту у системі державних органів визначається тим, що від нього похідним є уряд, який формується і несе відповідальність перед ним, а в деяких країнах і глава держави, що обирається колегією депутатів. За такої форми правління сильними є такі інститути, як парламентська відповідальність уряду, вотум недовіри, порядок реалізації яких чітко визначається процедурними правилами, що встановлюються парламентом.

Друга модель пов'язується із конституційним статусом парламентів у державах із президентською формою правління (парламенти США, Бразилії та ін.) [6, 219]. За такої форми правління не існує інституту парламентської відповідальності уряду, розпуску парламенту і пов'язаних з ними відповідних процедур. Розвинені процедурні пра-

вила, що регулюють право відкладального вето президента, і правила, які встановлюють порядок найважливіших призначень глави держави.

Третя модель конституційного статусу парламентів є характерною для держав із змішаною формою правління, що поєднує елементи президентської та парламентської системи (парламенти Франції, Росії, України та ін.). У парламентах таких держав встановлюються процедурні правила парламентської відповідальності уряду, чітко визначається процедура щодо розпуску президентом парламенту. Наведене положення пояснюється і зумовлюється специфікою парламенту, характерними рисами, завдяки яким він відрізняється від органів виконавчої та судової влади, адже парламент — загальнодержавний, представницький та контролюючий орган народу.

Парламенти існують в системі органів держави і не властиві жодній міжнародній організації. Європейський Парламент, будучи єдиним органом ЄС, який формується шляхом прямих виборів у всіх державах-членах, втілює політику спільних інтересів населення всіх держав-членів. Основним принципом демократії є поділ влади для здійснення функції за допомогою системи органів. У національних правових системах парламенти здійснюють законодавчі функції, контроль за діяльністю виконавчої влади та затверджують державний бюджет. Як тільки міжнародна організація розпочинає свою діяльність, вона, так би мовити, випадає зі сфери впливу національних парламентів, оскільки найважливіші органи міжнародної організації комплектують переважно із представників урядів відповідної держави [10, 180]. Щоб уникнути такого дисбалансу в участі різних гілок влади в діяльності міжнародної організації та легітимізувати рішення таких міжнародних організацій у національних правових порядках, у деяких міжнародних організаціях регіонального характеру було створено міжпарламентські асамблеї.

До останнього часу Європейський Парламент не відповідав за значущістю в системі органів Європейського Союзу Європейській Комісії та Раді ЄС, оскільки ні його повноваження, ні реальна роль у механізмі управління не давали підстав стверджувати, що він посідає найвищий щабель в системі органів та інститутів Співтовариств і Союзу. Правовий статус Парламенту був слабким аргументом на користь ідеї про поступове просування Співтовариств на шляху до державної моделі (федерація) або до союзу держав (конфедерація). В останні роки ситуація почала зміню-

ватись, цьому сприяв закладений демократичний потенціал парламентаризму. Маастрихтський договір закріпив головну роль Європарламенту в інституційному механізмі ЄС, що свідчить про зміцнення державницьких тенденцій в розвитку Європейського Союзу [1, 132]. Адже парламенти є характерною частиною механізму керівництва держави, як унітарної, так і федеративної. Історичний досвід показує, що парламенти можуть бути і в конфедераціях (наприклад, Сенегамбія мала свій парламент), водночас міжнародні організації, чи то універсальні (такі як ООН), чи регіональні (наприклад, Організація американських держав), не мають парламентів. Їх асамблеї або аналогічні органи складаються не з депутатів, які обираються населенням, а з представників, яких призначають держави-члени. За таким принципом була створена Міжпарламентська асамблея СНД, Парламентська асамблея Ради Європи, а також пропонується створити тристоронню асамблею парламентського співробітництва між Україною, Польщею та Литвою для сприяння євроінтеграційним прагненням нашої держави. Так, голова сейму Польщі Влодзімеж Цімошевіч підтримав ініціативу голови сейму Литви Артураса Паулаускаса створити міжпарламентську асамблею Литви, Польщі й України, оскільки налагодження тристороннього міжпарламентського співробітництва сприятиме активізації цих процесів, а також європейській та євроатлантичній інтеграції України. Доречно у зв'язку з цим навести приклад рішення від 13 січня 2005 р. міністрів закордонних справ Ліги арабських держав (далі ЛАД) про створення Панарабського парламенту, який буде проводити свої пленарні засідання двічі на рік у Дамаску, столиці Сирії. Кожна країна-учасниця визначає на свій розсуд способи формування представників до цієї установи, яка, у свою чергу, сформує спеціальний виконавчий орган для моніторингу виконання рішень ЛАД і розробить статут загальноарабського суду [21].

Типовим прикладом міжпарламентського співробітництва є Міжпарламентська асамблея держав-учасниць СНД, яка була створена відповідно до Угоди від 27 березня 1992 р., підписаної головами парламентів держав, одночасно було підписано Угоду про співробітництво комісій та комітетів Верховних Рад держав-учасниць СНД [3]. Зміст міжпарламентської діяльності Асамблеї включає в себе роботу із забезпечення у національних законах пріоритету загальноприйнятих міжнародно-правових норм і стандартів, зближення законодавства. Також Міжпарламент-

ська асамблея намагається поєднати національні парламенти як їх спільний консультативний орган, де приймаються рішення рекомендаційного характеру.

Європейський Парламент досить часто порівнюють з Парламентською Асамблеєю Ради Європи (ПАРЄ), яка теж розташована у Страсбурзі, Франція. Створена 10 серпня 1949 р. після набрання чинності Статуту Ради Європи Парламентська Асамблея налічує у своєму складі делегації 46 національних парламентів. 296 членів Парламентської Асамблеї та 296 їхніх заступників обираються або призначаються національними парламентами із числа парламентарів кожної країни. Кількість представників від держави-члена, що коливається від 2 до 18, визначається чисельністю населення, при цьому мають бути представлені основні політичні партії національного парламенту. До повноважень Асамблеї належить обрання Генерального Секретаря Ради Європи, заступника Генерального Секретаря, секретаря Парламентської Асамблеї та суддів Європейського суду з прав людини. Асамблея може приймати рекомендації Комітету Міністрів, виконання яких є в компетенції урядів держав-учасниць, резолюції та висновки щодо виконання угод Ради Європи. Прийняті Асамблеєю тексти визначають загальні напрями діяльності Комітету Міністрів, урядів, парламентів і політичних партій. Парламентська Асамблея виступила також ініціатором численних міжнародних угод — “європейських конвенцій”, які складають механізм захисту прав людини в Європі [11, 130]. ПАРЄ є класичним органом міжпарламентського співробітництва в межах регіональної організації, який здійснює переважно консультативні повноваження як у процесі прийняття рішень, так і в питаннях бюджету і зовнішніх зносин Ради Європи. На нашу думку, ПАРЄ була прийнята як зразок для створення представницької асамблеї в Європейських співтовариствах на початку інтеграційних процесів в Європі, а вже згодом з поглибленням співробітництва всередині ЄС Європейський Парламент отримав свої характерні особливості правового статусу.

Саме ідея створення у складі Співтовариств парламентської установи свідчить про її відмінність від міжнародних організацій. Суттєвим є те, що ця ідея була висунута ще тоді, коли інтеграційні процеси в Європі лише розпочиналися. Попередником теперішнього Європейського Парламенту була Загальна асамблея Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС) [2, 27]. Пов-

новаження Асамблеї, однак, були досить обмежені — вона здійснювала незначний контроль за діяльністю Верховного органу і загальне спостереження за деякими іншими сферами діяльності ЄОВС. Представники Асамблеї не обиралися населенням, а призначалися від держав-членів, хоча у ст. 20 Договору про ЄОВС [3] встановлювалось, що “Асамблея складається з представників народів”. Певним компромісом тоді було делегування в Асамблею депутатів національних парламентів держав, за рішенням самих парламентів. Характерно, що створені у 1957 р. Європейське економічне співтовариство та Євратом не сприйняли так звану квазіпарламентську модель ЄОВС. Було вирішено не створювати в кожному співтоваристві окрему асамблею, а мати загальний орган, який офіційно став називатись “Європейська парламентська асамблея”. У 1962 р. депутати Асамблеї прийняли рішення про зміну назви на “Європейський Парламент” [13]. Але в офіційних документах Співтовариств ця назва почала вживатися значно пізніше, після набрання чинності Єдиного європейського акту з 1 липня 1987 р.

Європейський Парламент найчастіше характеризують як представницький орган Європейського Союзу та Європейських Співтовариств. Це формулювання базується на положеннях ст. 189 Договору про ЄС. Згідно з цими положеннями Європейський Парламент складається з представників народів держав-членів, об'єднаних у Співтовариство. Це положення суттєвим чином відрізняє інституційну структуру Співтовариств і Союзу від схожих структур, які функціонують в рамках міжнародних організацій. У них представницькі органи, такі як Генеральна асамблея чи подібні органи, як правило, являють собою збори офіційних представників, делегованих державами-учасницями міжнародної організації.

Формулювання установчих договорів, згідно з якими парламентарі представляють народи держав, що об'єдналися у Співтовариства чи Союз, отримали реальні підтвердження. Встановлений порядок формування Європейського Парламенту підкреслює суттєву відмінність Співтовариств і Союзу від будь-якої іншої міжнародної організації, в інститутах якої представлені держави-члени. Процедура формування Європейського Парламенту, прийнята в Європейському Союзі, притаманна не міжнародній організації, а суверенній державі чи державоподібному утворенню. Воднораз деякі автори підкреслюють, що принцип формування представницької установи в

рамках ЄС не зовсім адекватний тому, який прийнятий у федеративній державі [4, 267]. Нижня палата федерального Парламенту представляє народ (націю) в цілому, а верхня палата — суб'єктів федерації чи, навіть точніше, населення суб'єктів федерації. Відповідно робиться висновок про те, що Європейський Парламент як представницький орган не здійснює представництва народу Європейського Союзу в цілому, а виконує функцію представництва народів держав-членів. Звичайно, такий нюанс в оцінюванні ролі Європейського Парламенту не можна оминати. Тим не менше загальний висновок про те, що Європейський Парламент є органом представництва народів, а не лише держав-членів, залишається незмінним. Європейський Парламент, що складається з представників народів Євросоюзу, та Рада, яка складається з представників урядів держав-членів, що призначаються національними парламентами, забезпечують інституційний баланс Європейського Союзу.

Проте робити висновок про статус Європейського Парламенту, тільки беручи до уваги положення ст. 189 Договору про ЄС, було не зовсім правильно. Справа в тому, що у цього формулювання є і друга частина, закріплена в тій самій статті Договору про ЄС. Вона стверджує, що Європейський Парламент “здійснює повноваження, якими його наділяє цей Договір”. Відповідно для того, щоб вирішити питання, чи справді Європейський Парламент є представницьким органом Союзу та Співтовариств, недостатньо вказати лише на процедуру його формування, необхідно з'ясувати, якими саме повноваженнями володіє цей інститут і наскільки ці повноваження відповідають ролі Парламенту як представницької установи.

Діючі положення і практика підтверджують, що Європейський Парламент не є лише консультативним органом, хоча в системі інститутів Європейських Співтовариств і Союзу Парламент не відповідає за своєю значущістю Раді ЄС та Європейській Комісії. Докори щодо дефіциту демократії на адресу Співтовариств і Союзу обґрунтовують передусім тим, що Європейський Парламент відіграє незначну роль і не справляє вирішального впливу на процес прийняття рішень в ЄС [9, 77]. У системі інституційного механізму європейської інтеграції Європарламент виконує низку важливих функцій, зокрема, він є форумом для проведення демократичних дебатов, його повноваження зосереджені в таких сферах, як участь у правотворчому процесі, здійснення

контролю над діяльністю інститутів Євросоюзу, зовнішні зносини, фінансування діяльності Євросоюзу. Завдяки тому, що він об'єднує представників політичних течій, груп і партій європейських країн, у яких проживає близько 450 мільйонів населення, з його ініціативами щодо напрямів подальшої співпраці важко не рахуватись як органам держав-членів, так і іншим інститутам ЄС. Так, Європарламент став одним з ініціаторів створення Європейського Союзу — як у концептуальному плані, так і в практичному, — коли за його підтримки було скликано міжурядові конференції, на яких було вирішено створення Економічного, Політичного та Валютного союзів. Дебати в Європейському Парламенті істотно впливають на визначення подальших кроків, спрямованих на поглиблення європейської інтеграції [8, 200]. Європейський Парламент розглядає важливі для функціонування Співтовариства і Союзу питання. На своїх сесіях, що проводяться чотири рази на рік, його депутати обговорюють проблеми європейської інтеграції, регулюють питання економічної діяльності підприємств у межах ЄС. За свою сорокарічну історію Парламент майже не змінювався структурно, зростала лише кількість його депутатів і країн-членів [7, 154].

З часу свого заснування Європарламент вважався доволі неефективною інституцією Європейських Співтовариств. Значною мірою це пояснювалось порядком формування Європейського Парламенту. Спочатку депутатів Європарламенту не обирали, а призначали із числа депутатів національних парламентів держав-членів. Авторитет Європейського Парламенту зріс після того, як у 1979 р. його депутати, як і депутати національних парламентів, стали обиратися безпосередньо населенням на підставі прямого загального виборчого права. Тим не менше було б перебільшенням стверджувати, що Європейський Парламент володіє всіма повноваженнями і виконує всі функції, притаманні представницькій установі. Такі повноваження реалізуються Парламентом лише частково і в досить обмежених межах, що буде детальніше розглянуто при аналізі компетенції Європарламенту в процесі прийняття рішень ЄС.

У грудні 2001 р. Європейською Радою була прийнята Лакенська декларація “Майбутнє Європейського Союзу” [18], яка передбачила створення Конвенту, тимчасового дорадчого органу, що затвердив текст Європейської Конституції та започаткував продовження інституційних реформ у контексті розширення ЄС. Найбільше в

Конвенті було представлено Європейський Парламент (16 депутатів), парламенти держав-членів (30 представників — по двоє від кожної держави) та парламенти держав-кандидатів у члени ЄС (26 депутатів — по двоє від кожної держави). Під час роботи над проектом Конституції для Європи Конвент запропонував досконалішу модель розподілу компетенції Європейського Союзу та держав-членів, закріпив правосуб'єктність Євросоюзу та розробив нові інструменти діяльності ЄС. Було запропоновано посилення ролі національних парламентів, спрощення процесу прийняття рішень та підвищення прозорості й ефективності у функціонуванні органів та інститутів Євросоюзу з огляду на наслідки розширення. Проект Конституції, розроблений Конвентом, був вагомим кроком уперед у побудові політичної Європи та реформування інституційної системи ЄС. Згідно з проектом [5] Європейський Союз набував правосуб'єктності замість Співтовариств, відповідно до цього три установчі договори з їх численними змінами й доповненнями змінювали єдиний конституційний текст. Це мало на меті гармонізувати ухвалення нормативних актів Союзу, які в межах звичайної законодавчої процедури приймаються спільно Європарламентом та Радою ЄС на основі пропозиції Єврокомісії. На нашу думку, після розширення ЄС та затвердження Конституції для Європи всіма державами — членами Євросоюзу буде проведена інституційна реформа у зв'язку з подальшим збільшенням кількості держав — членів Європейського Союзу та демократичним дефіцитом у процесі прийняття рішень, яка здебільше стосуватиметься реформування Європейського Парламенту. Європейська політична система має стати більш демократичною завдяки подальшому посиленню ролі Європарламенту, зокрема при виборі Президента Єврокомісії, включенню до тексту Конституції Хартії основних прав ЄС та запровадженню процедури "громадянської ініціативи" — можливості звернення до органів та інститутів ЄС принаймні одного мільйона європейських громадян із законодавчою пропозицією.

Отже, Європейський Парламент можна умовно характеризувати як інститут, що здійснює функції представницької установи — парламентський представницький орган [16, 268]. Його існування та функціонування доповнюють механізм управління Співтовариствами і Союзом таким важливим елементом, як участь представників, обраних народами, у здійсненні владних і управлінських повноважень. Поглиблення ін-

теграційних процесів у Європі змінило правовий статус Європейського Парламенту з органу міжпарламентського співробітництва держав — членів ЄС на представницький інститут парламентського типу Європейського Союзу. Це носить досить позитивний характер і має сприяти посиленню демократизму в механізмі функціонування Співтовариств, який все ще залишається досить бюрократичним за своєю природою, недостатньо відкритим і мало підконтрольним населенню держав-членів. Виходячи з положень загальної теорії права та застосовуючи їх до права міжнародного, юридичну природу Європейського Парламенту можна визначити як органу парламентського типу. Для подальшого аналізу правового статусу Європейського Парламенту в системі органів та інститутів Європейського Союзу необхідно розглянути порядок формування та внутрішню структуру.

Література

1. Арах М. Европейский Союз. Видение политического объединения. — М., 1998. — 170 с.
2. Барановский В. Г. Политическая интеграция в Западной Европе. — М., 1983. — 230 с.
3. Вестник Межпарламентской Ассамблеи. — 1992. — № 4. — С. 180–194.
4. Головки О. І. Функції та компетенція органів Європейського Союзу у сфері соціальної політики: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. — Л., 2003. — 195 с.
5. Договір про Конституцію для Європи від 2004 року // Official Journ. — 2004. — December 16. — Р. 310.
6. Кислий П., Вайз Ч. Становлення парламентаризму в Україні: на тлі світового досвіду. — К.: Абрис, 2003.
7. Ковнер А. И., Крылова И. С. Парламенты мира. Советско-американский Фонд "Культурная инициатива". — М.: Высш. шк., 1991. — 480 с.
8. Конституции государств Европейского Союза / Под ред. Л. А. Окунькова. — М.: НОРМА-ИНФРА, 1999. — 816 с.
9. Крылова И. С. Европейский парламент (правовой статус). Институт государства и права. — М.: Наука, 1987. — 189 с.
10. Лукашук И. И. Международное право. Общая часть: Учебник. — М.: БЕК, 1999. — 384 с.
11. Мармазов В. Є., Піляєв І. С. Рада Європи: політико-правовий механізм інтеграції. — К.: Юрид. книга, 2000. — 472 с.
12. Парламентское право России: Учеб. пособие / Под ред. Т. Я. Хабриевой. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Юрист, 2003. — 655 с.
13. Резолюція Європейського Парламенту від 30 березня 1962 р. // Official Journ. — 1962. — Р. 1045.

14. Харитонова О. І., Харитонов Є. І. Порівняльне право Європи. Основи порівняльного правознавства: європейські традиції. — Х.: Одіссей, 2002. — 592 с.

15. Чиркин В. Е. Конституционное право зарубежных стран: Учебник. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Юристъ, 2000. — 600 с.

16. Энтин Л. М. Европейское право: Учебник для вузов. — М.: Норма, 2000. — 720 с.

17. Юмашев Ю. М. Международно-правовые формы внешнеэкономических связей ЕЭС. — М., 1989. — 220 с.

18. Directive 95/62/EC of the European Parliament and of the Council of 13 December 1995 on the application of open network provision (ONP) to voice telephony // Official Journ. — 01/05/1996. — L. 108.

19. Hilf M. Kommentar zur Europäischen Union. — Bd. 1. — München, 2000. — 700 S.

20. Lasok D., Bridge J. An Introduction to the Law and Institutions of the European Communities. — L., 1994. — 354 p.

21. <http://www.mfa.gov.ua> (офіц. веб-сторінка Міністерства закордонних справ України).

Поглиблення інтеграційних процесів у Європі привело до зростання ролі Європейського Парламенту, наділивши його функціями представницької установи. Ця зміна сприяє посиленню демократизму в Європейському Співтоваристві.

Углубление интеграционных процессов в Европе привело к возрастанию роли Европейского Парламента, наделив его функциями представительского учреждения. Это изменение способствует усилению демократизма в Европейском Сообществе.

The deepening of integration processes in Europe promoted increase of a role of the European Parliament. Today it has functions of representation establishment. This change promotes amplification of democratism in the European Community.

Надійшла 19 січня 2009 р.

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ МЕХАНІЗМ ВПЛИВУ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ

Наукові праці МАУП, 2009, вип. 1(20), с. 130–133

Аналізуються зміст, сутність, засоби і технології здійснення політичних комунікацій в сучасній Україні.

У політичній сфері зі ствердженням цінностей постіндустріального, постмодерного суспільства різко зменшується повага до влади; підсилюється акцент на участі й самовираженні, підвищується значення різних форм комунікації. Ці дві тенденції сприяють в авторитарних суспільствах демократизації, а в суспільствах, що вже є демократичними, розвитку демократії в напрямі більшої партиципаторності, орієнтованості на конкретні проблеми [5]. При вивченні змін у ціннісних орієнтаціях щодо політичної сфери доцільно застосовувати концепцію політичної культури Г. Алмонда і С. Верби. Виведене ними поняття “культура громадянства” дає змогу показати сутність переходу до постсучасної, постмодерної культури. Як відомо, вони виокремлювали три чисті типи (ідеал-типи, за термінологією Вебера) культури: культура учасника, або активіста, підданого та прихожанина, або патріархальна. Вони є чистими типами, тобто в реальному житті не зустрічаються.

Отже, очевидною є актуальність звернення до проблеми, яку у своїх дослідженнях, крім Г. Алмонда і С. Верби, розглядали якимось чином Д. Локк, Д. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо та інші філософи у XVII–XIX ст.

Коли у XX ст. теорія комунікації набула широкого вжитку, у своїх наукових дослідженнях проблему розглядали В. Іноземцев, Д. Ольшанський, Г. Почепцов, М. Головатий, В. Бебик та багато інших зарубіжних і вітчизняних учених, але й подальші дослідження в цій сфері є актуальні.

Конкретна поведінкова реакція індивіда є результатом впливу великої кількості різноманітних чинників як особистісного, так і суспільного

характеру, однак основою процесу формування поведінкової реакції залишається інформація про політичне явище чи процес, пропущена крізь “фільтр” політичних цінностей індивіда. Говорячи про конкретні поведінкові реакції індивіда в межах різних політичних культур, ми повинні враховувати, що домінування в суспільстві певного типу політичної культури невід’ємно від відповідних рис політичної системи цього суспільства. Тобто інституціональна, нормативна та інші складові політичної системи мають розвиватися відповідно до розвитку політичної культури суспільства, і навпаки, розвиток політичної культури має відповідати розвитку політичної системи. Це зауваження є важливим при моделюванні політичної поведінки індивіда в межах певної політичної культури. Якщо розвинена система взаємодії громадянського суспільства і держави та активістська політична культура суспільства існують в комплексі, то нібито “непередбачувана політична активність” громадян має інституціолізовані шляхи вияву і втілення, а тому де-факто є, мабуть, найбільш прогнозованою та передбачуваною. І навпаки, нібито передбачувана поведінка громадян з патріархальною чи підданською політичною культурою за відсутності інституціолізованих шляхів відстоювання власних інтересів і соціальних/політичних цінностей може перетворитися на неочікуваний вияв деструктивних вчинків і дій. Тому при розгляді питання формування конкретних поведінкових реакцій виходимо з необхідності врахування не тільки специфічних рис політичної комунікації в даному суспільстві та змісту політичних цінностей індивіда, а й панівного у цьому соціумі

принципу взаємодії держави і суспільства та існування інституціонально-нормативної основи для втілення тих чи інших поведінкових реакцій індивіда [3].

Використовуючи парсонівське тлумачення цінності, можна виокремити такі складники, як ситуація, орієнтації та діюча особа. У кожній іншій ситуації діюча особа може мати інші орієнтації, інтегруючим чинником при цьому слугують домінантні цінності. Абстрактно змальовуючи можливу ситуацію, візьмемо для експерименту діючу особу, для якої домінантною цінністю є свобода [2]. Відповідно в ситуації, яка є прямо пов'язаною з посяганнями на свободу, людина займе активну позицію, а в ситуації, в якій не існує загрози свободі, ця людина може обрати підданську модель поведінки, довірившись державі, якщо активістська позиція є надто витратною в часі, зусиллях чи силах, чи ситуація є малозначною. Революція — приклад, коли активістська модель поведінки стає притаманною масам людей. Тобто людина може використовувати свідомо чи несвідомо той або інший тип, ту або іншу модель поведінки [4].

Слід відзначити, що загальною для всіх демократичних країн є тенденція зміщення акцентів із голосування на все більш активні й більш проблемно-специфічні форми масової участі. Виникають об'єднання, спрямовані на певну проблему, вони можуть бути спрямовані або на конкретну мету, наприклад на заборону смертної кари або побудову дитячого майданчика силами місцевих жителів, або на тривалу діяльність, прикладом є "Грінпіс". Масова прихильність до давно існуючих ієрархічних політичних партій розмивається; не бажаючи й надалі бути дисциплінованим військом, громадськість переходила до все більш автономних видів участі, кидаючи при цьому виклик елітам. Отже, хоча участь у виборах залишається на колишньому рівні чи навіть знижується, люди беруть участь у політиці все активніше і більш проблемно-специфічними способами. Об'єкти політичної орієнтації, яку ми розглянули вище, можна поділити на чотири блоки: політична система в цілому, структури входу, структури виходу та політичний автопортрет.

Змінюється ставлення людей до кожного з об'єктів. Щодо політичного автопортрету, тобто того, якою людиною сама бачить себе й своє місце, своє значення в політичній системі, то відбувається своєрідна емансипація особистості. Люди надають більшого значення своїй діяльності, вірять у важливість своєї участі в політиці

й знаходять можливість для того, щоб їх діяльність справді мала значення. Структури виходу, структури, які продукують політику, продукують рішення, отримують більшу увагу. У суспільстві, яке виявляє елементарну зацікавленість до діяльності органів, що продукують політику, та супроводжує її активною діяльністю щодо задоволення цієї активності, виникають структури, які займаються контролем діяльності відповідних органів. Це такі інститути, як засоби масової інформації та "мозкові центри" (think tank), які, діючи в тісній співпраці, аналізуючи діяльність та доносячи висновки до громадськості, контролюють діяльність урядових інститутів. На рівні ж місцевого самоврядування цю роль відіграють самі громадяни за допомогою відкритих слухань, громадянських запитів та інших форм безпосередньої демократії.

По відношенню до політичної системи в цілому слід відзначити зміни не в мотиваційних, а в ціннісних орієнтаціях (за термінологією Парсонса). Змінюються самі способи орієнтації. Радикальний гедонізм та егоїзм втрачають свої пануючі позиції, які вони отримали ще у XVIII ст. Збільшується частина населення, яка починає у волевиявленні й політичній участі вбачати, скоріше, щось самоцінне, ніж просто можливий засіб досягнення економічної безпеки.

Але ці зміни руйнівним чином подіяли на традиційні політичні механізми індустріального суспільства, які майже повсюдно розладналися, що безпосереднім чином вплинуло на специфіку політичних процесів у сучасному суспільстві. Впродовж усієї історії індустріального суспільства розмах державної активності швидко збільшувався; здавалося природною закономірністю подальше розширення державного контролю над економікою й суспільством. Однак ця тенденція досягла нині природних меж з кількох позицій — як через функціональні причини, так і внаслідок втрати суспільної довіри до державного управління і наростаючої протидії державному втручання. Відтак можна очікувати, що культурні зміни спровокують і зміни інституціональні. Люди всюди зазвичай схильні вважати, що таке зниження довіри зумовлюють чинники, єдино властиві їх власній країні, як-то корупція, неефективність влади та інші негаразди; насправді ж це зниження відбувається на всьому просторі розвиненого індустріального суспільства й має свої об'єктивні причини.

Трансформація системи цінностей завдяки впливу комунікації (яка сама визначає специфіку

цього процесу) відносно політичної сфери набуває значного практичного змісту. І зумовлено це насамперед необхідністю легітимації політичної влади.

Відносно сучасної української держави ціннісний аспект легітимації влади набуває особливої актуальності і стосується як державного апарату в цілому, так і окремих його представників (політичних діячів). Причому аргументи справедливості і порядності часто мають більшу актуальність, ніж фактори ефективності й доцільності [1].

Для українського суспільства характерна наявність усіх трьох (визначених М. Вебером) типів легітимації, у тому числі заснованої на авторитеті традицій, на харизмі політичного діяча, а не тільки на цілераціональних розуміннях і легальності влади (наприклад, повна невдача ліберальної ідеї на парламентських виборах 2002 р.). Однак ціннісний аспект легітимації влади стосується більше суспільної свідомості, тому що політична система діє відповідно до своїх функцій і способів здійснення цих функцій, незалежно від аксіологічного значення цих способів, а для цього досить емпіричної згоди, тобто легалізації влади. Таким чином, легітимація державної влади прямо залежить від розвитку реактивної функції політичної системи і вдосконалення механізму представництва з метою зближення процесів легітимації й легалізації влади. Ще однією з обов'язкових умов стає розвиток інститутів громадянського суспільства як ефективних важелів впливу різних суспільних груп на прийняття політичних рішень.

Розвиток інститутів громадянського суспільства й стає реальною підставою для комунікації й суспільного дискурсу, що є універсальною легітимаційною інстанцією, і бере на себе функції формування ціннісної системи легітимації влади, визначаючи її (легітимації) критерій. Саме громадянське суспільство, переборюючи обмеженість інструментального, “знеціненого підходу” до політичної сфери, забезпечує “конкретну участь” індивідів у процесі самоорганізації й самоврядування суспільства. Ю. Габермас пояснив таке становище проблемами бюрократичної організації у виробленні джерел для вирішення поставлених завдань. Тому основним пріоритетом сучасного суспільства стала участь індивідів у прийнятті загальнодержавних рішень (і не безпосередньо, а за допомогою тиску на органи влади) не у вигляді механічної дії “гвинтиків” величезного механізму, а як спосіб самовираження. Виявом такої участі стали не тільки і не стільки ієрархізовані органі-

зації (наприклад, партії), а соціальні рухи. Це є колективною спробою досягнення загальних інтересів чи цілей у результаті колективних дій, що виходять за межі інституціональної діяльності.

Таким чином, не можна говорити про неможливість повної гармонізації приватних інтересів (громадянське суспільство) і колективної волі соціуму, раціонально вираженої в державі. Громадянське суспільство завжди буде прагнути найбільшої автономії від органів державної влади, а держава — до якомога більшого контролю над максимально можливим соціальним простором. Тому необхідний для розвитку суспільства баланс цих сил можливий у разі продукування громадянським суспільством цінностей і норм, що держава закріплює санкцією, перетворюючи їх із соціальних у правові, у разі інтегрування ним суспільства, додавання цивілізованого вигляду соціальним конфліктам; утворення середовища, в якому формується розвинений соціальний індивід. Щодо цього ще раз можна зауважити, що конкретні поведінкові акти індивіда багато в чому залежатимуть від наявності інституціональних каналів для реалізації ними своїх політичних цінностей через політичну поведінку. Це можливо за умови розвитку комунікації між державою та громадянським суспільством, що сприятиме зростанню “соціального капіталу”, тобто потенціалу взаємної довіри й взаємодопомоги цілераціонального, сформованого в міжособистісному просторі. Цей капітал міститься в елементах громадської організації: соціальні мережі, норми і довіра, що створює умови для координації й кооперації заради взаємної вигоди. Обсяг соціального капіталу визначається показником індексу довіри й членства в суспільних об'єднаннях.

Одним з головних інститутів, що забезпечують комунікацію між владою та громадянським суспільством у сучасному світі, є засоби масової інформації (ЗМІ). Але й самі ЗМІ за своєю системою можуть презентувати різні ступені розвитку згаданої вище комунікації. Так, Р. Уільямс відокремлює чотири різні системи ЗМІ. Система ЗМІ може бути авторитарною, патерналістською, комерційною, демократичною. Авторитарна вбачає головне завдання комунікації в передаванні інструкцій, ідей, підходів правлячої групи. Патерналістська — також авторитарна модель, але в ній у правлячої групи є відповідальність перед суспільством, тобто транслюються “цінності й цілі, що входять у межі утримання влади”. Комерційна — зміст інформації, що транслюється, має відповідати меті отримання прибутку. Тобто

транслюється те, що ЗМІ можуть собі дозволити транслювати та отримувати за це прибуток. Демократична — об'єктивність інформації, що транслюється, та відповідальність перед суспільством за зміст і наслідки цієї трансляції.

Слід відзначити й регулятивну функцію мотиваційної ціннісної системи в процесі політичної комунікації, що полягає у сприянні вирішенню політичних конфліктів. Проблема полягає в тому, що при реалізації конкретних політичних кроків індивід, з одного боку, повинен діяти відповідно до своїх партикулярних цінностей, а з іншого — діяти у згоді з реальними структурами, у тому числі державними, і поставленими перед ними завданнями. Тим більше, що принципове слідування тим чи іншим цінностям і нормам часто протиставляється реальним наслідкам тих чи інших політичних дій. Прикладом цього можуть слугувати випадки, коли, керуючись винятково принципами ненасильства й толерантності, можна санкціонувати не тільки втрату своїх владних повноважень, а й трансформацію політичної системи, зміну політичного устрою держави та ін. З іншого боку, апеляція до тих чи інших цінностей є ефективним механізмом для досягнення політичних цілей.

Отже, маємо всі підстави говорити про політичний дискурс між владою та громадянським суспільством як головний соціокультурний механізм впливу політичної комунікації на формування і трансформацію політичних цінностей індивідів. Конкретної реалізації цей механізм може набувати передусім у ході безпосередньої взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства та в поширеному нині інформаційному полі, створеному силами сучасних засобів масової інформації.

Література

1. Клепиков А. Zoop Politicon учится говорить: политический дискурс в посткоммунистической Украине // Политическая мысль. — 1994. — № 3. — С. 25–31.
2. Кэмпбелл Дж. Свобода и сообщество // Вопр. философии. — 1992. — № 12. — С. 112–126.
3. Легеза М. М. Політична участь і демократія: основні підходи // Актуальні проблеми політики. — 2004. — Вип. 19. — С. 413–422.
4. Почепцов Г. Г. Коммуникативные аспекты семантики. — К.: Выща шк., Изд-во при КГУ, 1987. — 131 с.
5. Представительная демократия и электорально-правовая культура / Под ред. Ю. А. Веденеева, В. В. Смирнова. — М.: Весь-Мир, 1997. — 221 с.

Політичні комунікації являють собою інформаційно-психологічний вплив на поведінку людей в інтересах досягнення політичних цілей суб'єктів політики; проблема політичних комунікацій в сучасному українському суспільстві — це проблема їх змісту, засобів і технологій здійснення; головним партнером держави, інших суб'єктів політики, ЗМІ в процесі здійснення політичних комунікацій є громадська думка. Із соціальної точки зору — це основне джерело інформації про інтереси громадян, механізми їх вияву, їх ставлення до влади.

Политические коммуникации представляют собой механизм информационно-психологического влияния на поведение людей в интересах достижения политических целей субъектов политики; проблема политических коммуникаций в современном украинском обществе — это проблема их содержания, средств и технологий осуществления; главным партнером государства, других субъектов политики, СМИ в процессе осуществления политических коммуникаций выступает общественное мнение. С социальной точки зрения — это основной источник информации об интересах граждан, механизмы их проявления, их отношения к власти.

Political communications are informatively psychological influence on the conduct of people in behalf of achievement of political aims of subjects of policy; a problem of political communications in modern Ukrainian society is a problem of their maintenance, facilities and technologies; by the main partner of the state of other subjects of policy, MASS-MEDIA, public opinion comes forward in the process of realization of political communications. From the social point of view is a basic information generator about interests of citizens, mechanisms of their display, their attitude to power and to its concrete actions.

Надійшла 28 січня 2009 р.